

De deadline voor de indiening is
13 september 2022

Indienen alleen digitaal via
erfgoeddeal@cultureelerfgoed.nl

De ambitie van de Erfgoed Deal is om gezamenlijk een waardevolle leefomgeving te creëren die met zorg is vormgegeven, waarin ons verleden tastbaar is en waar we ons ook in de toekomst mee verbonden voelen.

Het programmabureau bespreekt graag vóór de definitieve indiening het project met u door en werkt graag samen aan een kansrijke en volledige voordracht aan de stuurgroep van de Erfgoed Deal. Maak de antwoorden daarom zo concreet mogelijk en houd het kort en bondig!

Indienformulier
6e ronde – najaar 2022

Programmabureau
erfgoeddeal@cultureelerfgoed.nl

Website
www.erfgoeddeal.nl

Verzoek word-versie
erfgoeddeal@cultureelerfgoed.nl

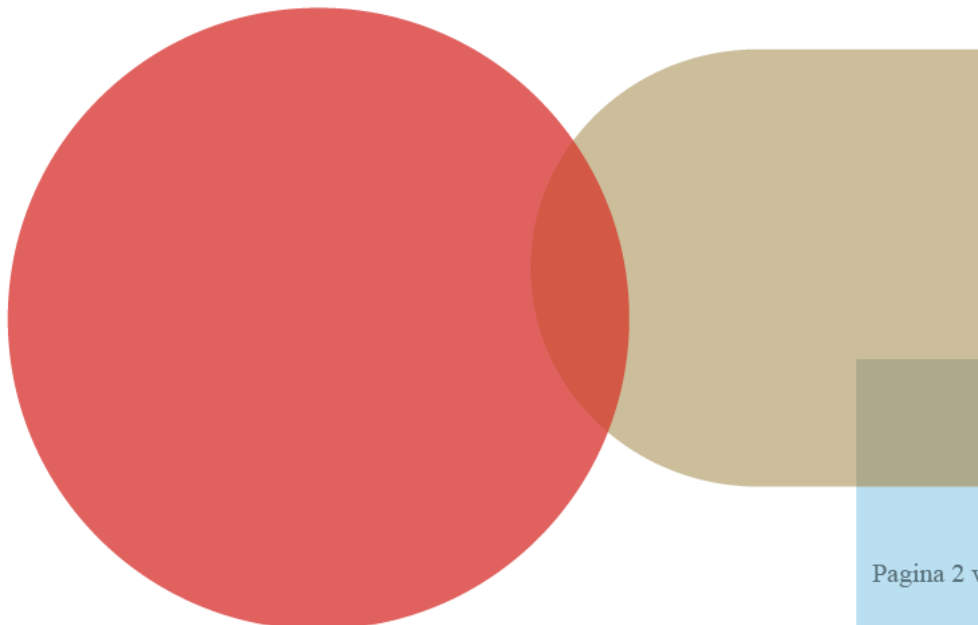
INITIATIEFGEGEVENS

Titel initiatief:

Veenhuizen, Werelderfgoed in transitie [VWIT]

Contactgegevens:

Contactpersoon	[REDACTED]
E-mailadres	[REDACTED]@drenthe.nl
Telefoonnummer	0592 - [REDACTED]
Organisatie	Provincie Drenthe
Postadres (postbus/straat + nr)	Postbus 122
Postcode + plaats	9400 AC Assen
Gemeente of provincie voor decentralisatie-uitkering	Provincie Drenthe

CATEGORIE INITIATIEF

> De Erfgoed Deal richt zich op de transitieopgave middels drie inhoudelijke thema's (klimaatadaptatie, energietransitie en duurzaamheid en stedelijke groei en krimp) en/of twee ondersteunende lijnen (kennis en dialoog en erfgoed als basis voor omgevingsvisies).

2.1 Geef aan welke inhoudelijke thema('s) en/of ondersteunende lijn(en) volgens u in uw project of initiatief centraal staan (meerdere keuzes mogelijk, maar niet verplicht!):
Onderstreep het hoofdthema van de aanvraag.

Inhoudelijke thema's

- klimaatadaptatie
- energietransitie en duurzaamheid
- stedelijke groei en krimp

Ondersteunende lijnen

- kennis en dialoog
- erfgoed als basis voor omgevingsvisies

Toelichting:

De Erfgoed Deal biedt Veenhuizen de mogelijkheid om samen met betrokken partijen oplossingen te vinden voor het reduceren, maar bij voorkeur voorkomen, van CO2 uitstoot van de (monumentale) objecten in Werelderfgoed Veenhuizen. Het is de ambitie om Veenhuizen als ensemble uiteindelijk geheel CO2 neutraal te maken door tot breed gedragen energieoplossingen te komen die passen binnen de beperkingen van een UNESCO Werelderfgoed.

Aan het einde van deze Erfgoed Deal ligt er een concrete en gedragen gebiedsvisie voor de verduurzaming van Veenhuizen – er is inzicht verkregen hoe er binnen een (landschappelijk) UNESCO Werelderfgoed energie kan worden opgewerkt. Bewoners, bedrijven, vastgoedeigenaren en overheden beschikken allen over een duidelijke routekaart voor het verduurzamen van het vele (monumentale) vastgoed in Veenhuizen, een maatregelenboek maakt dit proces zo laagdrempelig mogelijk. Met de integrale erfgoedinclusieve benadering op gebiedsniveau is het gelukt om de gestelde projectdoelen te bereiken – en erfgoed een inspirator te laten zijn.

2.2 Geef een korte beschrijving van de concrete opgave ten opzichte van de bij 2.1 gekozen inhoudelijke thema('s) en/of ondersteunende lijn(en) en geef kort aan wat de rol van erfgoed is:

Binnen 'Veenhuizen, Werelderfgoed in transitie' zal samen met de Veenhuizer bewonersvereniging, de lokale ondernemersverenigingen, De Nieuwe Rentmeester, de provincie Drenthe en de gemeente Noordenveld onderzocht worden hoe verduurzaming goed samen kan gaan met de landschappelijke en gebouwde monumentale waarde zoals beschreven in het Managementplan van het UNESCO Werelderfgoed. Uitgangspunt is daarbij het versterken en beschermen van de OUV (of Uitzonderlijke en Universele waarde).

Het project kent vier fasen:

1. Onderzoeken en in kaart brengen van huidige energieopgave
2. Onderzoeken opwekmogelijkheden binnen UNESCO Werelderfgoed
3. Subsidieregeling
4. Oprichting collectieve oplossingen

Bewoners, bedrijven, vastgoedeigenaren en overheden gaan samen op zoek innovatieve verduurzamingsmogelijkheden die binnen een gebiedsgerichte aanpak hun plek kunnen krijgen om zo CO2 uitstoot te beperken of een CO2 neutraal Veenhuizen te creëren binnen de kaders die de UNESCO status met zich meebrengen.

De Werelderfgoedstatus vraagt om de bescherming van het open landbouwlandschap en de monumentale ensembles. Dit maakt, dat standaard grootschalige toepassingen van nieuwe vormen van energieopwekking zoals zonneakkers en windmolenparken hier niet passen. Onderzocht zal worden welke combinatie van verduurzamingstechnieken het mogelijk maken om aan de gestelde ambities te voldoen. Gelet op de geschiedenis en ligging van Veenhuizen kan er bijvoorbeeld gekeken worden naar productiebos, biomassa of aquathermie als middelen.

Met deze kennis in huis zal een overkoepelende energievisie inzicht geven in de opwekbehoefte van Veenhuizen – en hoe deze gerealiseerd zou kunnen worden. Middels een speciale subsidieregeling (gericht op eigenaren en dusdanig ingestoken dat zo veel mogelijk inwoners van Veenhuizen hier een beroep op kunnen doen) en de oprichting van energielieveuven zal hier vervolgens invulling aan worden gegeven.

GEBIEDSGERICHT EN SAMENWERKING

> Initiatieven die passen binnen de Erfgoed Deal zijn hoofdzakelijk gebiedsgericht en komen voort uit samenwerking tussen overheden en maatschappelijke partijen, waaronder erfgoedorganisaties. De samenwerking richt zich op overheden onderling; tussen overheden en maatschappelijke organisaties en tussen overheden met lokaal (burger)initiatief. Vormen van participatie en het benutten van lokale kennis vallen hier ook onder.

3.1 Beschrijf kort en bondig het gebiedsgerichte aspect van het initiatief:

Duurzame energieopwekking vraagt om een nieuwe visie op het bestaande landschap. Het Drentse landschap is gemaakt door de mens en heeft sterke relaties met de eerdere energietransities, zoals hakhout, turfwinning, gas en elektriciteit. Deze verbanden en de onlangs verworven UNESCO Werelderfgoedstatus van de Koloniën van Weldadigheid bieden aanleiding en inspiratie om gebiedsgericht en 'erfgoedinclusief' na te denken over de huidige energietransitie en daarbij voor zover mogelijk gebruik te maken van het cultuurlandschap als inspirator.

Het project heeft nadrukkelijk oog voor de landschappelijke inpassing van de huidige energietransitie binnen het bestaande cultuurhistorische landschap en de oude energielandschappen die hiervoor als inspiratie kunnen dienen. Hierbij zal worden voortgeborduurd op het in 2019 gerealiseerde project 'Cultuurhistorie geeft Energie' en de hieruit voortvloeiende Drentse Energie Code. Het inspiratiedocument is als bijlage opgenomen in deze aanvraag.

3.2 Is het project onderdeel van een grotere gebiedsopgave of gebiedsontwikkeling? Zo ja, ligt dit kort toe:

UNESCO vraagt Werelderfgoederen om buitengewoon stringent om te gaan met ruimtelijke en visuele veranderingen aan erfgoed en landschap. In een UNESCO Werelderfgoed luistert dit heel precies, omdat de bescherming van de OUV (Uitzonderlijke en universele waarden) in het landschap en de monumenten altijd het uitgangspunt moet zijn. Dit maakt, dat standaard grootschalige toepassingen van nieuwe vormen van energieopwekking zoals zonneakkers en windmolenparken hier niet passen – het landschap staat dit niet toe. Tegelijkertijd is er behoefte om qua duurzaamheid wel maatregelen te nemen, en die te koppelen aan de verwachte ontwikkeling van het gebied. Op een wijze die kan binnen een UNESCO Werelderfgoed. Waar kan de energietransitie een versterking en/of waardevolle investering vormen in het landschap – en hoe kan het landschap zelf benut worden in de energietransitie? Hoe krijgt de bijhorende infrastructuur een passende plek in het landschap?

Het proces binnen deze Erfgoed Deal zal als pilot gezien worden voor het geheel van de Koloniën van Weldadigheid – met zeven locaties in Nederland en België. Het vormt input voor een gezamenlijke visie van het totale Werelderfgoed op verduurzaming en energieopgaven in relatie tot de OUV.

3.3 Beschrijf hoe binnen het initiatief met elkaar wordt samengewerkt:

De provincie Drenthe zal vanuit het erfgoeddomein (Cultuur, Maatschappij en Vrijetijdseconomie) optreden als penvoerder voor dit project. Intern worden alle relevante disciplines betrokken door een regelmatig ambtelijk overleg te organiseren. Ook zal er veelvuldig met de stakeholders (bewoners, bedrijven, dNR, Justitie/Defensie, het Drents Energieloket, gemeente Noorderveld en provincie Drenthe) op tafel gezeten worden om zo een tot een breed gedragen product te komen. Een projectcoördinator vormt de linking pin richting het programmabureau door elk kwartaal kort verslag uit te brengen van de gemaakte vorderingen.

Het is van belang om gedurende dit proces de balans te houden tussen inspraakmomenten voor alle betrokkenen en een kernteam van vertegenwoordigers waarmee concrete afspraken en stappen gezet kunnen worden. In de onderzoeksfase zal input van alle stakeholders samen met een vooronderzoek naar eerder gedane onderzoeken op dit vlak (zoals voor opwekking in gebieden van andere Werelderfgoed in Nederland (bijv. Nieuwe Hollandse Waterlinie)) opgehaald worden om deze vervolgens binnen het kernteam te bespreken. Om vandaaruit weer een bredere discussie over de verfijning van het plan aan te gaan. Dit proces zal uitgebreid in kaart gebracht worden.

Afstemming tussen de gemeentelijke energievisie en de RES is van cruciaal belang voor het project. Vertegenwoordigers van gemeente en provincie zijn geïnformeerd over het voornemen een Erfgoed Deal te realiseren: beiden zijn geïnteresseerd en willen graag meewerken om hier een succes van te maken.

ERFGOEDINCLUSIEF

> De initiatieven die worden gefinancierd vanuit de Erfgoed Deal hebben geen primaire focus op het erfgoed maar richten zich op een transitieopgave (klimaat, duurzaamheid, stedelijke ontwikkeling) waar erfgoed een rol van betekenis speelt. Een goed doordacht begrip van erfgoed zorgt voor meerwaarde van bestaande initiatieven, gebruikt de kracht van een ontwerp en verhoogt de kwaliteit van de opgave.

4.1 Beschrijf kort de erfgoedwaarden die van belang zijn voor de indiening:

UNESCO vraagt Werelderfgoederen om buitengewoon stringent om te gaan met ruimtelijke en visuele veranderingen aan erfgoed en landschap. In een UNESCO Werelderfgoed luistert dit heel precies, omdat de bescherming van de OUV (Uitzonderlijke en universele waarden) in het landschap en de monumenten altijd het uitgangspunt moet zijn. Dit maakt, dat standaard grootschalige toepassingen van nieuwe vormen van energieopwekking zoals zonneakkers en windmolenparken hier niet passen. Tegelijkertijd is er behoefte om qua duurzaamheid wel maatregelen te nemen, en die te koppelen aan de verwachte ontwikkeling van het gebied. Op een wijze die kan binnen een UNESCO Werelderfgoed. Waar kan de energietransitie een versterking en/of waardevolle investering vormen in het landschap – en hoe kan het landschap zelf benut worden in de energietransitie? Hoe krijgt de bijhorende infrastructuur een passende plek in het landschap?

4.2 Beschrijf hoe het erfgoed benut of ingezet wordt binnen het plan en waarom het de kwaliteit van de indiening verhoogt:

Duurzame energieopwekking vraagt om een nieuwe visie op het bestaande landschap. Het Drentse landschap is gemaakt door de mens en heeft sterke relaties met de eerdere energietransities, zoals hakhout, turfwinning, gas en elektriciteit. Deze verbanden en de onlangs verworven UNESCO Werelderfgoedstatus van de Koloniën van Weldadigheid bieden aanleiding en inspiratie om gebiedsgericht en 'erfgoedinclusief' na te denken over de huidige energietransitie.

Om de gestelde ambitie te halen zal gekeken worden welke combinatie van verduurzamingstechnieken het mogelijk maken om aan de gestelde ambitie te voldoen. Gelet op de geschiedenis en ligging van Veenhuizen kan er bijvoorbeeld gekeken worden naar productiebos, biomassa of aquathermie als middelen. Een koppeling met de energievraagstukken van de nabijgelegen grootschalige Penitentiaire Inrichtingen en het bunkercomplex van Defensie is ook onderdeel van de opgave.

4.3 Op welke wijze wordt de kracht van het ontwerp ingezet in de aanvraag?

De sterk gestandaardiseerde architectuur van Veenhuizen, samen met de geclusterde bebouwing geeft kansen om (innovatieve) technieken kleinschalig uit te proberen – maar daarmee wel voorbeeldwerking te creëren naar een grotere groep. Binnen heel Veenhuizen zijn tien ontwerpen te identificeren die een groot deel van het totale monumentale vastgoed in Veenhuizen vertegenwoordigen.

Ook het niet-monumentale vastgoed (oude dienstwoningen uit de jaren 1970 tot 2000) in Veenhuizen bestaat uit ongeveer tien ontwerpen. Deze 20 architectonische ontwerpen vormen samen ongeveer 90% van het vastgoed dat als woonhuis in gebruik is in Veenhuizen (zie typologische bijlage). Deze mate van standaardisatie maakt het mogelijk om per architectuur-type of cluster een pilot uit te voeren en innovatieve en gepaste duurzaamheidsaanpassingen te doen die helpen het gestelde CO2 doel te bereiken.

Middels het ontwerpend onderzoek (stap 2) zal gekeken worden welke ontwerpende oplossingen ingepast zouden kunnen worden in het cultuurlandschap. Hoe zouden gangbare energieopwekkingsmethoden zoals zonnepanelen toch nog ingepast kunnen worden in de openbare ruimte? Zouden mini-windturbines in de vorm van een boom een passende oplossing kunnen zijn binnen de laanstructuren van de koloniën? Aan de hand van de uitkomsten van stap 1 is duidelijk hoe groot de energievraag is; het is dan aan het ontwerpend onderzoek om inpassing hiervoor binnen het cultuurhistorisch landschap te realiseren.

FINANCIERING, MATCHING EN PLANNING

> De Erfgoed Deal financiert de meerkosten van een erfgoedinclusieve uitvoering van het initiatief. Het uitgangspunt is dat de financiering vanuit de Erfgoed Deal bestaat uit een bijdragepercentage van 47,5% vanuit het Rijk en van 52,5% matching door gemeente(n) of provincie(s). Matching is niet verplicht maar wel belangrijk om gezamenlijk invulling te geven aan de opgaven waar we voor staan.

Bij matching wordt uitgegaan van reële extra financiële impulsen vanuit gemeente of provincie. Zowel de bijdrage vanuit het Rijk als de matching moet gericht zijn op de het erfgoedinclusief maken van het initiatief. Ambtelijke inzet wordt niet gezien als (matchings) bijdrage van gemeenten of provincie (zie ook het afwegingskader op www.erfgoeddeal.nl). De beoogde financiële bijdrage vanuit het Rijk binnen de inhoudelijke thema's ligt tussen de €250.000 en €1.000.000. Het beoogde maximum voor de financiële bijdrage vanuit het Rijk voor de ondersteunende lijnen ligt op €500.000. Rekenvoorbeeld bij € 600.000 euro als kosten voor erfgoedinclusief maken- bijdrage vanuit het Rijk is dan € 285.000 (47,5%) en de bijdrage van gemeente en/of provincie is dan € 315.000 (52,5%).

5.1 Wat zijn de totale kosten van het project of programma waar uw aanvraag deel van uitmaakt? (bedragen incl. BTW)

€ 764.260,00

5.2 Wat zijn de totale kosten het erfgoedinclusief maken van de opgave binnen dit project of programma? (bedragen incl. BTW)

€ 764.260,00

5.3 Welk bedrag van het erfgoedinclusief maken uit de vorige vraag vraagt u aan bij het Rijk? (Let op: uitgangspunt is 47,5% bijdrage vanuit het Rijk van de totale kosten van het erfgoedinclusief maken, hanteer bedragen inclusief BTW. Voor decentralisatie-uitkeringen worden bedragen gehanteerd afgerond op € 1.000)

€ 363.000,00

5.4 Welk bedrag aan matching door gemeente(n) en/of provincie(s) wordt bijgedragen aan het initiatief? (uitgangspunt is 52,5% van de kosten zoals opgegeven in vraag 5.2, hanteer bedragen inclusief BTW en rond af op €1.000)

€ 401.000,00

Provincie Drenthe en dNR

5.5 Voeg bij dit ingevulde indienformulier toe de schriftelijke toezegging of een besluit van het college van burgemeester & wethouders of Gedeputeerde Staten over de matching:

Meesturen als bijlage

Dit mag een brief zijn van het college van B&W of GS waar een toezegging of het besluit vermeld is.

5.6 Voeg bij dit ingevulde indienformulier toe de projectbegroting (inclusief matchingsbijdrage).

Meesturen als bijlage

Let op dat het programmabureau hier graag de hele begroting wilt zien, niet alleen de begroting van het bedrag dat als uitkering wordt aangevraagd.

> De bijdrage vanuit het Rijk voor de Erfgoed Deal vindt plaats door middel van decentralisatie-uitkeringen. Om een uitkering te kunnen doen is informatie nodig over BTW. Bij het invullen van dit formulier vragen we om bedragen inclusief BTW. Gemeenten en provincies kunnen onder voorwaarden betaalde BTW terugvragen bij het BTW-compensatiefonds (BCF). Voor het uitkeren van decentralisatie-uitkeringen vragen we initiatiefnemers om inzichtelijk te maken in hoeverre sprake is van compensabele BTW. Vanuit het programma storten we voor toegekende projecten de compensabele BTW in het BTW-compensatiefonds.

5.7 Is bij de bijdrage van het Rijk (zie vraag 5.3) sprake van compensabele BTW? (BTW die de gemeente of provincie terug kan vragen bij het BTW-compensatiefonds (BCF))

x Ja > splits de compensabele BTW uit in de projectbegroting (5.6) en noteer het totale bedrag aan compensabele BTW bij vraag 5.8.

Nee

5.8 Indien van toepassing: welk bedrag aan compensabele BTW zal worden teruggevraagd uit het BTW-compensatiefonds? (met betrekking tot de bijdrage van het Rijk)

€ 4.788,00

5.9 Welke organisaties dragen naast gemeenten of provincies financieel bij aan het initiatief?

Provincie Drenthe
De Nieuwe Rentmeester

> Bij gelijke beoordeling is de startdatum (hoe eerder) doorslaggevend voor de hoogte van de plaatsing op het uitvoeringsprogramma.

5.10 Wanneer start het project en hoe ziet de planning van de uitvoering en afronding van het project eruit?

2022	
Kwartaal 4	Toekenning Erfgoed Deal Benaderen en inventariseren stakeholders Verkennde gesprekken met diverse partijen (netbeheerder, etc.) Ontwikkeling typologische benadering en maatregelenboek
2023	
Kwartaal 1	Ontwikkeling typologische benadering en maatregelenboek
Kwartaal 2	Onderzoek opwekking in UNESCO Werelderfgoed
Kwartaal 3	Onderzoek opwekking in UNESCO Werelderfgoed Openstelling subsidieregeling verduurzaming Veenhuizen
Kwartaal 4	Uitdragen resultaten binnen Veenhuizen Bijdrage leveren aan gezamenlijke verduurzamingsvisie Koloniën Oprichting collectieven
2024	
Kwartaal 1	Oprichting collectieven
Kwartaal 2	Sluiting subsidieregeling verduurzaming Veenhuizen Afronding project

VOORBEELDWERKING, LEEROMGEVING EN DIALOOG

> In het uitvoeringsprogramma van de Erfgoed Deal worden initiatieven opgenomen die zich richten op de uitvoeringspraktijk en waar een voorbeeldwerking vanuit gaat. We zetten met de leeromgeving de aansprekende voorbeelden in de etalage en brengen de kennis verder naar de plekken waar we impact willen hebben, ook juist buiten de erfgoedsector.

6.1 Geef een toelichting op de voorbeeldwerking van het initiatief:

Erfgoed is binnen deze Veenhuizer gebiedsopgave een belangrijke factor die zowel inspireert als beperkt. Hoe de energietransitie goed samen kan gaan met de landschappelijke en gebouwde monumentale waarde zoals beschreven in het Managementplan van het UNESCO Werelderfgoed staat centraal in dit initiatief. Waar kan de energietransitie een versterking en/of waardevolle investering vormen in het landschap – en hoe kan het landschap zelf benut worden in de energietransitie? Hoe krijgt de bijhorende infrastructuur een passende plek in het landschap?

De uitkomsten van dit proces zijn relevant voor alle (landschappelijke) Werelderfgoederen in Nederland en (in mindere mate) België. Met de vraag van UNESCO gericht aan de siteholders om een duurzaamheidsvisie te ontwikkelen in het achterhoofd zijn de name de zes andere Koloniën van Weldadigheid zeer geïnteresseerd in de uitkomsten van dit traject.

Daarnaast kan de output van dit project van waarde zijn voor energietransities in andere beschermde landschappen, maar ook beschermde stads- en dorpsgezichten. Samen met de resultaten uit andere Erfgoed Deal projecten die verduurzamen binnen beschermde gezichten (DUMoments, Forteiland Pampus) ontstaat een goed beeld van de verduurzamingsmogelijkheden binnen deze gebieden. Samen kan gewerkt worden aan een methodiek die breder inzetbaar is.

6.2 Beschrijf voor wie (doelgroepen) de voorbeelden van het initiatief waardevol zijn:

Het initiatief is zowel inhoudelijk als maatschappelijk zeer waardevol. De inhoudelijke kant is relevant voor siteholders (en andere adviseurs op het gebied) van Werelderfgoederen in Nederland en België, ambtenaren en bestuurders van overheden, bewoners en bedrijven.

Maatschappelijk zal het project de bewustwording en actiebereidheid voor de verduurzaming onder bewoners en bedrijven versterken. Onder deze groepen is erfgoed vaak eerder een 'beperking' dan een bron van inspiratie. Door de opzet van dit initiatief worden deze groepen van meet af aan actief betrokken en gestimuleerd om zelf erfgoedinclusief mee te denken over de energietransitie.

> In de leeromgeving van de Erfgoed Deal brengen we de uitvoerders van de initiatieven samen en zorgen we voor het verder verspreiden en inbedden van de kennis. We vragen initiatiefnemers om het leren en kennisdelen onderdeel te maken van het initiatief.

6.3 Beschrijf op wat voor manier kennisopbouw en –uitwisseling onderdeel uitmaakt van het initiatief en hoe het initiatief kan bijdragen aan de leeromgeving van de Erfgoed Deal:

In het project zijn meerdere momenten opgenomen om de (tussentijdse) bevindingen te delen met stakeholders en geïnteresseerden. Op deze manier zullen niet alleen de eindresultaten toegankelijk gemaakt worden – maar is er ook ruimte om het proces en eventuele leerpunten inzichtelijk te maken.

Kwartaal 3 2023: organiseren van een bijeenkomst ter presentatie van de tussentijdse bevindingen van het project. Gericht op stakeholders, bewoners, studenten, erfgoedexperts en UNESCO siteholders.

Kwartaal 2 2024: organiseren van een bijeenkomst ter presentatie van de slotbevindingen aan stakeholders en alle inwoners van Veenhuizen.

Ook zal de nadrukkelijke samenwerking gezocht worden met een reeds gehonoreerde Erfgoed Deal; de buitengewone leerstoel van stichting CEPRO. Daar zij ook in het kolonielandschap bezig zijn met een meer academische benadering van de verduurzaming van erfgoed is samenwerking van groot belang. Een van de twee aangestelde promovendi heeft de nadrukkelijke opdracht gekregen om ontwerp onderzoek te doen naar energieverbruik in cultuurhistorische landschappen. Input uit die kennis kan van groot belang bij de opdrachtverlening van ons ontwerp onderzoek, terwijl onze uitkomsten zeer waardevol kunnen zijn voor CEPRO.

> In de Erfgoed Deal is opgenomen dat participatie en dialoog (waar mogelijk) onderdeel uitmaken van de initiatieven.

6.4 Beschrijf hoe participatie en dialoog met lokale doelgroepen en organisaties een onderdeel uitmaken van het initiatief:

Een dorps- of gebiedsgerichte aanpak is inmiddels een bewezen aanpak die op veel sympathie mag rekenen van burgers en bedrijven. Binnen 'Werelderfgoed in transitie' is dan ook de intentie samen op te trekken in de verduurzamingsopgave. De stappen uit dit plan zijn reeds met veel enthousiasme ontvangen door vertegenwoordigers van bewoners en bedrijven uit Veenhuizen.

Veel (monumentaal) vastgoed in Veenhuizen is in particulier bezit. Het bereiken van deze bewoners en bedrijven is een cruciaal onderdeel van dit proces. De stichting Bewonersbelangen Veenhuizen is hiervoor de belangrijkste partner. Bedrijven zijn onderdeel van de stichting Veenhuizen Boeit en/of de Ondernemerskring Veenhuizen en zullen op deze manier aangehaakt zijn.

Stichting de Nieuwe Rentmeester (dNR) heeft sinds de zomer van 2021 eveneens 79 (monumentale) objecten en vele hectares grond in bezit in Veenhuizen. Binnen dit bezit is een grote restauratie- en verduurzamingsopgave aanwezig. De aanwezige kennis en kunde achter deze organisatie is van grote waarde voor het participatieproces.

Met deze partners in het kernteam zal regelmatig afgesproken worden om de voortgang en afstemming door te nemen.

PROJECTPLAN EN SAMENVATTING

7.1 Voeg bij dit ingevulde indienformulier een uitgewerkt projectplan (inclusief begroting) en een samenvatting van maximaal 1 A4 tezamen met vier afbeeldingen (hoge resolutie) voor gebruik door het programmabureau.

Begin het projectplan met een samenvatting. Voor het projectplan hebben we geen vast format opgesteld. Het is van belang dat in het projectplan duidelijk wordt op welke manier het project wordt uitgevoerd, planning, tijd en wat het kost. In het projectplan kunnen uw antwoorden op dit indienformulier nader worden toegelicht door aanvullende stukken als bijlagen bij het projectplan mee te sturen.

Vergeet niet minstens vier foto's in HOGE resolutie (liefst professioneel gemaakt en te gebruiken voor website & publicatie) van het project bij uw indiening mee te sturen.

7.2 Monitoring en evaluatie:

x Ecorys verzorgt de monitoring en evaluatie van het programma. Ik ga akkoord dat het programmabureau van de Erfgoed Deal mijn gegevens deelt met het onderzoeksbureau. Zij kunnen contact opnemen met vragen over het initiatief zoals beschreven in dit formulier.

7.3 Check: zijn de volgende bijlagen bij het formulier gevoegd?

x verklaring matching (5.4)

x projectbegroting (5.5)

x projectplan inclusief samenvatting (7.1)

x beeldmateriaal vier HOGE resolutie afbeeldingen van het project (7.1)

ERFGOED DEAL – Veenhuizen

Werelderfgoed in transitie

Samenvatting

In 1823 werd in Veenhuizen een Kolonie van Weldadigheid gesticht. Een plek waar landlopers tewerkgesteld werden en weeskinderen verplicht naar school gingen. Dit ambitieuze experiment op het gebied van armenzorg, resocialisatie en heropvoeding wordt vaak gezien als een voorloper van de moderne verzorgingsstaat. Halverwege de 19^e eeuw kreeg Veenhuizen een meer justitiële functie en dat is sinds die tijd niet veranderd. Veenhuizen kent nog altijd drie (voormalige) gestichten, vele monumentale dienstwoningen en ambachtsgebouwen in een uniek ontworpen cultuurhistorisch landschap. Samen met Frederiksoord-Wilhelminaord in Nederland en Wortel in Vlaanderen is Veenhuizen erkend als UNESCO Werelderfgoed - Koloniën van Weldadigheid.

Het verleden als weldadigheidskolonie is ook nu nog zichtbaar in de strakke, hiërarchische ordening van lanen, beplantingen en gebouwen. Vanuit de historie heeft Veenhuizen duidelijke kernwaarden: structuur, zelfvoorzienend, het maatschappelijke experiment en ontwikkeling van de mensen. Kernwaarden die nog steeds relevant zijn en een sterke basis vormen voor de zoektocht naar verduurzamingsoplossingen voor Veenhuizen.

Duurzame energieopwekking vraagt om een nieuwe visie op het bestaande landschap. Het Drentse landschap is gemaakt door de mens en heeft sterke relaties met de eerdere energietransities, zoals hakhout, turfwinning, gas en elektriciteit. Deze verbanden en de onlangs verworven UNESCO Werelderfgoedstatus van de Koloniën van Weldadigheid bieden aanleiding en inspiratie om

gebiedsgericht en 'erfgoedinclusief' na te denken over de huidige energietransitie en daarbij voor zover mogelijk gebruik te maken van het cultuurlandschap als inspirator.

Met dit project zullen bewoners, bedrijven, vastgoedeigenaren en overheden geholpen worden met de verduurzamingsopgave binnen Veenhuizen. Aan de hand van een typologische benadering van de gestandaardiseerde Veenhuizer architectuur zal er een maatregelenboek gemaakt worden waarmee cultuurhistorisch verantwoorde verduurzamingsmaatregelen vergunningtechnisch op laagdrempelige wijze gerealiseerd kunnen worden.

Verder zal er ontwerpend onderzoek gedaan worden naar de opwekkingsmogelijkheden binnen de UNESCO beperkingen. Hoe zouden zonnepanelen ingepast kunnen worden in de openbare ruimte? Zouden mini-windturbines in de vorm van een boom een passende oplossing kunnen zijn binnen de laanstructuren van de koloniën?

Met deze kennis zal een overkoepelende energievisie inzicht geven in de opwekbehoefte van Veenhuizen – en hoe deze gerealiseerd zou kunnen worden. Middels een speciale subsidieregeling en de oprichting van energiecollectieven zal hier vervolgens invulling aan worden gegeven.

Erfgoed is binnen de Koloniën van Weldadigheid een belangrijke factor die zowel inspireert als beperkt. Op dit snijvlak zal gewerkt worden binnen het project 'Werelderfgoed in transitie'.

1) Ambitie

In het actieplan “10 miljard voor Drenthe: de Expeditie naar energieneutraal wonen in Drenthe” (PS 8 juni 2016, Besluit G-3 2016-731-1) staan de ambities verwoord over het beleid voor de verduurzaming van de gebouwde omgeving in de provincie Drenthe. Het doel van de provincie Drenthe is dat in 2040 iedereen die in Drenthe woont voor zijn/haar woongenot niet meer afhankelijk is van fossiele energiebronnen.

Aan de hand van de Routekaart Verduurzaming Monumenten zullen ook monumenten hun bijdrage leveren aan de doelstelling van het klimaatakkoord van Parijs. Er is afgesproken dat monumenten een CO2-reductie dienen te realiseren van 40% in 2030 en 60% in 2040. Het is echter de ambitie om Veenhuizen als ensemble uiteindelijk geheel CO2 neutraal te maken.

Gedurende de afgelopen 15 jaar is er hard gewerkt om de UNESCO Werelderfgoedstatus te verkrijgen voor de Koloniën van Weldadigheid. In de zomer van 2021 volgde de beloning en werd Veenhuizen [samen met Frederiksoord-Wilhelminaoord en Wortel (in Vlaanderen)] opgenomen in de lijst met werelderfgoederen. Tegelijkertijd is ook veel (monumentaal) vastgoed na een jarenlang proces overgedragen aan een nieuwe beheerder (De Nieuwe Rentmeester).

Beide mijlpalen maken het dat dit een ideaal moment is om na te denken over de duurzame toekomst van Veenhuizen. In 2019 heeft de burgemeester van Noordenveld de wens uitgesproken om de Veenhuizer energietransitie breder op te pakken dan alleen het

monumentale vastgoed – en nadrukkelijk in gezamenlijkheid met bewoners, bedrijven en overheden te zoeken naar verduurzamingsmogelijkheden.

De complexiteit van deze duurzaamheidsambitie vraagt om een brede inzet van betrokkenen om kennis en kunde aan elkaar te verbinden en nieuwe technieken en/of methoden toe te passen in Werelderfgoed Veenhuizen. Met de opgedane kennis kan Veenhuizen als inspiratie- en referentiebron dienen voor andere verduurzamingsopgaves in beschermde stads- of dorpsgezichten, cultuurhistorische landschappen of UNESCO Werelderfgoederen.

Zo geeft Veenhuizen ook nu invulling aan de eigen oude kernwaarden en aan het idee dat het een plek voor experiment was en ook nu nog kan zijn.

2) Projectoverzicht

Om de eerder genoemde ambities en doelen te realiseren zijn voor deze Erfgoed Deal vier stappen geformuleerd. Van deze vier stappen zijn er twee te typeren als processtap en twee als uitvoerend.

1) *Opstart en in kaart brengen huidige energieopgave*

- a. **Partners:** Definiëren van alle stakeholders en deze de mogelijkheid geven aan te sluiten. Zie kopje 'Organisatie'.
- b. **Afstemming:** Afstemming zoeken met de gemeente Noordenveld en de Regionale Energie Strategie (RES). Ook zal tijdens deze stap nadrukkelijk gekeken worden welke initiatieven op dit gebied de afgelopen vijf jaar hebben plaatsgevonden. De opbrengsten hiervan zullen worden meegewogen in dit project.
- c. **Expertise:** Selectie van (verdere) experts die op dat moment nodig zijn. Gedurende het project kunnen overige expertises worden aangehaakt zodra deze nodig zijn.
- d. **Ontwikkeling typologische benadering:** De sterk gestandaardiseerde architectuur van Veenhuizen geeft de mogelijkheid om een typologische duurzaamheidsbenadering te ontwikkelen. Binnen heel Veenhuizen zijn tien ontwerpen te identificeren die een groot deel van het totale monumentale vastgoed in Veenhuizen vertegenwoordigen. Ook het niet-monumentale vastgoed

(oude dienstwoningen uit de jaren 1970 tot 2000) in Veenhuizen bestaat uit ongeveer tien ontwerpen. Deze 20 architectonische ontwerpen vormen samen ongeveer 90% van het vastgoed dat als woonhuis in gebruik is in Veenhuizen (zie bijlage 'typologisch overzicht').

Ingenieursbureau Dijkoraad zal een gericht onderzoek bij 20 representatieve gebouwen binnen de aanwezige typologie uitvoeren. Dit zal leiden tot een generieke aanpak die per typologie wordt gespecificeerd. Het resultaat is een routekaart waarbij in een matrix de generieke maatregelen voor een specifiek type gebouw inzichtelijk wordt gemaakt. Bewoners krijgen zo een 'generiek maatwerkadvies' op het gebied van o.a. besparende en isolerende maatregelen, ventilatie en installatietechniek, maar ook de te verwachten benodigde investering om deze te realiseren.

- e. **Ontwikkeling maatregelenboek:** Een aantal van de verduurzamingsmaatregelen die uit het typologisch onderzoeken komen zullen vergunningsplichtig zijn vanwege de monumentale status van de gebouwen. Dijkoraad is daarom gevraagd om (in samenwerking met de gemeente Noordenveld) de voorgestelde maatregelen uit te werken tot een maatregelenboek waarbij generieke werkomschrijvingen met bijbehorende details worden opgeleverd. Een eigenaar kan hiermee vervolgens eenvoudig een vergunningsprocedure ingaan en daarnaast met hetzelfde document richting een aannemer een gerichte offerte opvragen.

- f. **Onderzoek Energieopgave niet-woonhuizen:** In samenwerking met de Nieuwe Rentmeester (dNR) zullen ook niet-woonhuizen onderzocht worden. Hierbij valt te denken aan de meer unieke gebouwen in Veenhuizen zoals de Koepelkerk, het Verenigingsgebouw etc.
- g. **Berekening energie en opwekbehoefte van Veenhuizen:** Met het doorlopen van de eerdergenoemde stappen ontstaat een goed beeld van de energiebehoefte van Veenhuizen. Door de onderzoeken van Dijkoraad en dNR te combineren kan een inschatting gemaakt worden van de opwekbehoefte. Hierbij zullen wel diverse aannames worden gedaan t.a.v. de energiebesparende maatregelen die (in de toekomst) op gebouwniveau nog zijn te nemen.

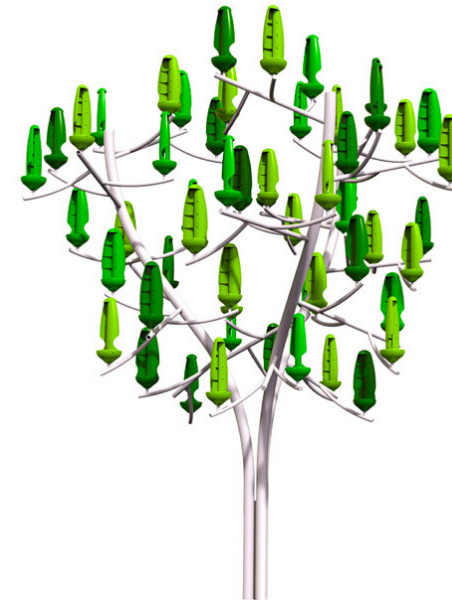
2) *Opwekken binnen UNESCO Werelderfgoed Veenhuizen*

- a. **Wat kan er wel?** De UNESCO Werelderfgoedstatus van de Koloniën van Weldadigheid ontleent zijn waarde voor een groot deel aan de hoge cultuurhistorische waarde van het landschap waarin de koloniën zijn gelegen. Zonneakkers, windmolens en andere duurzaamheidsingrepen met een grote impact op het landschap zijn hier niet toegestaan. Ook rondom het gebied met de hoogste status ligt een bufferzone waarbinnen de toegestane (bouw)activiteiten de Outstanding Universal Value (OUV) niet mogen raken.

Binnen deze Erfgoed Deal zal gezocht worden naar passende oplossingen en/of mogelijk kleinschalige collectieve oplossingen op clusterniveau om aan de

benodigde energieopwekking binnen een UNESCO Werelderfgoed te voldoen. Erfgoed is binnen de koloniën een belangrijke factor die zowel inspireert als beperkt.

- b. **Ontwerpend onderzoek:** Er zal een ontwerpend onderzoek gedaan worden door een nader te bepalen partij met kennis over de UNESCO regelgeving en duurzaamheidsinnovaties. Op die manier kan verkent worden welke ontwerpende oplossing passend zouden kunnen zijn binnen de koloniën. Hoe zouden zonnepanelen ingepast kunnen worden in de openbare ruimte? Zouden mini-windturbines in de vorm van een boom een passende oplossing kunnen zijn binnen de laanstructuren van de koloniën?

De 'Aeroleaf' windmolenboom van New World Wind

- c. **Verkenning 'bewezen' en innovatieve oplossingen.** Met de opwekbehoefte in het achterhoofd zal een concrete gebiedsvisie energieopwekking voor Veenhuizen gerealiseerd worden met daarin ruimte voor zowel innovatieve technieken als 'bewezen technieken' die geschikt zijn voor de opgave in het monumentale vastgoed. Het uitgangspunt is hier om te *experimenteren* en *innoveren* – op gebouw- en gebiedsniveau. De uitwerking van haalbare business case(s) spelen hierin een belangrijke rol. Het is belangrijk oog te houden voor de monumentale waarde en de OUV's van het Werelderfgoed (gebouwen en landschappelijk). Tijdens deze stap zal ook nadrukkelijk gekeken worden naar koppelmogelijkheden naar andere Koloniën van Weldadigheid [voorbeeldwerking].

3) Subsidierегeling

- a. **Vergroten bewustwording verduurzaming:** Door het verkregen inzicht in de energiebesparende mogelijkheden zal er bij eigenaren een collectieve bewustwording ontstaan. In sommige gevallen zal er qua energiebesparende maatregelen meer mogelijk blijken te zijn dan vooraf gedacht, in andere gevallen juist niet. Beide situaties zullen ertoe leiden dat eigenaren zich gaan realiseren dat verduurzaming niet alleen betrekking heeft op energiebesparing. Het gaat ook over het gebruik en hun gedrag en daarnaast over (innovatieve) energie opwek.

- b. **Subsidierегeling verduurzaming:** Voor eigenaren van zowel monumentaal als niet-monumentaal vastgoed in Veenhuizen zal er een mogelijkheid komen om een verduurzamingssubsidie bij de provincie Drenthe aan te vragen om zo verduurzamingsstappen uit het maatregelenboek te kunnen realiseren. Deze subsidie zal in de vorm van een eenmalig geldbedrag worden uitgegeven of in de vorm van een laagrentende lening (in aanvulling op bestaande initiatieven van bijv. het Warmtefonds of ISDE-regularing).

4) Collectieve oplossingen

- a. **Oprichting collectieven:** Vanwege de brede ruimtelijke opzet van Veenhuizen is de verwachting dat de energieopwekking middels een combinatie van technieken en locaties zal plaatsvinden. Zo zou bijvoorbeeld het cluster aan de Oude Asserstraat mogelijk voorzien moeten worden van een kleine biomassacentrale, terwijl aan de andere kant van Veenhuizen een ander cluster gebruik zal maken van aquathermie. Dit project voorziet de oprichting van één of meerdere energiecollectieven. Binnen de gebiedsgerichte energievisie zal opgenomen worden welke organisatie en/of coöperatie structuur het meest geschikt is per techniek. Bewoners, bedrijven en andere stakeholders kunnen hiermee dan zelf vervolgstappen zetten. De begroting voorziet in een gering startkapitaal voor deze beoogde collectieven. Uiteraard zal ook inzichtelijk gemaakt worden welke financiën nodig zijn voor de uitvoering en welke dekkingsbronnen daarvoor in beeld zijn.

Complexiteit

- Elke ingreep in het Veenhuizer ensemble behoeft bijzondere aandacht vanwege de Werelderfgoed status. Dit maakt dat de mogelijkheden voor zowel energiebesparing als -opwekking in principe zeer beperkt zijn, maar toch gevonden moeten worden. Naast de technische, fysieke en financiële beperkingen geeft de beschermde status dus een extra uitdaging om het ensemble te verduurzamen.
- Onlangs is nut en noodzaak van verduurzaming door de toenemende energiekosten extra urgent geworden. De betaalbaarheid van wonen en bedrijfsexploitaties komt hiermee onder druk te staan. Hetgeen indirect een risico oplevert voor een duurzame exploitatie en instandhouding van het Werelderfgoed.
- De verspreide ligging van enkele clusters van de objecten vormen een extra complicerende factor. Er zal binnen het ensemble op clusterniveau gezocht moeten worden waar kleinere collectieve systemen mogelijk wel haalbaar zijn.
- Veel gebouwen zijn gelegen aan historische waterwegen in het gebied. Met dit gegeven zouden innovatieve technieken op dit gebied onderzocht kunnen worden. Ook is er in het gebied helaas geen sprake van een overschot aan warmte. Dit maakt dat grootschalige collectieve oplossingen minder voor de hand liggen, maar op voorhand ook nog niet zijn uit te sluiten.

Luchtfoto van Veenhuizen met het Tweede Gesticht en het Fochteloërveen op de achtergrond [Foto: Miranda Drenth].

3) Organisatie

Participatief partnerschap

Een dorps- of gebiedsgerichte aanpak is inmiddels een bewezen aanpak die op veel sympathie mag rekenen van burgers en bedrijven. Binnen 'Werelderfgoed in transitie' is dan ook de intentie samen op te trekken in de verduurzamingsopgave. De stappen uit dit plan zijn reeds met veel enthousiasme ontvangen door vertegenwoordigers van bewoners en bedrijven uit Veenhuizen.

Veel (monumentaal) vastgoed in Veenhuizen is in particulier bezit. Het bereiken van deze bewoners en bedrijven is een cruciaal onderdeel van dit proces. De stichting Bewonersbelangen Veenhuizen is hiervoor de belangrijkste partner. Bedrijven zijn onderdeel van de stichting Veenhuizen Boeit en/of de Ondernemerskring Veenhuizen en zullen op deze manier aangehaakt zijn.

Stichting de Nieuwe Rentmeester (dNR) heeft sinds de zomer van 2021 eveneens 79 (monumentale) objecten en vele hectares grond in bezit in Veenhuizen. Binnen dit bezit is een grote restauratie- en verduurzamingsopgave aanwezig. De aanwezige kennis en kunde achter deze organisatie is van grote waarde voor het participatieproces.

Het is van belang om gedurende dit proces de balans te houden tussen inspraak-momenten voor alle betrokkenen en een kernteam van vertegenwoordigers waarmee concrete afspraken en stappen

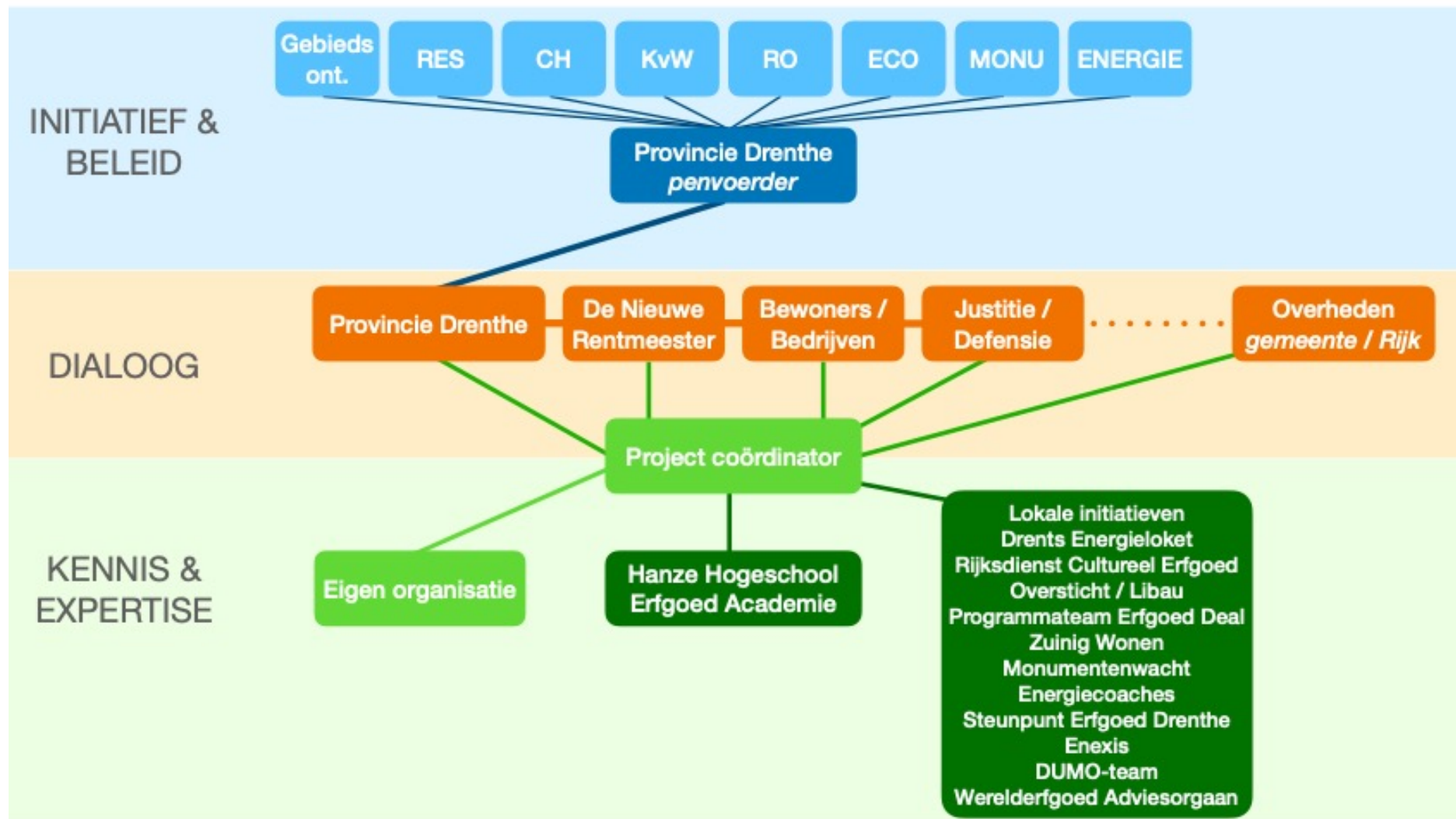
gezet kunnen worden. In de onderzoeksfase zal input van alle stakeholders opgehaald worden om deze vervolgens binnen het kernteam te bespreken. Om vandaaruit weer een bredere discussie over de verfijning van het plan aan te gaan. Dit proces zal uitgebreid in kaart gebracht worden.

Koppelkans

Een andere kans ligt bij het bezit van het ministerie van Justitie en ministerie van Defensie. De gebouwen van de penitentiaire inrichtingen Esserheem en Norgerhaven worden de komende jaren grootschalig gerenoveerd. Het vermoeden bestaat dat de energiebehoefte van de complexen zeer groot is. Het loont de moeite om mogelijke koppelkansen voor de gebouwen in de directe omgeving te verkennen. Ditzelfde is van toepassing op het aan de rand van Veenhuizen gelegen munitiedepot.

Penvoerderschap

De provincie Drenthe zal vanuit het erfgoeddomein (Team Cultuur, Maatschappij en Vrijtijdseconomie) optreden als penvoerder voor dit project. Intern worden alle relevante disciplines betrokken door een regelmatig ambtelijk overleg te organiseren. Samen met de stakeholders (bewoners, bedrijven, dNR, Justitie/Defensie, gemeente Noorderveld en provincie Drenthe) zal een projectcoördinator aangesteld worden om het proces te begeleiden.

4) Uitkomsten

Dialoog en bewustwording

Dit proces komt op een belangrijk moment voor het gebied Veenhuizen. Niet alleen is de Kolonie in 2021 ingeschreven als UNESCO Werelderfgoed, ook is veel (monumentaal) vastgoed na een jarenlang proces overgedragen aan nieuwe eigenaren. Beide mijlpalen maken het dat dit een ideaal moment is om na te denken over de duurzame toekomst van Veenhuizen. Verduurzaming vormt hierbij een basis om (voor veel partijen, opnieuw) met elkaar in dialoog te gaan.

Door het verkregen inzicht in de energiebesparende mogelijkheden is er bij de eigenaren een collectieve bewustwording ontstaan. In sommige gevallen zal er qua energiebesparende maatregelen meer mogelijk zijn gebleken dan vooraf gedacht, in andere gevallen juist niet. Beide situaties hebben ervoor gezorgd dat eigenaren zich zijn gaan realiseren dat verduurzaming niet alleen betrekking heeft op energiebesparing. Het gaat ook over het gebruik en hun gedrag en daarnaast over (innovatieve) energie opwek.

Gebiedsvisie verduurzaming

Aan het einde van dit traject ligt er een concrete en gedragen gebiedsvisie voor de verduurzaming van Veenhuizen – er is inzicht verkregen hoe er binnen een (landschappelijk) UNESCO Werelderfgoed energie kan worden opgewerkt. Bewoners, bedrijven, vastgoedeigenaren en overheden beschikken allen over een duidelijke routekaart voor het verduurzamen van het vele

(monumentale) vastgoed in Veenhuizen, het maatregelenboek maakt dit proces zo laagdrempelig mogelijk. Door een integrale erfgoedinclusieve benadering op gebiedsniveau is het gelukt om de gestelde doelen te bereiken – en erfgoed een inspirator te laten zijn.

Collectieve opwekking

Het project heeft als vliegwiel gefungeerd voor Veenhuizen en één of meerdere collectieven zijn opgericht om zo energie op te wekken binnen de beperkingen die de Werelderfgoedstatus met zich meebrengt. Ook is inzichtelijk gemaakt welke financiën nodig zijn voor de verdere uitvoering en welke dekkingsbronnen daarvoor in beeld zijn.

Kennisdeling

Gedurende het project is met bewoners, bedrijven, lokale stakeholders en diverse kennispartners samengewerkt om zo de opgedane kennis met elkaar te delen door middel van bijeenkomsten en andere berichtgevingen.

Exploitatie

De uitkomsten van dit project dragen bij aan een duurzame bedrijfsexploitatie voor ondernemers gelegen in werelderfgoed Veenhuizen.

5) Planning

2022

Kwartaal 4 Toekenning Erfgoed Deal
Benaderen en inventariseren stakeholders
Verkennde gesprekken met diverse partijen (netbeheerder, etc.)
Ontwikkeling typologische benadering en maatregelenboek [Dijkoraad]

2023

Kwartaal 1 Ontwikkeling typologische benadering en maatregelenboek [Dijkoraad]

Kwartaal 2 Onderzoek opwekking in UNESCO Werelderfgoed

Kwartaal 3 Onderzoek opwekking in UNESCO Werelderfgoed

Kwartaal 4 Uitdragen resultaten binnen Veenhuizen
Bijdrage leveren aan gezamenlijke verduurzamingsvisie Koloniën van Weldadigheid
Openstelling subsidieregeling verduurzaming Veenhuizen
Oprichting collectieven

2024

Kwartaal 1 Oprichting collectieven

Kwartaal 2 Sluiting subsidieregeling verduurzaming Veenhuizen
Afronding project

6) Kostenoverzicht

Bijdrage Erfgoed Deal

Het project 'Werelderfgoed in transitie' heeft een budget van € 764.260,00, waarvan € 363.000,00 uit de Erfgoed Deal (47,5% - afgerond) en matching vanuit de provincie en derden ter waarde van € 401.000,00 (52,5% - afgerond). Deze bedragen zijn inclusief btw. Zie voor een btw-uitwerking de projectbegroting (bijlage bij dit document).

'Ontwikkeling.' te Veenhuizen. De twee-onder-een-kap dienstwoning voor ziekenhuispersoneel van architect Metzelaar uit 1909 [foto: Mauro Smit].

Begroting Erfgoed Deal 'Veenhuizen, Werelderfgoed in transitie'

penvoerder: Provincie Drenthe

looptijd: kwartaal 4 2022 - kwartaal 2 2024

		brutto rijksbijdrage	netto rijksbijdrage		
	totale uitgaven inclusief btw		€ 363.000,00		dekking vanuit
	waarvan totale btw-component		€ 76.000,00		PD incl btw dNr incl btw
		Uitgaven excl btw	Uitgaven incl btw	Compensabele btw	
Organisatie	Reeds gedane voorinvesteringen	€ 48.000,00	€ 58.080,00	€ 10.080,00	€ 58.080,00
Organisatie	Projectcoördinatie	€ 50.000,00	€ 60.500,00		
Organisatie	Communicatie en kennisdeling	€ 25.000,00	€ 30.250,00		
1 Proces	Uitwerken typologie 20 (woonhuis)gebouwen	€ 39.000,00	€ 47.190,00		€ 47.190,00
1 Proces	Uitwerken maatregelenboek	€ 19.000,00	€ 22.990,00		€ 22.990,00
1 Proces	Uitwerken energieopgave niet-woonhuizen	€ 23.000,00	€ 23.000,00		€ 23.000,00
2 Proces	Onderzoek 'opwekking binnen UNESCO werelderfgoed'	€ 75.000,00	€ 90.750,00		
3 Uitvoering	Subsidieregeling verduurzaming	€ 250.000,00	€ 250.000,00		€ 250.000,00
4 Uitvoering	Opstartkosten collectieve energie- en warmteopwekking	€ 150.000,00	€ 181.500,00		
	Totaal	€ 679.000,00	€ 764.260,00	€ 10.080,00	€ 378.260,00
					===== +
					€ 401.260,00

47,5% rijk	€ 322.525,00	€ 363.023,50
52,5 % provincie	€ 356.475,00	€ 401.236,50
totaal	€ 679.000,00	€ 764.260,00
compensabele btw		€ 10.080,00
totale kosten		€ 754.180,00

Samenvatting

In 1823 werd in Veenhuizen een Kolonie van Weldadigheid gesticht. Een plek waar landlopers tewerkgesteld werden en weeskinderen verplicht naar school gingen. Dit ambitieuze experiment op het gebied van armenzorg, resocialisatie en heropvoeding wordt vaak gezien als een voorloper van de moderne verzorgingsstaat. Halverwege de 19^e eeuw kreeg Veenhuizen een meer justitiële functie en dat is sinds die tijd niet veranderd. Veenhuizen kent nog altijd drie (voormalige) gestichten, vele monumentale dienstwoningen en ambachtsgebouwen in een uniek ontworpen cultuurhistorisch landschap. Samen met Frederiksoord-Wilhelminaord in Nederland en Wortel in Vlaanderen is Veenhuizen erkend als UNESCO Werelderfgoed - Koloniën van Weldadigheid.

Het verleden als weldadigheidskolonie is ook nu nog zichtbaar in de strakke, hiërarchische ordening van lanen, beplantingen en gebouwen. Vanuit de historie heeft Veenhuizen duidelijke kernwaarden: structuur, zelfvoorzienend, het maatschappelijke experiment en ontwikkeling van de mensen. Kernwaarden die nog steeds relevant zijn en een sterke basis vormen voor de zoektocht naar verduurzamingsoplossingen voor Veenhuizen.

Duurzame energieopwekking vraagt om een nieuwe visie op het bestaande landschap. Het Drentse landschap is gemaakt door de mens en heeft sterke relaties met de eerdere energietransities, zoals hakhout, turfwinning, gas en elektriciteit. Deze verbanden en de onlangs verworven UNESCO Werelderfgoedstatus van de Koloniën van Weldadigheid bieden aanleiding en inspiratie om

gebiedsgericht en 'erfgoedinclusief' na te denken over de huidige energietransitie en daarbij voor zover mogelijk gebruik te maken van het cultuurlandschap als inspirator.

Met dit project zullen bewoners, bedrijven, vastgoedeigenaren en overheden geholpen worden met de verduurzamingsopgave binnen Veenhuizen. Aan de hand van een typologische benadering van de gestandaardiseerde Veenhuizer architectuur zal er een maatregelenboek gemaakt worden waarmee cultuurhistorisch verantwoorde verduurzamingsmaatregelen vergunningtechnisch op laagdrempelige wijze gerealiseerd kunnen worden.

Verder zal er ontwerpend onderzoek gedaan worden naar de opwekkingsmogelijkheden binnen de UNESCO beperkingen. Hoe zouden zonnepanelen ingepast kunnen worden in de openbare ruimte? Zouden mini-windturbines in de vorm van een boom een passende oplossing kunnen zijn binnen de laanstructuren van de koloniën?

Met deze kennis zal een overkoepelende energievisie inzicht geven in de opwekbehoefte van Veenhuizen – en hoe deze gerealiseerd zou kunnen worden. Middels een speciale subsidieregeling en de oprichting van energiecollectieven zal hier vervolgens invulling aan worden gegeven.

Erfgoed is binnen de Koloniën van Weldadigheid een belangrijke factor die zowel inspireert als beperkt. Op dit snijvlak zal gewerkt worden binnen het project 'Werelderfgoed in transitie'.

Typologisch overzicht woonhuizen Veenhuizen

Nummer	Bebouwing	Aantal	Opmerkingen
1		± 50	Als vrijstaand, dubbel of drievoudige uitvoering.
2		± 38	Twee-onder-een-kap woningen.
3		± 5	Vrijstaande villa
4		± 3	Veenhuizer middenhuisboerderij
5		± 4	Sluiswachterswoning
6		± 4	Dienstwoningen
7		± 10	Dienstwoningen
8		± 3	Boerderij met woonhuis

9		± 16	Dienstwoningen
10		± 6	Dienstwoningen
11		± 22	Dienstwoningen
12		± 35	Dienstwoningen
13		± 24	Dienstwoningen
14		± 79	Dienstwoningen
15		± 8	Dienstwoningen
16		± 22	Dienstwoningen

17		± 22	Dienstwoningen
18		± 34	Dienstwoningen
19		± 9	Dienstwoningen
20		± 3	Dienstwoningen
	TOTAAL	397	

CULTUURHISTORIE GEEFT ENERGIE

januari 2019

Samenvatting

Duurzame energieopwekking vraagt om een nieuwe visie op het bestaande landschap. De energietransitie heeft niet alleen ruimtelijk grote impact, maar op alle facetten, ook sociaal en economisch. Dit inspiratiedocument geeft inzicht in de cultuurhistorie van Drenthe, rode lijn is het almaar veranderende landschap. Het Drentse landschap is gemaakt door mensenhanden en heeft sterke relaties met de eerdere energietransities, zoals hakhout, turfwinning, gas en elektriciteit. Deze verbanden en de sociale structuur die Drenthe kenmerkt bieden aanleiding voor 'gereedschappen' om de huidige energietransitie verder op gang te helpen. Het inspiratiedocument is bedoeld voor een brede doelgroep, maar is vooral gericht op de provincie Drenthe, Drentse gemeenten, belangengroepen en lokale energievoerders.

Verhaallijnen

In Drenthe zijn door de eeuwen verschillende

landschapstypen ontstaan, waarvan de mentaliteit van de pioniers en de sociale impact daarvan op de gemeenschap voelbaar en zelfs kenmerkend waren. De denkwijzen en houdingen zijn vaak nog steeds met het landschap verbonden. Ze bepalen voor een deel de identiteit van gebieden. In dit inspiratiedocument worden zes verhaallijnen onderscheiden, die elkaar in de tijd min of meer opvolgen: de prehistorie, het esdorpenlandschap, de randveenontginningen, de veenkoloniën, de ruilverkavelingen en de oliecrisis. In de verhaallijnen is de nadruk gelegd op de verbanden die ze houden met de energietransitie die op dat moment speelde en welke ruimtelijke en sociale gevolgen dit had.

Drentse Energie Code

Lerend van deze (landschaps)geschiedenis zijn er voor Drenthe drie sleutelprincipes die ingezet kunnen worden bij de huidige energietransitie, zij vormen de Drentse Energie Code:

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

1. Borg de balans tussen initiatieven van ‘binnen’ en ‘buiten’. En zorg voor balans in de lusten en lasten hiervan.
2. Omdenken! Waar kan de energietransitie een waardevolle investering zijn in het landschap? Optimaliseer daarbij de gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde van het landschap.
3. Houd rekening met de factor tijd, een goede omgang met tijdelijkheid van een ontwikkeling en de toekomstwaarde ervan is mede bepalend voor de kwaliteit van een initiatief.

Gereedschappen

Om handen en voeten te geven aan de Drentse Energie Code biedt dit inspiratiedocument concrete gereedschappen om aan de slag te gaan. Het voorstel luidt om een brede publiekscampagne te voeren, geregisseerd en gefaciliteerd door de Provincie Drenthe. De publiekscampagne biedt ruimte voor activiteiten als werkplaatsen, gesprektafels en masterclasses. Daarnaast kunnen er middelen ontwikkeld worden om de campagne te ondersteunen, zoals een korte film, een lespakket, een voorbeeldenreeks en een fototentoonstelling. Een derde pijler in de publiekscampagne kan zijn het introduceren van een energicoach. Deze zorgt voor professionele begeleiding bij lokale initiatieven zodat de kennis over cultuurhistorie en ontwerp op inspirerende wijze wordt ingebracht bij de planvorming.

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

Leeswijzer

Dit inspiratiedocument is opgesteld door Het Oversticht in opdracht van de provincie Drenthe. De provincie Drenthe wil in 2050 volledig energieneutraal zijn en heeft daarbij behoefte aan praktische gereedschappen voor ruimtelijke en sociale kwaliteit. Zij vraagt daarbij om op basis van de cultuurhistorie van de provincie op regionaal en provinciaal niveau inspiratie, aanleidingen of praktische handvatten te bieden voor de energietransitie. De provincie zet in haar cultuurnota 2017-2020 *De Verbeelding van Drenthe* nadrukkelijk in op het toepasbaar maken van historisch onderzoek bij de vraagstukken in het heden. Daarmee wil ze ervaringen uit het Drentse verleden verbinden met deze grote maatschappelijke opgave.

In dit inspiratiedocument laten we u eerst kennis maken met de boeiende historische verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Drenthe. Deze hebben naast kenmerkende landschapstypen ook sociaal-maatschappelijke

structuren en sturingsmechanismen opgeleverd. Vervolgens nemen we u mee langs de groepen en partijen die bevestigd zijn op hun behoeften ten aanzien van de energietransitie, om uit te komen bij de gereedschappen die onze onderzoeksexercitie heeft opgeleverd.

In korte, bondige hoofdstukken kunt u door dit inspiratiedocument bladeren. Wie meer verdieping of uitleg nodig heeft, kan doorklikken naar de gewenste informatie. Wij wensen u veel leesplezier en hopen dat de geboden handreiking snel en kordaat wordt geïntegreerd in het denken en handelen over de urgente en grootschalige opgave waar we met zijn allen voor staan.

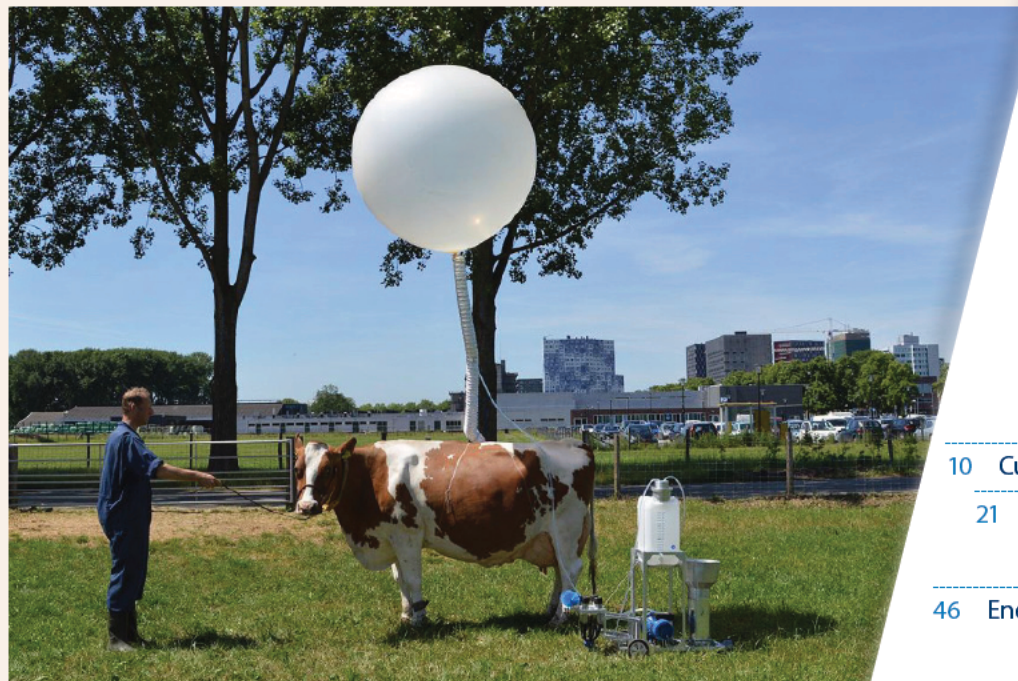

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

Inspiratie voor het tijdperk na fossiele brandstof

Even voorstellen: Bertha 85. Ze loopt op eigen houtje door de stad. Wie een glaasje melk van haar wil, kan afrekenen via een app. De melkrobot wordt aangedreven door het methaangas dat de dieren produceren bij het verteren van hun voedsel. 'Cow&Co' is een futuristisch concept van ontwerpers Anastasia Eggers en Ottonie von Roeder. Ze zijn finalist van de Post-Fossil City Contest, een ideeënwedstrijd over het tijdperk na fossiele brandstoffen. Het idee werd gekozen uit 250 inzendingen uit de hele wereld.

© foto: Cow&Co

navigatie

- 2 Samenvatting
- 4 Leeswijzer
- 6 Achtergrond
- 10 Cultuurhistorie als inspiratie
- 21 De Drentse Energie Code
- 31 Publiekscampagne
- 46 Energiecoach ruimtetransitie
- 47 Colofon
- 49 Doelgroepen
- 50 Behoeften gebruikers
- 53 Verhaallijn Prehistorie
- 60 Verhaallijn Esdorpenlandschap
- 70 Verhaallijn Randveenontginningen
- 77 Verhaallijn Veenkoloniën
- 88 Verhaallijn Ruilverkavelingen
- 98 Verhaallijn Oliecrisis

Achtergrond

Het landschap om ons heen verandert; dat is niets nieuws. Door de eeuwen heen heeft de mens het landschap naar zijn hand gezet voor akkerbouw en veeteelt en om in zijn behoefte aan warmte en energie te voorzien. Ook nu bevinden we ons in een transitieperiode wat energiewinning betreft. Het is een grote, belangrijke en urgente opgave. Zeker nu we met z'n allen van het gas af gaan is er geen uitstel meer mogelijk.

Ergens in de ontwikkeling van het landschap om ons heen is de energievoorziening buiten beeld geraakt. De herintroductie van het zelf zorg dragen voor eigen energie is een nieuwe taak en van een schaal die zich niet eenvoudig lokaal laat inpassen. Duurzame energieopwekking vraagt om een nieuwe visie op het bestaande landschap. De energietransitie heeft niet alleen ruimtelijk grote impact, maar op alle facetten, ook sociaal en economisch. Het vraagt om het creëren van nieuwe energielandschappen en om afspraken hoe met elkaar om te gaan in dit proces.

Verandering tornt aan wat we hebben, aan wat we kennen en vraagt daarom om een zorgvuldigheid. Die zorgvuldigheid is ook nodig om het tempo die de verandering behoeft niet te frustreren.

Het mentale landschap

Cultuurhistorie in Drenthe manifesteert zich behalve in talrijke gebouwen, objecten en landschappen, in de verhalen en gebruiken die met al deze zaken verbonden zijn. Verhalen over het ontstaan, het gebruik, de bewoning en de veranderingen. Vaak gaan ze over de mensen die hun stempel hebben gedrukt op de verschijningsvorm. Dat is voor het landschap niet anders. Zo zijn er door de eeuwen verschillende landschapstypen ontstaan, waarvan de mentaliteit van de gangmakers en de sociale impact daarvan op de gemeenschap voelbaar en zelfs kenmerkend waren. De denkwijzen en houdingen zijn vaak nog met het landschap verbonden. Ze bepalen voor een deel de identiteit van gebieden.

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

Fysiek ingrijpen in deze landschappen door de energieopgave betekent dan ook ingrijpen in een sociale structuur. Kennis van deze structuur, van de betekenis en reikwijdte ervan, van de verhalen die er aan ten grondslag liggen, is daarom onontbeerlijk en een wezenlijke leidraad voor en bij verandering. Initiatiefnemers, bestuurders, ontwerpers en andere betrokkenen zullen dit ter harte moeten nemen.

Zes verhaallijnen

In dit inspiratiedocument worden zes verhaallijnen onderscheiden, die elkaar in de tijd min of meer opvolgen. Door deze verhaallijnen loopt een grote rode draad: het landschap is steeds, soms vrijwel onherroepelijk, door het handelen van de mens veranderd. Niet in de laatste plaats door de behoefte aan warmte en energie. Tegelijkertijd is dit landschap het kapitaal van Drenthe, niet alleen het aanzicht, maar ook de ontstaanswijze. Verschillen in het landschap, organisatie- en verschijningsvorm zijn kenmerkend. De energietransitie kan worden ingezet

navigatie

- 2 Samenvatting
- 4 Leeswijzer
- 6 Achtergrond
- 10 Cultuurhistorie als inspiratie
- 21 De Drentse Energie Code
- 31 Publiekscampagne
- 46 Energiecoach ruimtetransitie
- 47 Colofon
- 49 Doelgroepen
- 50 Behoeften gebruikers
- 53 Verhaallijn Prehistorie
- 60 Verhaallijn Esdorpenlandschap
- 70 Verhaallijn Randveenontginningen
- 77 Verhaallijn Veenkoloniën
- 88 Verhaallijn Ruilverkavelingen
- 98 Verhaallijn Oliecrisis

om dit kapitaal te koesteren en te ontwikkelen.

Het tijdsbeslag dat landschappelijke omwenteling inneemt, wordt steeds kleiner. De veranderingen volgen elkaar steeds sneller op. Die steeds snellere veranderingen in het landschap roepen weerstand op. Dit komt mede doordat mens en natuur te weinig tijd hebben om zich aan te passen aan het nieuwe landschap voordat er een nieuwe verandering volgt. Het adaptief vermogen wordt op de proef gesteld. Bovendien heeft de geschiedenis van de ontwikkeling van het landschap ook mentale sporen in de Drentse samenleving nagelaten die nog altijd doorwerken in de huidige tijd.

Koppeling met RES

De Regionale Energie Strategie (RES) is in 2018 van start gegaan. Dit inspiratiedocument met gereedschappen kan onderdeel zijn van het benodigde instrumentarium. In de RES kan het inspiratiedocument onder vier groepen worden

bewerking reclame, OER Drenthe met duurzame energie.

verspreid: de bestuurstafel, de ambtelijke werkgroep inclusief betrokken belangenorganisaties, de lokale uitvoerders van nieuwe energie projecten en de provinciale werkgroep.

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Estdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

Gereedschappen

Cultuurhistorie als inspiratie

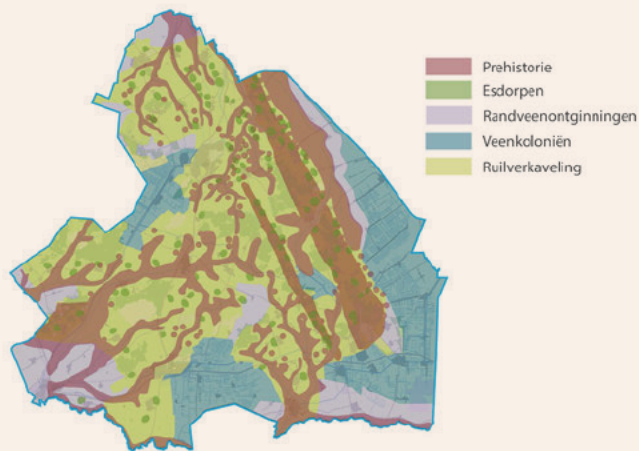
De Drentse Energie Code

Publiekscampagne

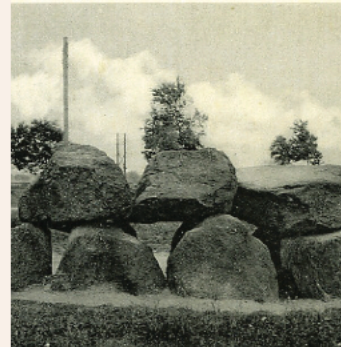
Energiecoach ruimtetransitie

Cultuurhistorie als inspiratie

Globaal zijn er in de geschiedenis van het Drentse landschap zes historische, min of meer in de tijd opeenvolgende verhaallijnen te onderscheiden. Elke verhaallijn kent een bepaald dominant landschapstype, het resultaat van de samenlevingsvorm, bewerking en exploitatie van het land in deze periode. Dit is nog zichtbaar in het occupatiepatroon, landschappelijke kenmerken met een eigen schaal en reikwijdte. In samenwerking met een aantal experts is onderzocht welke mogelijke

transitieperiodes en restanten

aanknopingspunten in de historische verhalen, de sociaal-maatschappelijke en landschappelijke kenmerken, handvatten kunnen bieden voor de energietransitie. In dit hoofdstuk worden de verhaallijnen achtereenvolgens behandeld, gedetailleerde informatie per verhaallijn is te lezen vanaf p. 53.

De prehistorie - tijdelijkheid

Zo'n tienduizend jaar geleden trokken de eerste bewoners van de provincie als jagers rond om in hun onderhoud te voorzien. De jagers, verzamelaars en later de eerste boeren zochten plekken die voor

navigatie

- 2 Samenvatting
- 4 Leeswijzer
- 6 Achtergrond
- 10 Cultuurhistorie als inspiratie
- 21 De Drentse Energie Code
- 31 Publiekscampagne
- 46 Energiecoach ruimtetransitie
- 47 Colofon
- 49 Doelgroepen
- 50 Behoeften gebruikers
- 53 Verhaallijn Prehistorie
- 60 Verhaallijn Estdorpenlandschap
- 70 Verhaallijn Randveenontginningen
- 77 Verhaallijn Veenkoloniën
- 88 Verhaallijn Ruilverkavelingen
- 98 Verhaallijn Oliecrisis

hen van nut waren. Deze lagen op de hoger gelegen ruggen en aan de randen van beekdalen. Hun verblijf was weliswaar tijdelijk, toch lieten ze iconen na waar we nu nog trots op zijn: de hunebedden en 'celtic fields'. Hun invloed op het landschap lijkt beperkt, maar in de loop der eeuwen heeft een enorme ontbossing plaatsgevonden.

Prehistorie en energie

De energiemakers van nu zoeken ook naar voor hen relevante plekken in het landschap waar ze letterlijk op kunnen aanhaken, zoals verdeelstations, ondergrondse leidingen of ondergrondse warmtebronnen. De objecten zelf, de windmolens en zonneparken, zijn hoogstwaarschijnlijk tijdelijk, maar kunnen ons nieuwe iconen opleveren, die nog lang van waarde zijn, hoewel wellicht anders dan oorspronkelijk gedacht. De iconische waarde ofwel de betekenis op langere termijn zou kunnen liggen in een aangepast landschap, of in beeldbepalende doelen die bij een integrale aanpak eveneens zijn gerealiseerd.

esdorpenlandschap (provincie Drenthe)

Esdorpenlandschap - de boermarken

Pas toen de boeren zich vanaf de middeleeuwen blijvend op een plaats vestigden, kreeg het cultuurlandschap met esdorpen vorm. Op het Drents plateau ontstonden de esdorpen vanaf de negende eeuw. Op basis van onderlinge samenwerking en afhankelijkheid binnen een vastgelegd dorpsterritorium ontwikkelde zich een kenmerkend ruimtelijk en functioneel netwerk: de marke. Vaste landschappelijke elementen voor een marke zijn het dorp, de essen, de beekdalen, de (heide)velden en het bos.

navigatie

- 2 Samenvatting
- 4 Leeswijzer
- 6 Achtergrond
- 10 Cultuurhistorie als inspiratie
- 21 De Drentse Energie Code
- 31 Publiekscampagne
- 46 Energiecoach ruimtetransitie
- 47 Colofon
- 49 Doelgroepen
- 50 Behoeften gebruikers
- 53 Verhaallijn Prehistorie
- 60 Verhaallijn Esdorpenlandschap
- 70 Verhaallijn Randveenontginningen
- 77 Verhaallijn Veenkoloniën
- 88 Verhaallijn Ruilverkavelingen
- 98 Verhaallijn Oliecrisis

Het boerenbedrijf was eeuwenlang leidend. De combinatie van eenheden zorgde ervoor dat de boeren zelfvoorzienend konden zijn. De verschillende eenheden hadden (veld)namen, die verwijzen naar het agrarisch gebruik. De ruimtelijke en functionele samenhang tussen het agrarisch dorp en het land eromheen was sterk. Deze handhaafde zich tot circa 1850. De boerensamenleving was egalitair en gericht op gezamenlijkheid. Deze egalitaire samenleving kende een sterke onderlinge band en binding met het landschap.

Esdorpenlandschap en energie

De onderlinge band, het besef van gezamenlijkheid is nog steeds bepalend voor de sociale omgang in de dorpen. Deze heeft ingrijpende veranderingen overleefd, zoals het opheffen van de marken, de ontginningen van de woeste gronden en de naoorlogse ruilverkavelingen met de uitplaatsing van boerderijen naar het buitengebieden. De import daarna van nieuwe, veelal uit de steden afkomstige

bewoners werkt als vanzelfsprekend samen in de dorpen. Opvallend is dat de relatieve nieuwkomers over het algemeen behoudend zijn. Zij zijn doorgaans juist vanwege de schoonheid van het landschap naar de Drentse dorpen verhuisd en willen de aanblik zoveel mogelijk handhaven. De autochtonen en boeren zien het als een werklandschap en zijn eerder bereid tot verandering en vernieuwing. Maar er zijn minder boeren dan 'nieuwkomers' en toeristen die het landschap waarderen als (nostalgisch) beeld. Bovendien is de toekomst voor de landbouw niet optimaal.

De energieopgave biedt een kans om de band tussen het dorp en het ommeland te verbeteren, om samen te werken, wat vanuit de boermarken gedacht niet ongewoon is. Een collectieve aanpak van onderop kan de gedeelde zorg verbeteren. Zo kan een nieuw, aantrekkelijk en functioneel landschap ontstaan, waarin de productie van energie is verweven. Het systeem van de boermarken was er onder andere op

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

gericht uitputting van de bodem te voorkomen. Dit principe zou als leidend uitgangspunt ook voor de energietransitie kunnen gelden: de revenuen van de opgewekte energie moeten ten goede komen aan de inwoners van de lokale gemeenschap.

Rand- en laagveenontginningen - ondernemende boeren

De randveenontginningen liggen vooral in Noord- en Zuidwest-Drenthe, aan de randen van het Drents plateau en langs de Hondsrug. Deze ontginningen vonden plaats vanaf de elfde tot aan de dertiende eeuw en waren een gerichte omvorming van het bestaande landschap. De herkomst van de initiatiefnemers is onbekend, hoewel ook de kloosters en de esdorpen als startpunt worden genoemd. Vast staat evenwel dat ze vrije ondernemende en marktgerichte boeren werden die hier een nieuw bestaan probeerden op te bouwen. Anders dan de marken waren ze gericht op een grotere regio. Hun ondernemende en individualistische instelling

typeert de bevolking. Hier ontbreken aspecten die het maatschappelijk bestaan in de esdorpen bepalen als het oog hebben voor het dorpsbelang, het egalitaire. De innovatieve boeren hebben van oudsher een band met de stad.

De randveenontginningen, met een lintbebouwing van voornamelijk boerderijen langs een licht slingerende as, kennen nog steeds een redelijk florerende landbouw. Al eeuwen hebben zich hier ontwikkelingen voorgedaan. Tegelijk is het landschap door zijn grote openheid kwetsbaar voor grootschalige ruimtelijke ontwikkelingen.

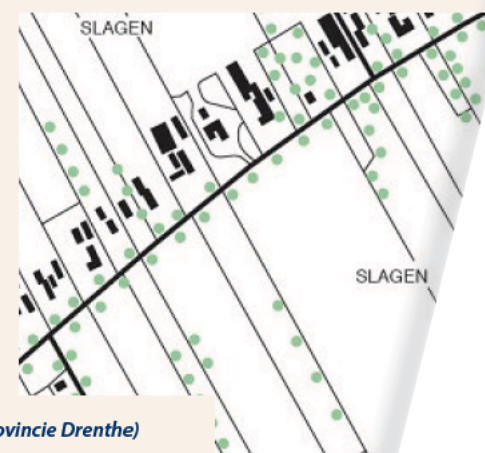
navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

Rand- en laagveenontginningen en energie

In deze gebieden aan de randen van de provincie past een individuele aanpak die aansluit bij de innovatieve kracht van de boer, maar ook een aanpak op regionale schaal (de blik op 'de markt') met een provincie overstijgend bereik. Dit in tegenstelling tot het esdorpenlandschap waar een kleinere kringloop beter past.

De voormalige heideontginningen vragen aandacht vanuit het perspectief van recreatie (beleving) in goed evenwicht met het agrarisch gebruik.

randveenontginningen (provincie Drenthe)

navigatie

- 2 Samenvatting
- 4 Leeswijzer
- 6 Achtergrond

- 10 Cultuurhistorie als inspiratie
- 21 De Drentse Energie Code
- 31 Publiekscampagne

- 46 Energiecoach ruimtetransitie
- 47 Colofon

- 49 Doelgroepen

- 50 Behoeften gebruikers
- 53 Verhaallijn Prehistorie

- 60 Verhaallijn Esdorpenlandschap

- 70 Verhaallijn Randveenontginningen

- 77 Verhaallijn Veenkoloniën

- 88 Verhaallijn Ruilverkavelingen

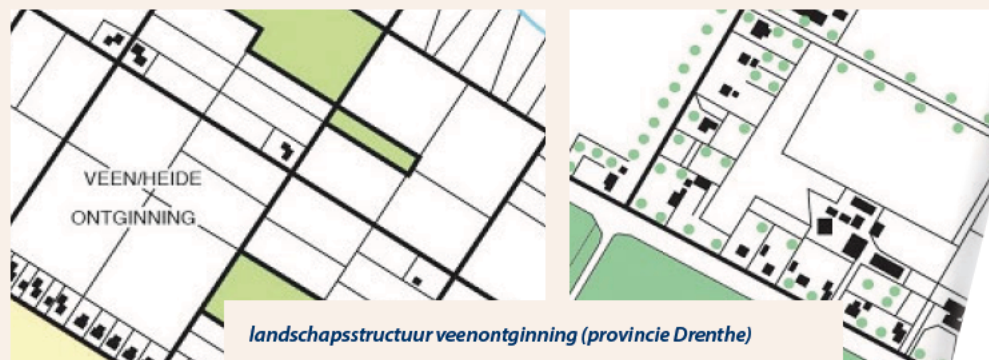
- 98 Verhaallijn Oliecrisis

Veenkoloniën - dwingend idealisme

De grootschalige verveningen in Zuidoost-Drenthe vonden plaats vanaf 1850 op initiatief van uit heel Nederland afkomstige 'import'. Het veen werd ontgonnen voor de Nederlandse energiebehoefte. Drijfveer was het maken van winst. Eenmaal ontgonnen werd het land bewerkt door boeren bij wie veenarbeiders emplooi konden vinden als landarbeider. De bebouwing met enerzijds forse boerderijen en anderzijds veelal kleinschalige arbeidershuizen was georiënteerd op het nieuw aangelegde orthogonale stelsel van hoofdkanalen met bebouwing en wijken.

Koloniën van Weldadigheid

Een bijzondere uitzondering vormen de Koloniën van Weldadigheid, vanaf 1818 op initiatief van generaal Johannes van den Bosch. Gedreven door idealisme wilde hij paupers uit de steden uit hun armoedige bestaan halen door middel van tewerkstelling ofwel ontginning, begeleiding en opleiding. In Drenthe kwamen de vrije kolonies Frederiksoord, Wilhelminaoord en Willemsoord tot stand en de strafkolonie Veenhuizen. Bij de vrije kolonies lag een sterk ruimtelijk, economisch en sociaal accent op de landbouw, zelfvoorzienendheid

navigatie

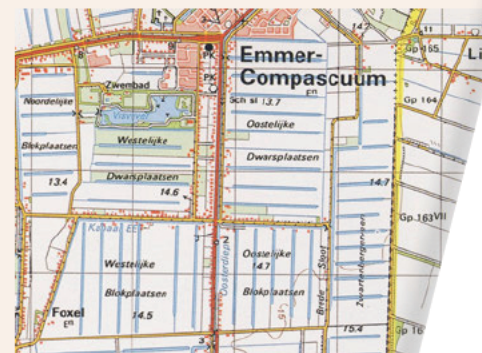
- 2 Samenvatting
- 4 Leeswijzer
- 6 Achtergrond
- 10 Cultuurhistorie als inspiratie
- 21 De Drentse Energie Code
- 31 Publiekscampagne
- 46 Energiecoach ruimtetransitie
- 47 Colofon
- 49 Doelgroepen
- 50 Behoeften gebruikers
- 53 Verhaallijn Prehistorie
- 60 Verhaallijn Esdorpenlandschap
- 70 Verhaallijn Randveenontginningen
- 77 Verhaallijn Veenkoloniën
- 88 Verhaallijn Ruilverkavelingen
- 98 Verhaallijn Oliecrisis

en de dorpsamenleving, de strafkolonie bleef tot ver in de twintigste eeuw een gesloten en sterk gecontroleerd gebied.

De Koloniën van Weldadigheid waren een uitzonderlijk en bijzonder experiment. Waarbij het idealisme was de paupers uit de stad een zelfstandig bestaan te bieden door kleinschalige, zelfvoorzienende erven te ontwikkelen. Inmiddels zijn de verschillende, cultuurhistorisch waardevolle koloniën samen in de race voor het predicaat UNESCO werelderfgoed.

Veenkoloniën en energie

De buurten en dorpslinten voeren een zelfbestuur met een actieve dorpsraad. Het gevoel achtergesteld te zijn is groot. De betrokkenheid bij het landschap varieert per dorp. In het algemeen is de binding groter als er sprake is van veel eigen grond. Het gebied lijkt zich ruimtelijk en historisch gezien te lenen voor een grootschalige aanpak, maar grootschalige initiatieven onder regie van de overheid vallen slecht. Hier loont de investering in een aanpak van onderop om de collectiviteit en de binding met de plek te versterken. Initiatieven 'van

boven af' landen alleen als ze zowel door de boer als door de burger breed gedragen worden. Het is zaak te onderhandelen en de hele gemeenschap iets te bieden (economisch, landschappelijk, uit oogpunt van leefbaarheid), niet alleen aan die ene boer die zijn land verhuurt.

navigatie

- 2 Samenvatting
- 4 Leeswijzer
- 6 Achtergrond
- 10 Cultuurhistorie als inspiratie
- 21 De Drentse Energie Code
- 31 Publiekscampagne
- 46 Energiecoach ruimtetransitie
- 47 Colofon
- 49 Doelgroepen
- 50 Behoeften gebruikers
- 53 Verhaallijn Prehistorie
- 60 Verhaallijn Esdorpenlandschap
- 70 Verhaallijn Randveenontginningen
- 77 Verhaallijn Veenkoloniën
- 88 Verhaallijn Ruilverkavelingen
- 98 Verhaallijn Oliecrisis

Hier past een kleinschaliger aanpak met initiatieven in het lint, op het boerenerf en deels op het land. Energiewinning biedt kansen om dit te organiseren met zowel een maatschappelijke als economische meerwaarde voor de boeren en burgers in de linten door een combinatie van functies. Geef deze gebieden een nieuwe betekenis voor wonen, werken en recreëren, die bijdraagt aan het gevoel van eigenwaarde. Ontwerp de overgangszones van de linten naar het open landschap.

Het idealisme en autarkische karakter van de Koloniën van Weldadigheid bieden aanknopingspunten voor samenlevings- en verdienmodellen in onze tijd. In dit grootschalige landschap leert de mentaliteit van ‘zelfvoorziening’ ons dat de energieopgave juist op de erven kleinschalig zou moeten zijn; elk erf zijn eigen energievoorziening.

De ruilverkaveling - het groene maatpak

Hoewel de eerste ruilverkavelingen ook in Drenthe al vóór de Tweede Wereldoorlog plaatsvonden, ontwikkelde zich hier na de bevrijding evenzeer een door de overheid, in samenwerking met de boerenorganisaties aangestuurd programma voor de modernisering van de landbouw. De ruilverkaveling had tot doel de eigen (nationale) voedselvoorzieningen te verbeteren, de export op gang te brengen en de armoede van de turfstekers en kleine boeren op het platteland op te heffen.

Het was de tijd van de maakbare samenleving en het maakbare landschap. Met behulp van voorlichting en voorbeeldprojecten werd de bevolking voorbereid op, voorgelicht over en begeleid bij een eigentijds gemoderniseerd bestaan. Tussen 1955 en ca 1967 was er ook sprake van streekverbetering. Hierbij werd met behulp van plattelandsorganisaties en nieuwe voorlichtingstechnieken het hele gezin in het moderniseringsproces meegenomen. Cruciaal was de

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

“Dankzij Harry de Vroome laat het Drentse landschap een grote samenhang en leesbaarheid zien.”

Henk van Blerck

Ruilverkaveling en energie

Aan het landschap wordt nu veel waarde gehecht. Veel mensen realiseren zich amper dat dit door De Vroome ontworpen landschap beeldbepalend is geworden voor de aanblik van Drenthe. Het creëren van een ‘groen maatpak’ heeft ruimtelijk en sociaal maatschappelijk een waardevol en robuust landschap opgeleverd. De kracht van het proces zat in de integrale aanpak van een economisch rendabel, leefbaar, aantrekkelijk én vertrouwd landschap. Dit gebeurde zowel top down als in samenspraak met de boeren en hun gezin. De ontwikkeling van draagvlak was hierbij cruciaal, evenals het gedeelde belang, het samen inzien van nut en noodzaak van de vernieuwing. Deze aanpak leert ons dat regie, de inzet van een ‘local leader’, maar ook ruimte

voor participatie en tijd voor ontwikkelen van betrokkenheid en wezenlijk belang zijn. Iedereen moet er belang bij hebben en er beter van worden.

Het nieuwe energielandschap kan onderdeel uitmaken van een ‘nieuw’ integraal ontworpen landschappelijk raamwerk, dat gebaseerd is op de verschillende landschapstypen.

De oliecrisis - overvloed en schaarste

De introductie van olie als nieuwe brandstof bracht opnieuw grote veranderingen met zich mee. Een tijd van overvloed en optimisme brak aan. Nieuwe, onderhoudsarme kunststoffen deden hun intrede, met Tupperware als koploper. In navolging van de Verenigde Staten kwamen er ook steeds meer nieuwe technische apparaten op de markt. Het kopen ervan werd gestimuleerd met folders, brochures en ander propagandamateriaal. Met het toenemen van het autoverkeer kwam een steeds grotere regio binnen handbereik en de televisie bracht de wereld

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

de huiskamer in. De groeiende honger naar energie leverde een landschap op vol elektriciteitsmasten. Tijdens de oliecrisis begin jaren zeventig leidde het olietekort tot het nemen van energiebeperkende maatregelen, zoals het invoeren van een autoloze zondag. Ook ging de benzine op de bon.

Oliecrisis en energie

Tijdens de oliecrisis moest iedereen zuiniger aan doen. Een campagne met de aarde als opbrandende wereldbol en stickers met 'Wees wijs met water' bij elke kraan en douche moesten een omslag in het doen en denken van burgers bewerkstelligen. Ook in deze tijd moeten we niet alleen opwekken, maar ook besparen. Als we een begin willen maken met het oplossen van het klimaatprobleem moeten we verder kijken dan zon en wind alleen. Aansturen op 'zuinig zijn' in breedste zin is evenzeer van belang; minder uitstoot, slimme kringlopen, zuiniger apparaten, minder gebruik. Net als tijdens de oliecrisis zijn bewustwording en educatie enorm belangrijk.

Jaknikkers bij Schoonebeek (Drents museum & wikimedia)

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Estdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

De Drentse Energie Code

Uit gesprekken in het veld (zie p. 50) blijkt dat er bij verschillende partijen behoefte is aan een Drentse Energie Code voor de energietransitie. Een code waarin de Drentse samenleving breed de uitgangspunten en principes vastlegt die het gezamenlijke vertrekpunt vormen voor deze mega opgave. Een voorbeeld van een dergelijke code vormt het manifest Zonneparken Noord Nederland, welke zeven vuistregels geeft voor grondgebonden zonneparken in de drie noordelijke provincies.

Met inspiratie vanuit de cultuurhistorie van Drenthe zijn drie sleutels voor deze code gedefinieerd. Deze sleutels zijn gebaseerd op de verhaallijnen. Samen met de verhaallijnen vormen de sleutels de basis voor de praktische gereedschappen die worden aangereikt. De sleutels zijn bedoeld als inspiratie/onderlegger voor het realiseren van concrete initiatieven, maar zeker ook voor de Regionale Energie Strategie. Het gaat over omgangsvormen onderling, over samenwerking en

- Prehistorie: tijdelijkheid, optimaal gebruiken van grote en kleine verschillen in het landschap.
- Esdorpenlandschap: de boermarken een voorbeeld van samenwerken, de gemeenschap bepaalt.
- Wegdorpenlandschap: ruimte voor ondernemerschap.
- Veenkoloniaal landschap: van binnen en van buiten het landschap ontwikkelen.
- Ruilverkavelings landschap: optimaliseren gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde van het landschap.

schema links cultuurhistorie en energie

over een zorgvuldige omgang met het landschap en de cultuurhistorische waarden. De sleutels zijn voor iedereen die in Drenthe betrokken is bij de energietransitie.

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

Lerend van deze (landschaps)geschiedenis hanteert Drenthe bij de huidige energietransitie daarom de volgende drie sleutelprincipes:

1. Borg de balans tussen initiatieven van 'binnen' en 'buiten'. En zorg voor balans in de lusten en lasten hiervan.
2. Omdenken! Waar kan de energietransitie een waardevolle investering zijn in het landschap? Optimaliseer daarbij de gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde van het landschap.
3. Houd rekening met de factor tijd, een goede omgang met tijdelijkheid van een ontwikkeling en de toekomstwaarde ervan is mede bepalend voor de kwaliteit van een initiatief.

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

1. Borg de balans tussen initiatieven van 'binnen' en 'buiten'. En zorg voor balans in de lusten en lasten hiervan.

Drenthe waarborgt een eerlijke verdeling van lasten en lusten van de energietransitie. Drenthe zorgt daarom voor een evenwichtige balans tussen het behalen van de energiedoelen en het realiseren van andere sociaal-maatschappelijke en economische doelen. Drenthe zet daarbij de kracht in van een netwerk van vitale groepen en van ondernemende ontwikkelaars. Drenthe borgt dat deze elkaar versterken.

Drenthe beslist over initiatieven en plannen op het schaalniveau dat past bij de impact van de ingreep: lokaal waar kan en regionaal waar moet. Regie op proces, resultaat en impact staan centraal in het handelen van initiatiefnemers en overheden.

Praktische vertaling

- Maak bij initiatieven inzichtelijk welke lusten en lasten er zijn en welke hiervan terugvloeien in de gemeenschap en het landschap en op welke wijze dit gebeurt.
- Benut de kracht van de samenleving, door samen te werken met lokale partijen en stakeholders en draag er zorg voor dat zowel de lasten als de lusten ook lokaal worden gedeeld.
- Organiseer draagkracht voor nieuwe energie-initiatieven door de dialoog aan de voorkant.

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Estdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

Cultuurhistorie inspireert

De Drentse historie laat verschillende sociaal-maatschappelijke en economische perspectieven zien. Er zijn perioden geweest met systemen die sterk gericht waren op zelfvoorziening, maar Drenthe kent ook tijden waarin exploitatie en winstvorming ten behoeve van individuele ondernemers het uitgangspunt vormden. Er waren initiatieven die van 'binnen uit' en van 'buiten af' geïnitieerd werden. Voorbeelden zijn:

- In de tijd van de jagers en verzamelaars kende Drenthe al een netwerk van kleine groepen. Netwerk en samenwerking bestaan daarmee als ordenend principe al sinds de prehistorie, zoals blijkt uit de teruggevonden patronen van nederzettingen.
- De boermarke hanteerde het systeem van "waardelen". Hierin waren zowel de verdeling van grond als rechten, lusten en lasten georganiseerd, waarbij het individueel en collectief belang beide

werden geborgd.

- Bij het stichten van de Koloniën van Weldadigheid, door Johannes van den Bosch, speelde het ideaal van verbetering van leefomstandigheden van paupers uit de steden een belangrijke rol. Het perspectief op een gezonde toekomst van individuen en de nieuwgevormde gemeenschap waren belangrijk uitgangspunt. Zelfvoorziening door middel van landbouw vormde de basis.
- De exploitatie van de veenkoloniën leert dat de wijze van ontwikkeling hier heeft geleid tot grote onderlinge verschillen. De winst kwam voornamelijk ten goede aan de ontginners en exploitanten van het veen, terwijl de grote groep arbeiders economisch achterbleef. Dit heeft tot op vandaag geleid tot een gevoel van ongelijkheid.
- Bij de ontginning van de woeste gronden bestond een verschil in aanpak. Enerzijds individueel voortbouwen op het markesysteem en anderzijds grootschalig door import van ondernemers uit andere provincies.

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

- Bij de ruilverkavelingen heerste het principe dat je als boer er net zoveel voor betaalde als wat je er beter van werd: dit is een voorbeeld van een uitgewerkt systeem van baten en lasten.
- Een meer recent voorbeeld is de ontwikkeling van de VAM bij Wijster (1989-2005). Hier is bij de ontwikkeling destijds veel aandacht besteed aan de inpassing in de omgeving, zowel in ruimtelijke als sociale zin. Met de instelling van het VAM-fonds is de lokale gemeenschap deels gecompenseerd voor de negatieve effecten van deze grootschalige ingreep in het Drentse landschap.

2. Omdenken! Waar kan de energietransitie een waardevolle investering zijn in het landschap? Optimaliseer daarbij de gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde van het landschap.

Drenthe borgt een slimme wisselwerking tussen energietransitie en behoud en ontwikkeling van het landschap. Drenthe verbindt daarom alle

initiatieven voor de opwekking van duurzame energie systematisch aan de doorontwikkeling van het landschappelijk kapitaal. Drenthe kiest er daarbij bewust voor vorm en inhoud te geven aan de culturele dimensie van deze opgave. Drenthe laat zich daarom inspireren door haar eigen (energie)verleden. De mentaliteit van het Drentse landschap zet ze in voor het verankeren van nieuwe energie-initiatieven in samenleving en omgeving.

Praktische vertaling

- Benut de meest geschikte gebieden eerst. Bekijk op regionale schaal welke gebieden het meest

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

geschikt zijn voor grootschalige initiatieven.

Daarmee kan een nieuwe laag met een eigen

betekenis aan het landschap worden toegevoegd.

- Bedenk waar het bestaande landschap vraagt om een kwaliteitsimpuls. De energietransitie zal zichtbaar zijn voor iedereen. Dat betekent niet dat we zomaar ergens beginnen, deze plekken worden strategisch gekozen:

a. Begin met locaties die toe zijn aan een herwaardering, die vragen om een nieuwe functie of waar al maatschappelijk draagvlak voor is.

b. Zoek naar locaties waar een dubbelfunctie mogelijk is, denk aan combinaties met landbouw, natuur, bouw en infra.

- Zorg voor een zorgvuldig ontwerp voor de inspassing op verschillende schaalniveaus.
- Lever altijd maatwerk door te werken vanuit de context, gebruik de landschapsgeschiedenis hierbij als inspiratie. Elke plek, gebied en regio is uniek en kent haar eigen waarden en verhalen.

Zet naast historici en verhalenvertellers ook ontwerpers en kunstenaars in.

- Benut bestaande kennis en doe inspiratie op door kennis te nemen van reeds gerealiseerde initiatieven, zie voorbeelden p. 35.
- Organiseer ruimte voor experiment en innovatiekracht.

Cultuurhistorie inspireert

De Drentse historie laat verschillende voorbeelden zien van (grootschalige) veranderingen die uiteindelijk het Drentse landschap hebben verrijkt.

- De grootschalige veenontginningen hebben in belangrijke mate de identiteit van de veenkoloniën bepaald, zowel sociaal-maatschappelijk als ruimtelijk. Er is in deze tijd een nieuw stramien gelegd over het landschap wat tevens inspiratie is geweest voor latere ontwikkelingen.
- In de laagveenontginningen bloeide vanaf

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

de tweede helft van de 19de eeuw de rundveehouderij. Onder invloed van de gunstige conjunctuur ontstonden rond 1900 veel fraaie boerderijen met een voor Drenthe rijke vormgeving. In dezelfde periode zien we dit ook in het westelijk deel van het Reestdal. In het overwegend sobere Drenthe mocht rijkdom gezien worden. De rijkdom was ook zichtbaar in de huizen/boerderijen van de ontveners, bijvoorbeeld Ruinerwold.

- Na de markeverdeling werd in de tweede helft 19de eeuw de ontginning van de voormalige woeste gronden ter hand genomen. Een groot deel van het Drentse zandlandschap is dientengevolge ingrijpend veranderd. Zo werd bij Rolde bij de ontginning de kerktoren als oriëntatiepunt genomen. Dit heeft ertoe geleid dat alle percelen hier nog steeds taps toelopen.
- Vooral na het instorten van de turfmarkt (1921) nam armoede in Zuidoost-Drenthe ongekenne vormen aan. De overheid koos

voor werkverschaffing op grote schaal. De talloze werkverschaffingsprojecten hebben het Drentse landschap in grote mate veranderd. Dit is nog altijd zichtbaar in de kanalen, wegen, spoorwegen, sportvelden en bossen uit die periode. De Drentse boswachterijen zijn hiervan misschien wel het meest landschapsbepalend.

- Vanuit de behoefte “nooit meer honger” als ook om de kwaliteit van het landelijk gebied te vergroten werden er in de tweede helft van de 20ste eeuw ruilverkavelingen gerealiseerd. Hiermee kreeg het Drentse landschap opnieuw een grote gedaanteverwisseling. Onder leiding van Harry de Vroome kreeg Drenthe een nieuw ontworpen ‘groene maatpak’. Met ingrediënten uit het onderliggende cultuurlandschap is er op een eigentijdse manier geïnvesteerd in de kwaliteit van het agrarisch productielandschap.

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

3. Houd rekening met de factor tijd, een goede omgang met tijdelijkheid van een ontwikkeling en de toekomstwaarde ervan is mede bepalend voor de kwaliteit van een initiatief.

Drenthe gebruikt de tijd als bondgenoot en neemt daarom de casogedachte als uitgangspunt. Dit betekent dat ontwikkelingen enerzijds een tijdelijk karakter hebben en anderzijds bijdragen aan een structurele toekomstwaarde van het Drentse landschap.

In Drenthe worden daarom vooraf afspraken gemaakt over het landschap dat wordt achtergelaten, dit borgt de kwaliteit en daarmee neemt de ontwikkelende partij zijn/haar verantwoordelijkheid. Daarnaast wordt in Drenthe de landschappelijke inpassing van tijdelijke locaties ingezet voor het structureel versterken (dus permanente verbetering) van het landschap en de bijbehorende ecosystemen. Hiermee houdt Drenthe expliciet rekening met de ruimtelijke impact op het landschap (en de

samenleving). Zo zorgt zij ervoor dat de rekening van de energietransitie niet eenzijdig bij de volgende generaties wordt gelegd, maar dat de energietransitie ook nieuwe betekenis toevoegt.

Praktische vertaling

- Borg de verantwoordelijkheid voor het landschap dat ontstaat en achterblijft wanneer de locatie na verloop van tijd wordt ontmanteld. Zorg voor een goede inpassing van initiatieven en borg hierin de oplevering van de grond na de looptijd van het initiatief. Dat kan ook betekenen dat er nieuwe landschappelijke, ecologische of recreatieve structuren worden aanlegt, waar na ontmanteling de Drentenaren nog genot van hebben.
- Frustreer ontwikkelingen niet, de energietransitie kent technisch nog vele onzekerheden. Zorg ervoor dat er niet te voortvarend wordt opgeruimd maar dat bestaande netwerken en structuren op termijn nog benut kunnen worden. Een voorbeeld is het gasnetwerk, dit

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

kan op termijn kansen bieden voor transport van waterstof. Echter, we zijn nu als maatschappij nog niet zover. Het vraagt dus geduld.

- Ga niet stilzitten, zelfs als er hele productieve duurzame bronnen worden gevonden is het op korte termijn niet een oplossing. Er moeten ook nu projecten gestart worden om een bijdrage te leveren aan de duurzame doelen.

Cultuurhistorie inspireert

De constante factor in het Drentse landschap is verandering. Bij deze transformaties worden nieuwe kwaliteiten toegevoegd, soms organisch, soms zijn breuklijnen zichtbaar. Hierbij leren we van zowel positieve als negatieve ervaringen uit het verleden. Zo heeft Drenthe een behoorlijke traditie in energiewinning door de eeuwen heen. En heeft ervaring met aanpassing van het landschap aan nieuwe mogelijkheden en behoeften.

- In de periode van de vissers, jagers en verzamelaars koos men voor vestigingsplekken op de overgangen van nat naar droog. Hier konden zij voorzien in hun levensonderhoud, wanneer de omgeving was uitgeput zochten zij een nieuwe plek. De enige zichtbare overblijfselen van de eerste boeren in Drenthe zijn de hunebedden. De overgang van de ene (mesolithische) naar de andere (neolithische) levenswijze bracht allerlei ingrijpende veranderingen met zich mee.
- Het landschap van de veenkoloniën kenmerkt zich fysiek door een sterke structuur, gebaseerd op het patroon van kanalen, monden en wijken. Dit is nog altijd het ordenend principe in het huidige landschap. De gebruiksruimte binnen deze structuur is door de tijd verschillend benut. Zo had men zich bijvoorbeeld bij aanvang van de ontvening verrekend op het herstelvermogen van de bodem, door het eenzijdig gebruik van de grond ontstond de aardappelmoeheid. Dit

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

- dwong tot ander gebruik van de gronden.
- In de eerdergenoemde ruilverkavelingen werden groen- en landschapsstructuren aangelegd waarbinnen ruimte was voor ontwikkeling van verschillende gebruiksvormen al naar gelang de behoefte. Een voorbeeld hiervan zijn de dorpsranden, waar groene kamers werden ontworpen voor latere dorpsuitbreiding en deze uitbreidingen zich daardoor voegden in het landschap.
  - Bij de oliewinning in Schoonebeek zijn afspraken gemaakt met de NAM over de inpassing én over de opruiming van het geheel, waarbij het landschap teruggegeven zou worden.
  - Tot slot een voorbeeld uit recenter tijd. Bij de aanleg van tijdelijk bos aan het eind van de 20ste eeuw werd gepoogd om dit te combineren met de ontwikkeling van nieuwe landgoederen. Zodat de tijdelijke functie een waardevolle bijdrage kon leveren aan het landschap.

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

Publiekscampagne

Uit de gesprekken in het veld (zie p. 50) komen vijf eerste behoeften naar voren, te weten: inzicht in de opgave, acceptatie en wederkerigheid, cultuurhistorie als sterk verhaal, een ruimtelijke handreiking en meer regie (waar nodig). Deze behoeften worden gecombineerd binnen een overkoepelende publiekscampagne.

In de publiekscampagne is het van evident belang dat er inzicht is in de urgentie; de omvang en het tempo van de energietransitie. Daarnaast kan ook inzicht in de wordingsgeschiedenis van het Drentse landschap bijdragen aan de acceptatie van de veranderingen van het landschap ten gevolge van de energietransitie.

Een regionale publiekscampagne brengt samenhang in de veelheid van lokale acties. De centrale boodschap voor deze campagne luidt:

De energietransitie is voor iedereen en overal zichtbaar en voelbaar. Lessen uit de Drentse geschiedenis helpen bij een zorgvuldige realisatie.

Als eerste stap op weg naar een publiekscampagne is het bij elkaar brengen van de betrokken en beoogde partners bij de energietransitie. Denk aan provincie Drenthe, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Vereniging van Drentse Gemeenten, energiesector, Natuur en Milieufederatie Drenthe, Drents Landschap, BOKD, de Drentse KEI en eventueel de Vereniging van Drentse Boermarken.

Het Oversticht adviseert dat de provincie Drenthe in de campagne een regisserende en faciliterende rol neemt. Hiermee ondersteunt zij initiatieven die passen binnen de campagne, die bijdragen aan een groter lokaal bewustzijn van de urgentie van de energietransitie en/of bijdragen aan het inzicht in de schaal van de transitie. Vanuit een faciliterende rol kan de provincie het initiatief nemen voor het opstarten van de publiekscampagne. Een goede timing is hierbij uiteraard belangrijk. Daarnaast geven wij in overweging om een dergelijke campagne in samenwerking met de andere noordelijke provincies op te pakken.

Voor de financiering van een publiekscampagne is naast een overheidsbijdrage of bijdragen van partners het aanspreken van (cultuur)fondsen een optie die onderzocht kan worden.

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

De in dit document opgenomen verhaallijnen en sleutels vormen de basis voor deze campagne. In een periode van pakweg twee jaar worden door samenwerkende bij de energietransitie betrokken partijen - overheden, bedrijfsleven, coöperaties, belangenorganisaties en regionale media - op elkaar afgestemde communicatie activiteiten georganiseerd. Daarbij kan gedacht worden aan:

- Gesprekstafels, masterclasses en werkplaatsen;
- Inspiratie uit gerealiseerde voorbeelden van binnen en buiten Drenthe;
- Een korte film waarin de transitie van het landschap en de cultuurhistorische waarden in beeld worden gebracht;
- Lespakket voor basis- en middelbaar onderwijs;
- Een fototentoonstelling.

Als onderdeel van de publiekscampagne of als apart initiatief kan een 'energiecoach ruimtetransitie'

worden aangesteld, welke een professionele ondersteuning biedt aan lokale initiatieven.

Deze publiekscampagne kan op haar beurt onderdeel zijn van een bredere campagne op het gebied van energietransitie.

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

Werkvormen

Uit de gesprekken in het veld komt naar voren dat zowel de gemeenten als de lokale energiecoöperaties behoefte hebben aan hulpmiddelen om het gesprek te voeren met een breed publiek. Het gaat hierbij zowel om de 'waarom' als de 'hoe' vraag.

Goede communicatie is belangrijk, waarbij het niet zozeer gaat om zenden maar nog veel meer om luisteren, kortom om dialoog. De drie volgende werkvormen kunnen hier praktisch inhoud aan geven.

Gesprekstafels

Het doel van de gesprekstafels is het in beeld krijgen van wat er leeft bij de lokale bevolking.

Voor het organiseren van gesprekstafels zijn voldoende formats in omloop. Zorg voor goede gespreksleiding en verslaglegging. Besteed expliciet aandacht aan verwachtingsmanagement van het gesprek en maak duidelijk hoe dit gesprek deel

uitmaakt van het grotere proces.

Start in ieder geval het gesprek met een kort inspiratiemoment waarin de verhaallijnen en sleutels worden gepresenteerd. Borg bij de gesprekstafel een veilige omgeving waarin men zich vrij van oordeel kan uitspreken. Denk bij het tijdstip aan de agenda van de doelgroep, als je lokale bevolking wil uitnodigen kan er beter een moment op de avond worden gekozen.

Masterclasses

De masterclass richt zich op het verdiepen van

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

benodigde kennis over cultuurhistorie als inspiratie voor de energietransitie. De masterclass kan ingedeeld worden in een plenair programmadeel, waarin algemene (basis)kennis wordt gedeeld en verschillende deelsessies waarin op thema's, onderdelen van de verhaallijnen, een specifieke sleutel of gebiedsgericht kan worden verdiept.

Kies voor de masterclass een afgebakende doelgroep en stem de inhoud van de masterclass op hun behoefte en kennisniveau af. Sluit de masterclass af met een aantal duidelijke conclusies en aanbevelingen die tijdens de masterclass naar voren komen

Werkplaatsen

Een werkplaats kan ingezet worden voor het maken van plannen voor concrete initiatieven. Zorg dat de juiste deskundigen aan tafel zitten die samen met belanghebbenden werken aan de opgave. De werkplaats kan worden uitgevoerd op locatie,

wat ervoor zorgt dat de opgave van de werkplaats ter plekke zichtbaar is en de betreffende locatie bezocht kan worden. Organiseer ofwel aan het begin een inspirerende aftrap door een bestuurder of aan het einde van de werkplaats een bestuurlijke terugkoppeling.

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Estdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

Voorbeeldenreeks

Een belangrijke behoefte is inzicht in de succesfactoren van bestaande projecten en initiatieven van duurzame energie. In de voorbeeldenreeks zijn zeven initiatieven onderzocht in Nederland:

- Zonne-energiecentrales Rheebruggen, Ansen;
- Solarpark De Kwekerij, Hengelo (Gld);
- Zonnepark Zeijen, Zeijen;
- Endona zonnepark, Heeten;
- Zonnepark Oranjepoort, Nieuw-Dordrecht/Oranjepoort;
- Koekoekspolder energieneutraal, IJsselmuiden;
- Windpark De Kookepan, Neer.

Deze zeven voorbeelden vormen een eerste aanzet. Het verdient aanbeveling dat de provincie Drenthe op basis van dit format deze voorbeeldenbank verder uitbouwt.

Relevante literatuur

- Kwaliteitsimpuls zonnevelden (provincie Overijssel)
- Erfgoed en Energielandschap – onderzoek en inspiratie voor het landschap van de A37 (Terra Incognita, RCE)
- Manifest Zonneparken Noord Nederland

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

Voorbeeld

Zonne-energiecentrales Rheebruggen

LOCATIE
Ansen

Foto: Vandebron.nl

Van onderaf geïnitieerd en uitgewerkt.

Zoeken aansluiting met schaal van het landschap is een kans die nog verzilverd kan worden.

GEREALISEERD IN

1ste deel in 2015, tweede deel in 2018

BESCHRIJVING

Ansen wil in 2020 energie neutraal zijn, hiervoor is de energiecoöperatie EnergieKansen opgericht zij voeren een lokaal zonnecentrale project uit. Financiering hiervan was 50% door DEO (Drentse Energie Organisatie) en 50% Drents Landschap. Het Drents Landschap heeft twee daken beschikbaar gesteld. Momenteel wordt onderzocht welke mogelijkheden er zijn om twee zonneparken aan te leggen bij het dorp. Plannen hiervoor moeten nog nader uitgewerkt worden.

PARTICIPATIE

Bewoners zijn actief geworden en hebben de coöperatie opgericht. Proces nu met bewoners, van onderop geïnitieerd.

ROL OVERHEID

LESSONS LEARNED

- + Energie uit de samenleving benut.
- + Samenwerking met Drents Landschap, zij stimuleert en biedt letterlijk ruimte.

MEER INFORMATIE

<http://www.energiekansen.nl/>

navigatie

2 Samenvatting

4 Leeswijzer

6 Achtergrond

10 Cultuurhistorie als inspiratie

21 De Drentse Energie Code

31 Publiekscampagne

46 Energiecoach ruimtetransitie

47 Colofon

49 Doelgroepen

50 Behoeften gebruikers

53 Verhaallijn Prehistorie

60 Verhaallijn Estdorpenlandschap

70 Verhaallijn Randveenontginningen

77 Verhaallijn Veenkoloniën

88 Verhaallijn Ruilverkavelingen

98 Verhaallijn Oliecrisis

Voorbeeld

Solarpark de Kwekerij

LOCATIE
Hengelo

Foto: www.bw-energy.de

Samenwerking met netwerk en ontwikkelaar

Het park is in zijn totaliteit ontworpen, het is meer dan zonnepanelen, er wordt een nieuw park aan het landschap toegevoegd. Er is sprake van cultuurproductie. De toegankelijkheid van het park maakt dat het aansluit in de omgeving en een toegevoegde waarde heeft.

Logisch doorgebruik van functie kwekerij naar nieuwe energiewinning.

GEREALISEERD IN

juni 2017

BESCHRIJVING

Het idee is ontstaan in 2012 voor gronden die de gemeente nog beschikbaar had. Het idee is een park waar leven in zit, een park dat gedurende de dag open is gesteld zodat burgers hier kunnen wandelen en recreëren. Het project is genomineerd voor de Gelderse Prijs voor Ruimtelijke Kwaliteit in de categorie "Landschap Nieuwe Stijl".

PARTICIPATIE

Park is overdag open om te wandelen en recreëren. Stichting Solarlandschapspark de Kwekerij biedt educatie aan op het gebied van duurzaamheid. Dit doen ze met lezingen en rondleidingen.

ROL OVERHEID

Gemeente was mede initiatiefnemer.

LESSONS LEARNED

- + Openstelling van park leidt tot draagvlak bij bewoners.
- + Multifunctionele invulling van de ruimte draagt bij aan de ruimtelijke kwaliteit van het landschap.

MEER INFORMATIE

<https://nlsolarparkdekwekerij.nl/>

navigatie

2 Samenvatting

4 Leeswijzer

6 Achtergrond

10 Cultuurhistorie als inspiratie

21 De Drentse Energie Code

31 Publiekscampagne

46 Energiecoach ruimtetransitie

47 Colofon

49 Doelgroepen

50 Behoeften gebruikers

53 Verhaallijn Prehistorie

60 Verhaallijn Esdorpenlandschap

70 Verhaallijn Randveenontginningen

77 Verhaallijn Veenkoloniën

88 Verhaallijn Ruilverkavelingen

98 Verhaallijn Oliecrisis

Voorbeeld

Zonnepark Zeijen

LOCATIE
Zeijen

Foto: Roelof Bos, NMF Drenthe

Lokaal initiatief, met vooraf afspraken over verdeling lusten en lasten.

Er is bijdrage gedaan aan een stuk biodiversiteit van het landschap.

Er is gezocht naar een bestaande kader in het landschap en aangesloten in een gebied waar al eerder grotere ingrepen zijn gedaan (zandwinning). Op het moment dat het park wordt opgeruimd is er een investering gedaan in het landschap.

GEREALISEERD IN

december 2017

BESCHRIJVING

Eerste ecologische zonnepark van Nederland, ingezet op gebiedsontwikkeling met doorgroeimogelijkheden binnen landschappelijk kader. Initiatief gestart als lokaal initiatief, Energierijk Zeijen, voor een zonnepark op de voormalige stortplaats. Voor ontwikkeling van het park samenwerking gezocht met coöperatie Vrijopnaam. Onder andere afspraak dat 1/3 van de capaciteit van het zonnepark gereserveerd is voor inwoners van gemeente Assen.

PARTICIPATIE

Ontstaan vanuit dorpsinitiatief. Afspraken met energieleverancier over mate en wijze van participatie.

ROL OVERHEID

Actieve houding van gemeente, zij zorgt voor ondersteuning.

LESSONS LEARNED

- + Ontstaan vanuit lokaal initiatief, in samenwerking met externe partij. Dit maakte ontwikkeling mogelijk
- + Meerwaarde gecreëerd, ecologisch en ruimtelijk, een 'park'uitloop.
- + Opschaalbaar
- + Draagvlak door lokale participatie en terugvloei deel opbrengst voor bewoners.

MEER INFORMATIE

<https://www.nudge.nl/projects/zonnepark-zeijen/>

navigatie

2 Samenvatting

4 Leeswijzer

6 Achtergrond

10 Cultuurhistorie als inspiratie

21 De Drentse Energie Code

31 Publiekscampagne

46 Energiecoach ruimtetransitie

47 Colofon

49 Doelgroepen

50 Behoeften gebruikers

53 Verhaallijn Prehistorie

60 Verhaallijn Esdorpenlandschap

70 Verhaallijn Randveenontginningen

77 Verhaallijn Veenkoloniën

88 Verhaallijn Ruilverkavelingen

98 Verhaallijn Oliecrisis

Voorbeeld

Endona Zonnepark

LOCATIE
Heeten

Foto: Peter Stam, Endona energie

Van onderop ontstaan en gerealiseerd, alle lusten vloeien terug in de samenleving.

Restruimte tussen nieuwe rondweg en dorp benut.

GEREALISEERD IN

september 2018

BESCHRIJVING

Energie coöperatie Endona is een lokale groene energieleverancier. Het idee voor het zonnepark ontstond in de Heetense samenleving. Voor een goede landschappelijke inpassing zijn de panelen verdiept geplaatst en afgeschermd door een grondwal met haag.

PARTICIPATIE

Ontstaan vanuit dorpsinitiatief. Endona geeft certificaten uit waarmee men kan participeren.

ROL OVERHEID

Gemeente stond zeer positief tegenover dit initiatief en heeft de energie coöperatie gesteund in de realisatie van het zonnepark. Provincie Overijssel was ook positief en ondersteunde het initiatief.

LESSONS LEARNED

- + Ontstaan in de samenleving en door de samenleving uitgevoerd.
- + Alle opbrengsten vloeien lokaal terug.
- + Samenwerking met gemeente en provincie heeft gezorgd dat het initiatief gerealiseerd kon worden.
- + Draagvlak door lokale participatie en terugvloei deel opbrengst voor bewoners.

MEER INFORMATIE

<https://endona.nl/>

navigatie

2 Samenvatting

4 Leeswijzer

6 Achtergrond

10 Cultuurhistorie als inspiratie

21 De Drentse Energie Code

31 Publiekscampagne

46 Energiecoach ruimtetransitie

47 Colofon

49 Doelgroepen

50 Behoeften gebruikers

53 Verhaallijn Prehistorie

60 Verhaallijn Esdorpenlandschap

70 Verhaallijn Randveenontginningen

77 Verhaallijn Veenkoloniën

88 Verhaallijn Ruilverkavelingen

98 Verhaallijn Oliecrisis

Voorbeeld

Zonnepark Oranjepoort

LOCATIE

Nieuw-Dordrecht
Oranjedorp

Foto: GroenLeven

TYPE

zon op veld
88.000 panelen

OPBRENGST

8.500
huishoudens

Ontstaan vanuit bedrijventerrein, voor en door ondernemers.

Passend in het landschap, gaat mee in de verkavelingsstructuur.

Leggen zelf de link met vroegere energiewinning en de doorontwikkeling naar hernieuwbare bronnen. Binnen de context van een bedrijvenlocatie is dit een passende tijdelijke invulling.

GEREALISEERD IN

In aanbouw, eind 2018 klaar

BESCHRIJVING

Lokale Vereniging Parkmanagement Bedrijventerreinen Emmen BV heeft het initiatief genomen voor het park en het wordt door GroenLeven ontwikkeld. De inwoners van de omliggende dorpen Oranjedorp en Nieuw-Dordrecht profiteren mee van het zonnepark. Zij hebben gezamenlijk energiecoöperatie 'Nieuw Oranjepoort' opgericht en GroenLeven heeft hen 0,5 MW geschonken. Zonnepark Oranjepoort bestaat niet alleen uit 35 hectare zonnepanelen, maar krijgt ook een kenniscentrum.

PARTICIPATIE

Park is overdag open om te wandelen en recreëren. Stichting Solarlandschapspark de Kwekerij biedt educatie aan op het gebied van duurzaamheid. Dit doen ze met lezingen en rondleidingen.

ROL OVERHEID

Gemeente Emmen heeft als doel om duurzame energieprojecten te ontwikkelen, waarbij de opbrengsten zo veel mogelijk ten goede komen van de omwonenden. Gemeente heeft de oprichting van de energiecoöperatie Nieuw-Oranjepoort ondersteund en bij de ontwikkelaar aangestuurd op actieve participatiemogelijkheden.

LESSONS LEARNED

- + Sociale meerwaarde door partnerschap van Nieuw-Dordrecht en Oranjedorp.
- + Opbrengsten vloeien terug in de gemeenschap die het 'breed' inzet, deze aanpak wordt door de gemeente ondersteund.
- + Bijdrage aan educatie en innovatie.
- + Model waarin mensen met een laag inkomen ook kunnen participeren.
- Weinig aandacht voor landschappelijke inpassing.

MEER INFORMATIE

<https://www.groenleven.nl/zonnepark-emmen>

navigatie

2 Samenvatting

4 Leeswijzer

6 Achtergrond

10 Cultuurhistorie als inspiratie

21 De Drentse Energie Code

31 Publiekscampagne

46 Energiecoach ruimtetransitie

47 Colofon

49 Doelgroepen

50 Behoeften gebruikers

53 Verhaallijn Prehistorie

60 Verhaallijn Esdorpenlandschap

70 Verhaallijn Randveenontginningen

77 Verhaallijn Veenkoloniën

88 Verhaallijn Ruilverkavelingen

98 Verhaallijn Oliecrisis

Voorbeeld

Koekoekspolder energieneutraal 2030

LOCATIE

Koekoekspolder
IJsselmuiden

Foto: Koekoekspolder.nl

Brede samenwerking met de gehele keten.

Er is in enige mate nagedacht over de factor tijd, door in te zetten op verschillende energiebronnen, met deze mix van duurzame energie wordt de tuinders leveringszekerheid en flexibiliteit geboden.

— GEREALISEERD IN —

Eerste geothermieput in 2012

— BESCHRIJVING —

De Stichting KKP Energieneutraal 2030 heeft de ambitie uitgesproken dat het glastuinbouwgebied Koekoekspolder in 2030 energie- en CO₂-neutraal is. Dit willen zij bereiken met een mix van verschillende soorten nieuwe, duurzame energie. Er is een houtgestookte installatie aangelegd en er zijn plannen voor meerdere geothermieputten.

— PARTICIPATIE —

Glastuinbouwgebied Koekoekspolder werkt samen om (onder andere) in de eigen warmtevraag te voorzien. Tot nu toe is er al 50.000 to CO₂ gereduceerd. Met de huidige geothermieputten wordt 6 miljoen m³ aardgas per jaar bespaard.

— ROL OVERHEID —

De Koekoekspolder is één van de beoogde projecten in de proeftuin Regionale Warmtetransitie in het programma Nieuwe Energie Overijssel. Hierin zijn verschillende overheden vertegenwoordigd.

— LESSONS LEARNED —

- + Bijdrage aan innovatie.
- + Versterkt samenwerking tussen tuinders door cascaderen van warmte tussen de verschillende kassen

— MEER INFORMATIE —

<https://www.nieuweenergieoverijssel.nl/verhaal/koekoekspolder-energieneutraal-in-2030-dankzij-een-mix-van-nieuwe-energiebronnen/>
<https://www.youtube.com/watch?v=cWSQY8EQWJA>

navigatie

2 Samenvatting

4 Leeswijzer

6 Achtergrond

10 Cultuurhistorie als inspiratie

21 De Drentse Energie Code

31 Publiekscampagne

46 Energiecoach ruimtetransitie

47 Colofon

49 Doelgroepen

50 Behoeften gebruikers

53 Verhaallijn Prehistorie

60 Verhaallijn Estdorpenlandschap

70 Verhaallijn Randveenontginningen

77 Verhaallijn Veenkoloniën

88 Verhaallijn Ruilverkavelingen

98 Verhaallijn Oliecrisis

Voorbeeld

Windpark Neer

LOCATIE
Neer

Van onderaf geïnitieerd en uitgewerkt. Alle inwoners van de gemeente Leudal kunnen meeprofiten van de windenergie.

De windturbines staan in het open landschap.

—GEREALISEERD IN—

4 windturbines in 2012, een vijfde in 2015

—BESCHRIJVING—

Windpark Neer, in de gemeente Leudal (Limburg), bestaat uit 5 windturbines met ieder een masthoogte van 98 meter en een wiekdiameter (rotor) van 82 meter. Windpark Neer is een lokaal initiatief in Midden-Limburg van de ondernemers. Met medewerking van een aantal agrariërs werd een geschikte locatie gevonden. Zuidenwind, de windmolencoöperatie van Limburg, heeft de vijfde turbine in het windpark gerealiseerd. Deze windturbine wordt door leden van de coöperatie (mee)gefinancierd.

—PARTICIPATIE—

De participatie was in eerste instantie beperkt tot de initiatiefnemers en YARD Energy. De vijfde windturbine is in 2015 gerealiseerd door de windmolencoöperatie Zuidenwind.

—ROL OVERHEID—

Overheden hebben de realisatie van het windpark mede mogelijk gemaakt. Bij de officiële opening waren de provincie Limburg en de gemeente Leudal betrokken.

—LESSONS LEARNED—

- + Kleine club initiatiefnemers, pas op later moment openstellen voor omgeving om mee te doen.
- + Opbrengsten vloeien terug in de gemeenschap.
- + Samenwerking tussen lokale ondernemers, agrariërs en windmolenbouwer

—MEER INFORMATIE—

<http://www.windparkneer.nl/>

navigatie

2 Samenvatting

4 Leeswijzer

6 Achtergrond

10 Cultuurhistorie als inspiratie

21 De Drentse Energie Code

31 Publiekscampagne

46 Energiecoach ruimtetransitie

47 Colofon

49 Doelgroepen

50 Behoeften gebruikers

53 Verhaallijn Prehistorie

60 Verhaallijn Estdorpenlandschap

70 Verhaallijn Randveenontginningen

77 Verhaallijn Veenkoloniën

88 Verhaallijn Ruilverkavelingen

98 Verhaallijn Oliecrisis

Korte Film

We zien film als een goed middel om de content van de campagne voor het voetlicht te brengen bij een brede doelgroep. Onze ervaring leert dat een korte informatieve film een waardevolle bijdrage is als start van een gesprekstafel en masterclass.

Film is bij uitstek geschikt om te laten zien dat het Drentse landschap voortdurend is veranderd en dat energiewinning door de tijd heen haar sporen in het huidige landschap heeft nagelaten. De verhaallijnen zijn een goed vertrekpunt voor het script van een korte film.

Hiernaast is een voorbeeld van korte film te zien over energielandschappen in Overijssel.

Mogelijk kan het Stimuleringsfonds van de Creatieve Industrie in financiële zin bijdragen aan een korte film. Overwogen kan worden om als alternatief enkele korte video's te maken. Dit zou kunnen met inzet van studenten met een media opleiding.

navigatie

- 2 Samenvatting
- 4 Leeswijzer
- 6 Achtergrond
- 10 Cultuurhistorie als inspiratie
- 21 De Drentse Energie Code
- 31 Publiekscampagne
- 46 Energiecoach ruimtetransitie
- 47 Colofon
- 49 Doelgroepen
- 50 Behoeften gebruikers
- 53 Verhaallijn Prehistorie
- 60 Verhaallijn Esdorpenlandschap
- 70 Verhaallijn Randveenontginningen
- 77 Verhaallijn Veenkoloniën
- 88 Verhaallijn Ruilverkavelingen
- 98 Verhaallijn Oliecrisis

Lespakket voor scholieren

Tijdens de gesprekken kwam de behoefte naar voren om jongeren meer te betrekken bij de energietransitie en hen de mogelijkheid te geven zich beter te laten horen in deze transitie. Wij stellen voor samen met de scholen één lespakket te ontwikkelen voor basisonderwijs en één lespakket dat zich richt op het middelbaar onderwijs (VMBO, HAVO, VWO en MBO).

Het lespakket is bedoeld om jongeren bewust te maken van de energietransitie en de ruimtelijke impact. De verhaallijnen leveren hiervoor input. In de lespakketten kan ook de korte film worden benut. Het lespakket is niet alleen bedoeld om kennis en informatie over te dragen maar is ook gericht op gedragsverandering (onder andere besparing).

Het ontwikkelen van een dergelijk lespakket kan mogelijk onderdeel vormen van het 'landelijke programma Cultuureducatie met Kwaliteit' (CMK), onderdeel van de provinciale Cultuurnota 2017-2020.

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

Foto tentoonstelling

De transitie naar duurzame energie gaat over zichtbaarheid in het landschap. Met behulp van een fototentoonstelling kunnen beelden met een breed publiek gedeeld worden over veranderingen in het cultuurlandschap in relatie tot energiewinning.

In een (digitale) tentoonstelling kan ruimte worden geboden aan zowel professionele als amateur fotografen om dit thema in beeld te brengen. Voor de financiering hiervan kan mogelijk een bijdrage geleverd worden in de vorm van een incidentele provinciale projectsubsidie (programma 'Cultuurhistorie inzetten bij maatschappelijke opgaven' – Cultuurnota 2017-2020, provincie Drenthe).

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

Energiecoach ruimtetransitie

Bij de planontwikkeling door ontwikkelaars zetten zij regelmatig op eigen initiatief deskundigheid in op het gebied van cultuurlandschap en landschapsonwerp. Bij de lokale initiatieven is hiertoe wel de bereidheid maar ontbreekt het aan organisatiekracht en financiële middelen om in een vroegtijdig stadium deze kennis en kundigheid in te zetten.

Een onafhankelijke energiecoach kan voor lokale initiatieven professionele begeleiding bieden. Zodat de kennis over cultuurhistorie en ontwerp op inspirerende wijze wordt ingebracht bij de planvorming. Gaandeweg bouwt de energiecoach in samenwerking met overheden, energiesector en maatschappelijke organisaties aan een 'Drentse bouwdoos' voor de ruimtelijke inpassing van lokale duurzame energie-initiatieven in het Drents cultuurlandschap.

Overheden en energiesector zouden gezamenlijk

de voorfinanciering voor het realiseren van een energiecoach kunnen regelen. Deze kan bij realisatie van het project worden teruggevraagd om weer te investeren in nieuwe initiatieven.

De 'coach' kan zelfstandig ontwikkeld worden, maar kan ook ingezet worden voor de publiekscampagne.

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Estdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

Colofon

Opdrachtgever

Provincie Drenthe

Kernteam Provincie

Sander Uiterwijk
(projectleider)

Saskia van Dijk
(senior (beleids-)adviseur Cultuurhistorie
en Ruimte)

Maurice Wenker
(landschapsarchitect)

Cipke Uri
(beleidsmedewerker Energie)

Christel Horstman
(ondersteuning)

Opdrachtnemer

Het Oversticht

Aan de Stadsmuur 79-83
Postbus 531, 8000 AM Zwolle
T 038-4213257

www.hetoversticht.nl

Projectteam Het Oversticht

Merel Enserink
(landschapsarchitect)

Bart Buijs
(landschapsarchitect)

Mascha van Damme
(cultuurhistoricus)

Berber Brand
(communicatieadviseur)

Met dank aan:

Albert Vissinga (Het Oversticht), Ingrid van Herel (Het Oversticht), Gerrie Andela, Jannemarie de Jonge (WING), Jeroen van Westen, Theo Spek, (RUG) Hans Elerie, Luit Hummel (BOKD) en Albert Jansen (REScoopNL).

En bijdragen van: Henk van Blerck (Schokland & water), Els Romeijn en Marlijn Baarveld (RCE), Frank Hart (NMF Drenthe), Rob Rietveld (NLVOW), Inge Rozema (gemeente Assen), Jacqueline Muffels (gemeente Emmen), Robert Koetschruiter en Erik Dusseljee (gemeente Hoogeveen & de Wolden), Christiaan Viersen (gemeente Midden-Drenthe), Rob Schreibers (gemeente Tynaarlo), Hans Wijemans (EC Hooghalen) en Klaas Dolsma (EC Noordseveld en Energie van Ons).

januari 2019 ©

navigatie

2	Samenvatting
4	Leeswijzer
6	Achtergrond
10	Cultuurhistorie als inspiratie
21	De Drentse Energie Code
31	Publiekscampagne
46	Energiecoach ruimtetransitie
47	Colofon
49	Doelgroepen
50	Behoeften gebruikers
53	Verhaallijn Prehistorie
60	Verhaallijn Esdorpenlandschap
70	Verhaallijn Randveenontginningen
77	Verhaallijn Veenkoloniën
88	Verhaallijn Ruilverkavelingen
98	Verhaallijn Oliecrisis

provincie Drenthe

Het Oversticht

Verdieping

Doelgroepen

Behoeften gebruikers

Verhaallijn Prehistorie

Verhaallijn Esdorpenlandschap

Verhaallijn Randveenontginningen

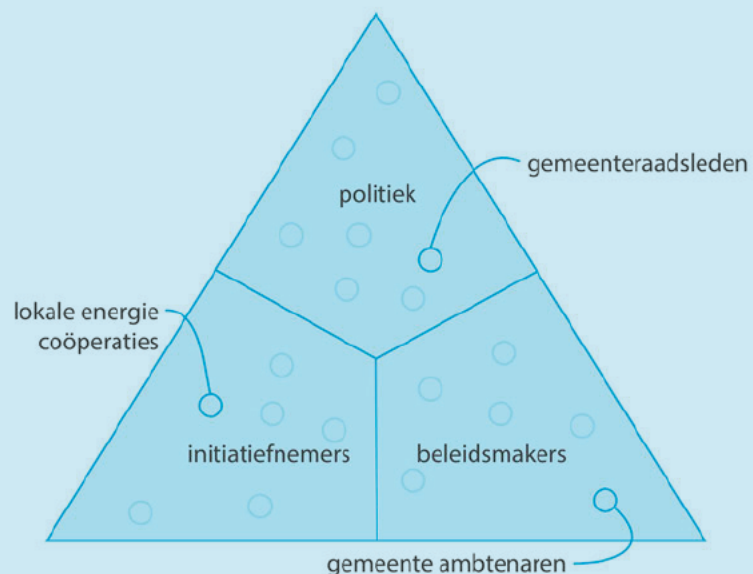
Verhaallijn Veenkoloniën

Verhaallijn Ruilverkavelingen

Verhaallijn Oliecrisis

Doelgroepen

Om concrete en bruikbare gereedschappen te leveren, die aansluiten op de behoeften in de dagelijkse praktijk, zijn drie gebruikersgroepen geselecteerd: overheden, samenleving en markt. Naast de overheden - provincie, gemeenten en waterschappen - zijn de lokale energiemarkt en maatschappelijke (belangen)organisaties, die zich bezig houden op het raakvlak van landschap en energie, uitgenodigd voor verschillende gespreksrondes. Zij zijn immers de belangrijkste gebruikers en hebben alle drie een andere rol in de energietransitie.

schema doelgroepen

Behoeften gebruikers

De gesprekken met de verschillende doelgroepen hebben een actueel inzicht gegeven in de behoeften van de verschillende partijen die zich bezig houden met de energietransitie in Drenthe. Vooral in relatie tot het opgang brengen van de transitie en het organiseren van ruimtelijke kwaliteit en maatschappelijk draagvlak. Uit onze gesprekken met de drie gebruikersgroepen hebben wij de volgende vijf behoeften gedestilleerd:

1. Inzicht in de opgave

Er is veel begripsverwarring als het gaat om cijfers: energieverbruik, energiebehoefte en de focus op doelen binnen de verschillende tijdshorizonten. Men wil antwoord op de vragen wat de opgave is waar we in Drenthe met elkaar voor staan en welke spelregels we met elkaar hanteren. Het is niet altijd helder welke randvoorwaarden er gelden en wie deze randvoorwaarden bepaalt.

Dat betekent helderheid en inzicht in de

uitgangspunten van rijk, provincie en gemeenten en wat dit lokaal betekent. Er is behoefte aan agenderen en bewust maken.

2. Acceptatie en wederkerigheid

Maatschappelijk draagvlak is een vereiste. Met de transitie naar duurzame bronnen wordt ons energiegebruik (weer) zichtbaar in het landschap. In het huidige proces voelen mensen zich overvallen door de (grootschalige) plannen. Mensen voelen weerstand omdat ze hun omgeving zien veranderen en zich er niet bij betrokken voelen. Dit wordt mede veroorzaakt doordat het rendement van een aantal initiatieven niet terugvloeit naar de lokale gemeenschap, maar alleen terecht komt bij de ontwikkelaars of eigenaren van de grond. Er is bij huidige ontwikkelingen weinig tot geen investering in het landschap en er wordt onvoldoende aandacht besteed aan het creëren van meerwaarde voor de leefomgeving. Er is behoefte aan communiceren en verbinden.

3. Cultuurhistorie als 'sterk' verhaal

De behoefte en de vraag leeft om cultuurhistorie in te zetten met een sterk verhaal dat inspireert. Door dit verhaal centraal te stellen en te delen kan het bijdragen aan de acceptatie van de veranderingen die er in de omgeving plaats zullen vinden. Hiervoor is een grondige landschapsanalyse nodig, zodat er per landschapstype bruikbare bouwstenen zijn die bij de opgaven kunnen worden ingezet. Dat kan op de fysieke karakteristieken, maar hierin kunnen ook de lessen uit het mentale landschap benut worden. Er is behoefte aan inspireren en uitdagen.

4. Ruimtelijke handreiking

Initiatieven zijn er al, maar kaders ontbreken nog of bieden niet voldoende houvast om ruimtelijke kwaliteit en erfgoed te behouden, ontwikkelen en/of versterken. Er wordt nu nog onvoldoende rekening gehouden met de draagkracht van het landschap. Het voorhanden zijn van een energienetwerk en subsidie zijn sturend bij de locatiekeuze, ruimtelijke

flyer Nieuwe Energie Drenthe (provincie Drenthe)

en landschappelijke waarden lijken hieraan ondergeschikt.

Een adequaat afwegingskader op basis van het energienetwerk en het verhaal van het landschap, een bouwdoos zo u wilt, kan handvatten bieden voor vragen als: gaan we dit initiatief inpassen in het bestaande landschap of creëren we nieuwe landschappen? Er is behoefte aan kaders geven en ruimte bieden.

“Er komen nu veel aanvragen, dat zorgt voor versnippering in het landschap.”

Inge Rozema, raadsgriffier gemeente Assen

5. Meer regie waar nodig

Het lijkt of elke gemeente een eigen strategie heeft. Maar er gebeurt momenteel ook veel ‘ongeregisseerd’; de energiemarkt en het energienetwerk bepalen de locatie van wind- en zonneparken. Sommigen ervaren het alsof de kwaliteit van het landschap op de laatste plaats komt. Door de enorme impact van de energietransitie is er behoefte aan duidelijke regie van de overheid, ook als het gaat om de ruimtelijke inpassing.

Bij gemeenten is er nog onduidelijkheid over hoe de provincie handen en voeten geeft aan de eigen omgevingsvisie in relatie tot de energie opgave. Er is behoefte aan organiseren en borgen.

“Als er geen regie op komt krijgen we hier later spijt van: dit komt het landschap niet ten goede.”

Frank Hart, NMF Drenthe

Verhaallijn

Prehistorie

Ruimtelijke kenmerken:

- Gebruik landschap van een dichtbegroeid oerbos met minimale ingrepen naar een (half)open parklandschap van heidevelden, struwelen, kleine bosjes en verspreid staande bomen.
- Door menselijke ingrepen ontstane uitputting van de bodem, hierdoor genoodzaakt nieuwe gebieden te ontginnen.
- Het oorspronkelijk landschap is vrijwel volledig veranderd.

Sociaal maatschappelijke kenmerken:

- Overgang van jagers-verzamelaars naar boerenbestaan.
- Ruimte nodig voor eigen voedselproductie, noodzaak tot creëren van beschikbare percelen.
- Door boerenbestaan en verbeterde technieken ook bevolkingstoename.
- Toenemende interactie tussen bevolkingsgroepen.

Het reliëf in Drenthe wordt voor een groot deel bepaald door het Drents Plateau; een hoog gelegen centraal deel dat afwatert naar de zijden. Het centrale deel wordt in het oosten gekenmerkt door de parallel noordwest-zuidoost georiënteerde Hondsrug en de rug van Sleen/Rolde, en in het zuid- en noordwesten door lagere zuidwest-noordoost lopende ruggen. De structuur zou bepalend worden voor de bewoningsgeschiedenis van de provincie. De bewoningsgeschiedenis van Drenthe voert terug tot omstreeks 120.000 jaar geleden. Uit die periode dateren de oudste vondsten die duiden op menselijke activiteiten. Hierbij gaat het om vuistbijlen van jagers (Neanderthalers) die jacht maakten op onder andere mammoeten en wolharige neushoorns.

De bodem en het reliëf van het plateau ontstonden in het Pleistoceen, een geologisch tijdvak waarin warme en koude klimaatperioden elkaar afwisselden. Tijdens de ijstijden vormde zich een ondergrond van zand en grind en op sommige plaatsen van potklei

en later keileem. Daaroverheen werd gedurende de laatste ijstijd een laag dekzand afgezet. Tijdens de volgende geologische periode, het Holoceen, dat 16.000 jaar geleden begon, werd het klimaat warmer en vochtiger, waardoor de ijskap smolt en de zeespiegel en het grondwater stegen. Op het plateau ontwikkelde zich een zeer bosrijk landschap, terwijl de laag gelegen randen steeds natter werden. Hier vormde zich op grote schaal veen, van vaak vele meters dik.¹

Zwervend bestaan

De klimaatverbetering die met het Holoceen inzette leidde tot grote veranderingen in het landschap. De flora paste zich aan en daarmee ook de fauna. Tot circa 4000 v Chr. was het Drents Plateau overdekt met een zeer zwaar en vrijwel gesloten oerbos. De jagers-verzamelaars van na de ijstijd (Mesolithicum: 9000 - 4900 v.Chr.) joegen in de steeds dichter wordende

bossen op standwild als edelhert, wild zwijn en ree. Hun kampementen lagen over het algemeen in de nabijheid van beekdalen of vennen, de plaatsen waar de dieren kwamen drinken. De bevolkingsdichtheid in het Mesolithicum was laag. Meer dan enige honderden personen zullen er in Drenthe niet geweest zijn. Hun invloed op het landschap was dan ook gering. Men was afhankelijk van de natuurlijke omstandigheden en leidde een zwervend bestaan in kleine groepen.

Vanaf 4900 v.Chr. kwam er een geleidelijke overgang naar een boerenbestaan. De eerste boeren, behorend tot de Swifterbantcultuur, bedreven zowel akkerbouw als veeteelt. Vanaf dit moment zijn dan ook de eerste menselijke ingrepen in het landschap te zien. Hoewel het overgrote deel van het toenmalige oerbos onaangetast bleef, ontstonden door kleinschalige ontginningsactiviteiten van de mens plaatselijk kleine openingen in het dichtbegroeide woud. Hierbij moet vooral worden

¹ <https://www.geheugenvandrenthe.nl/drenthe-prehistorie>

gedacht aan het in kleine hoeveelheden omhakken en ringen van bomen. Op deze open plekken werden akkers aangelegd. In principe kwamen alleen gebieden met van nature goed ontwaterde hogere gronden voor bewoning en akkerbouw in aanmerking. Vaste regel was ook dat een gebied ruimte moest bieden voor meerdere aan elkaar grenzende territoria, elk met geschikte grond voor akkers en weiden. Vele op zich zelf vrij uitgestrekte ruggen in beekdalen en veengebieden werden niet bewoond, of, naarmate de grondwaterstand steeg, weer verlaten. Hoewel de natte gebieden van het landschap niet of nauwelijks gebruikt werden kende de prehistorische mens aan deze delen wel een speciale betekenis toe. Dit is af te leiden uit de vele offer-vondsten en diverse houten veenwegen in de veengebieden. Hieruit is te concluderen dat zowel de zandige delen als de veengebieden van betekenis waren voor de prehistorische mens.

Groeiende invloed op het landschap

De invloed van de Trechterbekercultuur (3400 – 2800 voor Chr.) op het landschap is veel ingrijpender en grootschaliger geweest. In eerste instantie is dit terug te leiden op de toename in bevolkingsdichtheid maar ook op de door hen toegepaste vormen van landgebruik. Beide hadden een veel grotere impact op het landschap. Voor het eerst zette de mens de natuur op grote schaal naar zijn eigen hand in plaats van zichzelf aan te passen aan wat de natuur haar bood.

De invloed van de mens op de natuur verliep in deze periode in twee fasen. In de eerste fase was het linden-eikenbos nog zeer schaduwrijk en relatief arm aan grassen. Bosbeweiding met kuddes runderen was hierdoor slechts beperkt mogelijk. Om het vee toch te kunnen voeren werden bladrijke twijgen en bladloof van de bomen gesneden/gestroopt. In de loop van de Trechterbeker-periode veranderde de wijze van bosgebruik.

In de tweede fase is het natuurlijke linden-eikenbos op tal van plekken opgeruimd ten behoeve van de aanleg van akkerland en het creëren van open plekken voor beweiding. Ook nu werd het bos op grote schaal gehakt en geringd. Door het verdwijnen van bomen ontstonden meer open plekken in het schaduwrijke bos waar grassen en kruiden konden groeien. Het grootste probleem bij de nieuw geïntroduceerde veehouderij bleek echter het voeden van het vee tijdens de winterperiode. In deze tijd was de voedselvoorraad namelijk zeer gering. Een van de oplossingen hiervoor was dat de mens doelbewust stukken bos ging platbranden om voldoende heide-areaal te verkrijgen voor winterbegrazing. Het kappen van het bos bleek ook nodig om grond te verkrijgen voor de akkerbouw. Door het intensievere gebruik van de akkerbouwgronden bleek de bodemvruchtbaarheid sneller achteruit te gaan waardoor men genoodzaakt was om in het bos nieuwe plekken te kappen en te ontginnen.

De diverse nederzettingen in de Trechterbekerperiode zullen door een netwerk van paden verbonden zijn geweest, met zijpaden naar akkers en graven. Op basis van landschappelijke kenmerken en de ligging van hunebedden en grafheuvels kunnen enkele 'doorgaande routes' worden gereconstrueerd. Eén ervan liep over de Hondsrug en een tweede verbond de Hondsrug met Zuidwest-Drenthe. Door de aanwezigheid van karrensporen uit de Nieuwe Tijd kan geconcludeerd worden dat deze routes al millennia-lang in gebruik zijn geweest.

De zwerfstenen die in de voorlaatste ijstijd met het landijs zijn aangevoerd werden door de TRB-bevolking gebruikt in het grafritueel. Zo ontstonden de monumentale graven, de hunebedden. Van de 52 Drentse hunebedden zijn op de Hondsrug de meeste terug te vinden. Het is overigens zeer waarschijnlijk dat maar een beperkt deel van de Drentse bevolking in deze periode in de hunebedden werden begraven.

Een aanzienlijk deel van de overledenen zal een ander grafritueel hebben gekend. De hunebedden werden uiteindelijk bepalend voor het cultuurhistorisch verhaal van en over Drenthe.

Opkomst van de landbouw

In het laat-neolithicum en de bronstijd maakten de gesloten loofbossen steeds meer plaats voor een halfopen en open landschap. Wederom nam de bevolking in deze periode fors toe. De Enkelgraf- en Klokbekerperiode (2800 – 1900 voor Chr.) kenmerkt zich door een meer intensief landgebruik in een minder groot deel van het landschap. De begrazing concentreerde zich op braakliggende akkers en open weidegebieden in de directe omgeving van de nederzetting terwijl veraf gelegen bos minder frequent werd gebruikt dan in de voorgaande periode. Er lijkt dan ook sprake te zijn van een licht bosherstel. Op de armere dekzandgronden is wel weer een sterke achteruitgang te zien in de bosvegetatie. De vernatting van het

landschap (ontstaan door grondwaterstijging na de ontbossing en stijging van de zeespiegel) lijkt ook een reden te zijn geweest voor de afname van bepaalde soorten bomen. Terwijl de armere landschappen een steeds opener vegetatie kregen, waren de keileemplateaus vermoedelijk nog grotendeels bedekt met bos.

De eerste plattegronden van boerderijen die we kennen dateren uit de Bronstijd (1900- 800 v. Chr.). De boeren woonden met hun vee onder één dak, in woonstalhuizen, die na verloop van tijd werden verlaten en elders herbouwd. De nederzettingen omvatten niet meer dan 2-4 boerderijen. De bevolkingsomvang van Drenthe in die tijd lag rond 4500 personen.² De grafcultuur veranderde in de Bronstijd, de doden werden begraven in grafheuvels en vlakgraven. Aan het eind van deze periode werd cremieren gebruikelijk, waarmee de eerste

² T. Spek, *Het Drentse esdorpen landschap, een historisch-geografische studie*, Utrecht 2004, 975

urnenvelden ontstonden.

De bevolkingsgroei neemt ook tijdens de bronstijd en ijzertijd toe. De hieraan gerelateerde ontbossing van het Drents Plateau zette zich dus ook onverminderd voort. Vanuit diverse landschapsreconstructies is te zien dat het areaal heide fors toeneemt tegen een flinke afname van het percentage bomen. Tevens is de aanwezigheid van enkele plantensoorten (zoals de smalbladige weegbree) een duidelijke indicator voor een hoge bevolkingsdichtheid tijdens de ijzertijd. Het dicht beboste dekzandlandschap van het Drents Plateau lijkt in de loop van de brons- en ijzertijd in een snel tempo te zijn gedegradeerd tot een relatief open parklandschap van heidevelden, struwelen, kleine bosjes en verspreid staande bomen. Daarbij degradeerde ook de bodemkwaliteit van de leemarme en zwak lemige dekzandbodems in de oude woongebieden sterk.

Celtic fields

In de loop van de navolgende IJzertijd (800-12 v. Chr.) verdwenen de urnenvelden en kwamen er brandheuvels, opgebouwd uit plaggen die over de resten van de brandstapel heen waren gelegd.

Uit de IJzertijd dateren ook de 'Celtic-fields', grote complexen omwalde, ca. 40 x 40 m grote akkertjes. De percelen waren afwisselend als bouwland, weiland, braakland of als huisplaats in gebruik. De sporen ervan zijn nog vooral te vinden op de oostflank van de Hondsrug. In de loop van de IJzertijd verschoof het zwaartepunt van de menselijke bewoning naar de zwaardere keileemgronden. De door de ontbossing veroorzaakte uitputting van de bodem maakte de lichtere zandgronden minder aantrekkelijk voor de menselijke bewoningsactiviteiten. Hierdoor trokken de mensen weg van de oorspronkelijke bewoningslocaties en ontstonden in de lichte zandgronden – de latere veldgronden, de eerste kleine heidevelden.

De verschuiving van de vestigingslocatie maakte dat er in de late Bronstijd en IJzertijd op de hogere gronden vrijwel nergens meer sprake van onaangetast, volledig natuurlijk bos. De dichtheid van de nederzettingen was daarvoor te groot en invloed van de mens op het landschap te sterk.

Verhaallijn

Esdorpenlandschap

Hunebedden, schaapskooien, fraaie historische kerkdorpjes, oude boerderijen en landschappen, dit alles roept de sfeer op van een oeroud landschap waar factoren als tijd en verandering beperkte invloed lijken te hebben gehad. Niets is minder waar. Het Drentse landschap is het resultaat van voortdurende aanpassing aan veranderende fysisch-geografische omstandigheden, aan veranderingen op het gebied van grondgebruik en -bezit, aan technologische vernieuwingen en sociaaleconomische en demografische ontwikkelingen. Achter het beeld van het 'oeroude' Drentse landschap gaat een grote dynamiek schuil die zijn wortels heeft in een ver verleden. Opvallend is het gemeenschappelijk gebruik van gronden, dat door de eeuwen heen een stempel drukte op de verschijningsvorm van het esdorpenlandschap.

Ruimtelijke karakteristieken:

- Langzaam gegroeid en afwisselend agrarisch cultuurlandschap.
- Kleinschalig (coulissen)landschap met veel beplantingselementen, zoals erfbeplanting, houtwallen, houtsingels, bosjes, bomenlanen, bomenrijen; struweelranden en steile esranden.
- Open landschap op de es.
- Dorpen en verspreid liggende boerderijen op landschappelijke overgang van nat (beekdal) naar droog (es/heide/bos).
- Veel gronden in gemeenschappelijk gebruik.
- Grillige mozaïekverkeveling, onregelmatige en vaak ook bochtige perceel- en kavelvormen.
- Laaggelegen, kronkelende, vochtige beekdalen.
- Karakteristieken nog steeds herkenbaar en gewaardeerd.

Sociaal maatschappelijke karakteristieken:

- Sociale cohesie van de samenleving sterk bepaald door het agrarisch verleden.
- Met de invoering van het hofstelsel ontstond een centrale organisatie.
- Gemeenschappelijke gebruik van de gronden (collectief belang).
- Beide aspecten werkten een besloten gemeenschap in de hand.
- Invloed van technologische vernieuwingen, de kracht van landschappelijke dynamiek.

De opmaat

Voor de ontwikkeling van het Drentse esdorpenlandschap werd de middeleeuwse periode zeer bepalend. Drijvende kracht was de landbouw, wat ook naar voren komt in de herkomst van de naam es. Die voert waarschijnlijk terug het Germaanse atisk, dat 'land waarvan gegeten wordt' betekent.¹ Van de zesde tot en met de achtste

¹ Idem, 984

eeuw na Chr. was die landbouw zeer extensief en kleinschalig. De landbouw vond vooral plaats op de goed ontwaterde keileemplateaus van de Hondsrug en de Rolder rug, en langs de middenlopen van de Drentse beekstelsels. Ook waren de stuwwallen van de Havelterberg vrijwel zeker bewoond en in gebruik.

De nederzettingen met een grootte van 4 tot 6 boerderijen hadden een semi-permanent karakter; de met natuurlijke bouwmaterialen vervaardigde boerderijen waren na enige tijd versleten, waarna ze op enige afstand van de oude nederzetting weer werden herbouwd. De plek van de oude nederzetting werd in gebruik genomen als akkerland. Zo zwierf de nederzetting als het ware over de voor bewoning en akkerbouw geschikte zandeilanden.² Zowel de boerenerven als de daaruit ontstane akkers waren blokvormig (80 bij 100 meter) en individueel omheind. De akkerbouw leunde sterk op de teelt

² Idem, 993

van zomergranen, zoals gerst en rogge. Over de veehouderij in deze periode is vrijwel niets bekend. Waarschijnlijk graasde het vee in de half open bossen en parklandschappen.

Met de komst van het Christendom en de inlijving bij het Frankische rijk vanaf het midden van de achtste eeuw veranderde de sociale organisatie van de samenleving sterk. Zo werden de landgoederen geëxploiteerd volgens het domaniale systeem of hofstelsel. Vanuit een centraal hof van een landheer werd het omringende landgoed bestuurd, het domein. Er omheen lagen de boerderijen van de horige boeren, die goederen (cijns) moesten afstaan aan de landsheer. Tevens vonden er binnen de landbouw ook innovaties plaats, zoals het rotatiestelsel, waarbij het groeien van wintergranen, zomergraan en braak laten liggen van de gronden jaarlijks werd afgewisseld. De nederzettingen kregen een vast karakter en kwamen veelal op hun huidige plaats te liggen. Het aantal boerderijen

per dorp steeg. Direct achter de boerderijen, die in omvang toenamen, ontgonnen de boeren een kleine huisakker (woerd) voor gewassen en tuinbouwproducten die niet in het rotatiestelsel pasten. Aan de rand van de nederzetting, op de overgang naar de weidegronden lag dikwijls een verzamelplaats voor de dorpskudden, de brink.

De agrarische productieverhoging, die in deze Karolingische periode plaatsvond, werd gebruikt om zowel aan verplichtingen in natura aan de diverse domaniale grondheren en de nieuw gestichte kerken te voldoen, als voor het voeden van de groeiende bevolking. Ze vormde de opmaat voor de ruimtelijke expansie die daarna zou volgen.

Een gezamenlijke dorpses

In de Volle Middeleeuwen (950-1300 na Chr.) verdrievoudigde de Drentse bevolking van rond 5.000 inwoners tot zo'n 12.000 – 15.000. Een oplossing hiervoor werd gezocht in areaaluitbreiding,

ofwel nieuwe ontginningen, zowel binnen als buiten het prehistorische en vroegmiddeleeuwse cultuurlandschap.³ Ze vonden op drie manieren plaats: uitbreiding van de bestaande esdorpen in de kop van Drenthe (omgeving Peize, Roden, Eelde), in het zuidwesten (omgeving Ruinen, Havelte, Diever, Vledder) en zuidoosten (omgeving Dalen, Gees, Meppen); het stichten van nieuwe zandnederzettingen langs de natte randen van het Drents plateau en grootscheepse kolonisatie van de Gronings-Drentse - en de Fries-Drentse wolden, en de venen bij Schoonebeek en Roswinkel. De ontginningsgolf ging gepaard met technologische en landbouwkundige vernieuwingen, zoals de introductie van de omkeerploeg en de plaggenbemesting.

De grootschalige ontginningsgebieden langs de randen van het plateau bleken vooral in trek bij

de Drentse adel. Hier was men niet gebonden aan de regels van het hofstelsel en konden de kasteelboerderijen naar eigen inzicht worden uitgebaat. Gunstig was ook de ruime beschikbaarheid van graslanden van goede kwaliteit en nabijheid van opkomende stedelijke markten.

Ook de oude buurschappen veranderden ingrijpend. Het aantal boerderijen verdubbelde door opdeling van gronden door vererving. Door de groei kwam de brink in veel dorpen in het midden te liggen. Soms werden er nieuwe aangelegd. Ook ontstonden binnen de marke dochternederzettingen van een oude buurschap of kerkdorp, soms aan de overkant van de es, zoals Eursinghe, of op een andere hooggelegen plek, zoals Schoonloo, Spier en Benneveld.

Om in de toenemende vraag naar voedsel te voorzien vond rond de dorpen een aanzienlijke uitbreiding van het cultuurland plaats. De graslanden

3 Idem, 995

langs de beken werden met sloten en greppels onderverdeeld in afzonderlijke hooilandpercelen. Ze werden individueel beheerd door boeren uit de aangrenzende buurschappen. Op de hogere gronden groeiden de blokvormige akkercomplexen uit tot een omvang van vele tientallen hectaren, die vanwege voortgaande erfsplitsing werden onderverdeeld in strookvormige percelen. Nieuwe ontginningen vonden ook in stroken plaats.

De sterke toename van het aantal grondgebruikers en het aantal espercelen noopte aan het eind van de dertiende eeuw tot een zekere collectivisering van het landgebruik, onder meer bij zaai, oogst, grondbewerking en esbeweiding, waarmee de gezamenlijke dorpses zijn intrede deed. Vanaf die tijd vonden nieuwe esontginningen vrijwel steeds in collectief verband plaats, waarbij op basis van een waardelensysteem in de betreffende marke gezamenlijke afspraken werden gemaakt over het gebruik van de essen, groenlanden, bossen

en veldgronden. Daarmee kon ongelimiteerd gebruik van de gronden worden voorkomen en vrije vestiging van buitenstaanders geweerd.⁴ Zo ontstonden vrij besloten gemeenschappen.

Behalve de es bezaten de esdorpen doorgaans nog een aantal andere cultuurlandschapseenheden zoals de kampen voor gewassen (hop, hennep, erwten, boekweit) die buiten de reguliere vruchtwisseling vielen, de klein verkavelde lienlanden voor de vlasteelt, de drieslanden (stukken land die slechts eenmaal per 6-7 jaar werden bebouwd) aan de rand van de es, en de al dan niet collectieve goorns ofwel tuinbouwgronden. Daarnaast waren er hier en daar (onder andere het Geelbroeck en het Sondagsbroeck bij Rolde) zogeheten compascua. Dit waren weidegebieden in de grenszones met aangrenzende marken, waar verschillende buurschappen weiderechten hadden.

⁴ Idem, 981

Door de variatie was het historische essenlandschap allerminst uniform. Wel gaven de talloze omheiningen (vlechtwerk, heggen, houtwallen, eswallen) de essen een vrij opgedeelde aanblik. Zo werden de graanakkers op de es omheind om de collectieve beweiding in goede banen te leiden, werden de akkers omheind die buiten de reguliere vruchtwisseling vielen en tenslotte werd de gehele es afgebakend, ter afscheiding van de omringende veldgronden.

Regionale differentiatie

Was de middeleeuwse Drentse economie nog min of meer gesloten en op zelfvoorziening gericht, in de eeuwen daarna (ca 1300 – ca 1500) ontwikkelde zich langzaam maar zeker een veel opener markeconomie. Er vond een belangrijke heroriëntatie van de samenleving plaats, waardoor de processen versterkt werden die ten grondslag lagen aan de regionale verschillen binnen het Drentse esdorpenlandschap. Juist in deze periode ontstonden enkele fenomenen die tot de essentiële onderdelen

van dit landschapstype zouden gaan behoren: de permanente roggebouw, de plaggenbemesting, de grote schaapskudden en de paarse heidevelden.⁵

Het hofstelsel maakte geleidelijk plaats voor het leenstelsel, een op een andere wijze georganiseerd stelsel van pacht en erfpacht. Kloosters en gasthuizen uit Drenthe, Groningen en Overijssel, adellijke families en leden van het stadspatriciaat verwierven een aanzienlijk aantal goederen in de provincie om ze vervolgens te verpachten. De nieuwe toplaag vond een sociale tegenhanger in de groeiende groep van kleine boeren in keuters in de benedenstroomse delen van Drenthe. De opsplitsing van grondbezit was hier in de vijftiende eeuw al ver gevorderd. Vanaf deze tijd manifesteerde zich ook de opkomst van ambachtslieden die de zelfvoorzienende boeren een deel van hun werk uit handen namen. Net als de keuters vestigden ze zich vaak op of aan de rand van

de dorpsbrink of langs de uitvalsweg van de dorpen.

Boeren ontwikkelden in de diverse delen van Drenthe verschillende strategieën om de veranderingen het hoofd te bieden én te benutten. In de relatief dunbevolkte hogere keileemgebieden met de grote boerenbedrijven, geringe hoeveelheden grasland en uitgestrekte veldgronden gingen ze vooral over op de arbeidsextensieve schapenteelt, gericht op de productie van inlandse wol voor de opkomende textielsteden langs de Zuiderzee en in Holland.⁶ Op de essen werd de teelt van gerst ingeruild voor het gemakkelijker te bewerken broodgraan rogge.

Het rijk geschakeerde landschap van bossen, struwelen, open gras- en kruidenrijke heidevelden in deze delen maakte door de overexploitatie van veldgronden en bossen steeds meer plaats voor onvruchtbaar open heidelandschap waarin

5 Idem, 996

6 Idem, 999

zandverstuivingen ontstonden. Ook verdween de oude middeleeuwse compascuum en kwamen er duidelijker afbakeningen tussen de diverse marken.

In de relatief dichtbevolkte benedenstroomse gebieden aan de randen van het Drents Plateau, in de kop en het zuidwesten en -oosten van de provincie, kozen de kleinere boeren juist voor het maken van agrarische producten waarvoor veel arbeid nodig was, wat gepaard ging met het afschaffen van de collectieve beweiding op de essen, de introductie van intensieve pluggenlandbouw en de verruiming van het bouwplan op de essen met onder andere boekweit, haver, bonen en stoppelknollen. Ook nam de collectieve vetweiderij van slachtvee en commerciële paardenhouderij er een hoge vlucht, vanwege de grote arealen grasland. De gebieden gingen zich van de hogere gelegen delen onderscheiden door grotere esdorpen, aanzienlijke aantallen kleine boerderijen en huizen van keuters en ambachtlieden, kleinere percelen en een meer

versnipperd grondbezit op de es, veel grotere arealen groenland en tenslotte een groter aandeel bouwland afgezet tegen het areaal veldgronden.⁷

De demografische en economische groei zette gedurende de zestiende en zeventiende eeuw door, waarbij stijgende landbouwprijzen de commerciële tendensen verder aanwakkerden. Dankzij de toenemende hoeveelheid mest van de groeiende veehouderij konden ook de armere gronden worden ontgonnen. In veel dorpen ontstonden nog geheel nieuwe essen en bouwlandkampen. De collectieve beweiding verdween nu ook in de hoger gelegen delen, waarmee de talloze omheiningen om het vee te keren overbodig werden en het open landschap ontstond dat beeldbepalend zou worden voor de es.

Door de verdere intensivering van de landbouw kwamen de tot dan toe collectief beheerde

⁷ Idem, 1000

weidegronden op de hogere flanken van de stroomdalen en in privébezit. In de nattere delen was dit al eerder gebeurd. Ook hier werden de gronden onderverdeeld in smalle stroken, van elkaar gescheiden door houtwallen of singels. Zo maakte zelfs in het niet zo dicht bevolkte Drenthe het middeleeuwse systeem van gemeenschappelijke gronden plaats voor het modernere systeem van privébezit.⁸

Vanaf het midden van de 17e eeuw tot halverwege de 19e was er weinig dynamiek in de nederzettingenstructuur. Nieuwe ontginningen vonden amper meer plaats. Korte perioden van welvaart, met beperkte esuitbreiding en intensivering, wisselden elkaar af met langere waarin stagnatie en braakliggende bouwlanden in veel dorpen overheersten. De bevolking van Drenthe nam tussen 1630 en 1795 toe met slechts gemiddeld 3,6%

per jaar.⁹ De organisatie in waardelen in de esdorpen, vormde de basis voor gezamenlijke afspraken over het gebruik van de gronden. Deze beperkte de toegang tot de grond en vormden de aanzet tot de ontwikkeling van vrij op zichzelf gerichte gemeenschappen.

De komst van kunstmest

Pas na de negentiende-eeuwse markscheidingen kwam er een nieuwe golf van ontginningen tot stand, die grotendeels buiten de esdorpen plaatsvond. Deze werd opnieuw gestimuleerd door landbouwkundige vernieuwingen, namelijk het gebruik van stadscompost en later van kunstmest.

Door de introductie van kunstmest en het opheffen van markegronden ging het 'circulaire systeem', het precare evenwicht tussen het houden van vee, de

8 Idem

9 K. Brouwer, 'Cultuurlandschap', in: J. Heringa, D.P. Blok, M.G. Buist, H.T. Waterbolk (red.), *Geschiedenis van Drenthe*, Meppel / Amsterdam, 1985, 113

plaggen en de landbouw volledig op de schop. De verschillende gronden kregen een andere functies en er kwam een groter ontginningsareaal ter beschikking. Talloze boeren verkochten hun woeste gronden aan ontginningsmaatschappijen die zo beslag legden op grote delen van de markegronden. Door ook boerderijen met daaraan verbonden waardedelen te kopen vergrootten ze niet alleen hun claim op de gronden, maar bewerkstelligden ook markedelingen.¹⁰ Na de planmatige cultivering van de gebieden stichtten de ontginners er uniforme bedrijven die verkocht of verpacht werden.

Als gevolg van deze nieuwe reeks ontginningen, getypeerd als de negentiende en twintigste-eeuwse jonge heide-ontginningen, namen de heidevelden en venen in snel tempo af. Naast de grootschalige ontginningen brachten ook boeren en niet-agrariërs stukken woeste grond in cultuur, al dan niet met het oog op bedrijfssplitsing of verhuur of verkoop van de

gronden.

In de loop van de 20^e eeuw veranderde het esdorpenlandschap qua structuur en beeld drastisch door drie samenhangende processen; ruilverkaveling, verstedelijking en wegeaanleg. De ontwikkelingen voegden een nieuwe laag aan het landschap toe. Ze gingen gepaard met ingrijpende demografische veranderingen door de import van nieuwe veelal uit de steden afkomstige bewoners, die een nieuw (forensen)bestaan in een dorpsgemeenschap verkozen boven een leven in de stad. Ook telde de schoonheid van het Drentse landschap, waarvan de aanblik op veel plaatsen minder oud was dan door menigeen verondersteld. Het was er grotendeels tot stand gekomen in het kader van de ruilverkavelingen zoals het ruilverkavelingsverhaal laat zien. Het gaf evenwel opnieuw uitdrukking aan wat zo bepalend was geweest voor de vorming van het esdorpenlandschap, het landschap als product van gemeenschappelijk gebruik.

¹⁰ Idem, 131

Verhaallijn

Randveenontginningen

De jonge randveenontginningen met hun strokenverkaveling doen wat betreft hun indeling, bedrijfsstijl en sociale organisatie sterk denken aan de esdorpen, maar ze verschillen in ruimtelijk opzicht hemelsbreed van elkaar. Liggen de bedrijfselementen bij het esdorp over het hele dorpsgebied verspreid, bij het wegdorp zijn ze in één strook verenigd. De lineaire ontginningswijze had als voordeel, aldus een rapporteur aan het eind van de 19e eeuw, dat elk toegewezen aandeel 'bestond uit elke kwaliteit en soort van grond, hetzij hoog of laag, vruchtbaar of onvruchtbaar en het geschiktste voor hooi-, bouw- of weiland'.¹ De werkwijze vormde een logisch antwoord op het fysisch milieu dat de ontginners aantroffen. En leidde tot een specifiek cultuurlandschap met een eigen verhaallijn.

1 K. Brouwer, 'Cultuurlandschap', in: J. Heringa, D.P. Blok, M.G. Buist, H.T. Waterbolk (red.), *Geschiedenis van Drenthe*, Meppel / Amsterdam, 1985, 115
De verhaallijn over het wegdorplandschap berust grotendeels op dit hoofdstuk, 113-122 en 131-139

Ruimtelijke karakteristieken:

- Wegdorpenlandschap van de laagveen- en randveenontginning.
- Open landschap met opstreckende verkaveling, smal en langgerekt verkavelingspatroon.
- Langgerekte lintdorpen met weg als structuurdrager.
- Erfbeplantingen en wegbegeleidende beplanting (dubbele en enkele lanen).
- Later bouw van buurten langs linten.

Sociaal maatschappelijke karakteristieken:

- Ontstaan vanuit natuurlijke omgevingsfactoren, vorming van het moederesdorp & externe invloeden (kerk en adel).
- Ondernemerschap van individuele boeren.
- werk met werk maken (gemengd bedrijf).
- collectief gebruik; gemeenschappelijke beweiding van wei- en hooilanden.
- 'Dienstbaarheid' van grote investeerders (kloosters, adel).
- Bewoners van de tweede rij hadden niet dezelfde status als eerste rij.

Stroken van min of meer evenwijdige zones

Nadat in de vroeg middeleeuwse tijd op het Drents plateau de eerste esdorpen waren ontstaan en het aantal inwoners van de provincie in (relatief) snel tempo toenam, vestigden zich vanaf de 11e eeuw ook ontginners in de randen van het Drenst plateau, vooral in Noord-Drenthe, het Zuidwestdrentse veengebied, bij Schoonebeek en in het Oostermoer. Na de IJstijd hadden zich hier, in de breed uitlopende stroomdalen, uitgebreide veenpakketten gevormd met een wisselende dikte.

De min of meer parallelle ligging van de hogere zandruggen en lage woldzones in Zuidwest- en Noord-Drenthe maakte een rationele landindeling mogelijk, in tegenstelling tot de onregelmatige geografische ligging van de landschapselementen bij de esdorpen, die juist uitmondde in onregelmatig ingedeeld dorpsgebieden en geperceleerde cultuurgronden. De langwerpige zandgebieden hielden vanaf het centrale deel van het Drents plateau

geleidelijk af en droegen een dun veenpakket dat naar de provinciegrens toe in dikte toenam.

Bij voldoende ontwatering leverde de ontginning tot bouwland op deze zandtongen weinig moeilijkheden op. De elzenbroekbossen in de stroomdalen waren geschikt voor extensieve veehouderij. De begrazing leidde tot een afname van de boomgroei, gras kreeg er de overhand.

Een ontginning in stroken van deze min of meer evenwijdige zones maakte dat de voor een agrarisch bedrijf benodigde componenten (bouwland, heideveld en veengrond) in één strook achter elkaar achter de boerderij kwamen te liggen. Het aanwezige veen werd ontwaterd door het graven van sloten, waarna het in gebruik kon worden genomen voor landbouw of eerst turfwinning en pas daarna zijn agrarische bestemming kreeg.

Initiatiefnemers waren afkomstig uit de Drentse adel, uit kerkelijke kring of uit vaak aangrenzende esdorpen. In het laatste geval werd de verkavelingsstructuur ook bepaald door de bezitsverhoudingen (waardelen) van die dorpen. De markegrens gold hierbij als buitengrens. Deze ontginning vanuit de dorpen werd vooral zichtbaar aan de oostgrens van het Drents plateau, wat ook in de naamgeving van de nieuwe kernen naar voren kwam. Hun naam ontleenden ze aan het moederdorp, waaraan het woord 'veen' werd toegevoegd, zoals Gieterveen dat vanuit Gieten werd ontwikkeld.²

Omstreeks 1200 startte de benedictijner abdij te Ruinen de ontginning van het 'Buddigwold' in het tegenwoordige Ruinerwold. De monniken waren ook in andere wegdorpen in de omgeving betrokken, zoals Nijeveen en Koekange. In het

2 Cultuurhistorisch Kompas Drenthe, Hoofdstructuur en Beleidsvisie, 2009, 35

Zuidlaarderveen verkochten de boeren in 1264 hun 28 delen aan het klooster Aduard. Behalve de kerk traden er in Zuidwest-Drenthe nog twee andere belanghebbenden op: de gerechtige buren van de esdorpen en de plaatselijke adel. Vaak leidde dit tot conflicten tussen boeren, kerk en heren. De snelle toename van de bevolking leidde in de elfde tot de dertiende eeuw tot grote ontginningen vanuit de esdorpen. De buren bezaten, gelet op het in die tijd ingestelde waardeelstelsel, het ontginningsrecht op hun markegronden. Kerk en adel waren via klooster en hof als gewaardeelden mede-eigenaar en soms bij schenkingen enig eigenaar. Daarnaast was er nog de claim van de bisschop van Utrecht als wereldlijk vorst op de woeste gronden van Noord-Overijssel en het aangrenzende Zuidwest-Drenthe.

De invloed van klooster en adel was echter betrekkelijk gering en beperkte zich waarschijnlijk vooral tot het innen van belasting, pacht en dergelijke en tot cultuurtechnische activiteiten zoals landmeten,

ontwateren, en turf winnen. Samengevat vormde het ontstaan en de ontwikkeling voor elk wegdorp een unieke combinatie van natuurlijke gesteldheid, vormgeving vanuit het moederesdorp en 'externe' invloed van kerk en plaatselijke adel.

Lineaire bewoningsrijen

De inrichting van het te ontginnen gebied toonde een min of meer vast stramien. De boerderijen werden doorgaans aan één zijde van een pad of een weg gebouwd die in de lengterichting van het beekdal over de hoger gelegen gronden liep. Een enkele keer, zoals bij Nijeveen en Kolderveen ontstond een tweede jongere bewoningsrij parallel aan de hoofdweg. Vanuit deze occupatie-as vond de ontginning in de richting van de beek of het veengebied plaats. Zo ontstond logischerwijze ook de benaming 'opgaande erven' voor deze hoeven.

Aan deze manier van ontginnen in strookvormige 'weren' was een 'recht van opstrek' verbonden;

de bewoner had het ontginningsrecht tussen de verlengden van de zijgrenzen van zijn hoeve tot aan de dorpsgrens. De bewoningsrij van de dorpen nam afhankelijk van fysisch-geografische omstandigheden een lineair of een meer gebroken patroon aan. In eenzijdig hellende landschappen kwamen de boerderijen meestal aan de hoge kant van de weg te liggen. Daarnaast kon de occupatiewijze van invloed zijn. In veel dorpen (onder andere Ruinerwold, Nijensleek en de esdorpen Roden en Rolde) traden groepen boerderijen, aangeduid als 'kluften', als organisatorische eenheden op.

De weren, uitgedrukt in Drentse voeten (meestal 30 cm), konden sterk variëren in breedte. Dit lijkt in strijd met een min of meer geleide aanpak maar hoeft niet het geval te zijn. Dat blijkt bij bijvoorbeeld bij de wegdorpen Nijensleek, Vledder en Havelte in Zuidwest-Drenthe, die vanuit het esdorp Vledder plaatsvond. De toewijzing van woeste gronden in de ontginningsgebieden gebeurde naar rato van het

waardelenbezit. Aangezien dit per 'erf' in het esdorp varieerde (een gelijke verdeling heeft waarschijnlijk nooit bestaan) liepen ook de toebedeelde stroken in het nieuwe dorp in breedte uiteen. Onduidelijk is of het in bezit nemen en het ontginnen van de wegdorpen gelijktijdig plaatsvond. Dat was zeker niet het geval bij de 18e/19e eeuwse ontginning van de Veendijk vanuit Havelte, waar sommige boeren hun nieuwe eigendom, dat nog jaren onaangeroerd kon blijven liggen, verkochten aan ontginners van buiten.

Bij een voldoende omvang van het dorp stelden de boeren een strook grond beschikbaar voor de bouw van een kerk, die min of meer centraal in het dorp kwam te liggen en wat verder van de weg op het perceel gesitueerd.

Bouwland en veebezetting

Evenals bij de esdorpen vervulde het bouwland een centrale rol in de bestaanswijze van de boeren en in het landschap. Vanwege de hogere

grondwaterstanden nam het percentage bouwland in de Zuid-Drentse wegdorpen in zuidwestelijke richting geleidelijk af. Het daalde vooral in de lager gelegen gebieden, in tegenstelling tot hoger gelegen dorpen als Wapserveen en Nijensleek waar het areaal juist toenam. Bij de boerderijen lagen, aansluitend op het bouwland, de 'goorns' (moestuinen) en een enkele weidekamp voor jongvee. De ontginningsmogelijkheden hingen vooral af van de veebezetting (mest) en indirect de hoeveelheid groenland. In dorpen met brede, voor beweiding geschikte beekdalen was ook de oppervlakte bouwland het grootst.

De bouwlandkavels werden tussen de hoeven begrensd door veelal dubbele houtwallen die door beide betrokken boeren werden onderhouden. Op de achtergrens lag een veldwal met een springend verloop, die, zoals de eswal in het esdorpenlandschap, de functie van vee- en wildkering had. Tussen het bouwland en het beekdal of het veengebied lag een

veenachtige heide waar runderen en schapen konden grazen. Hier gold een vrij ontginningsrecht.

Evenals in de esdorpen lagen de wei- en hooilanden langs de rivier. Beweiding daarvan vond gemeenschappelijk plaats, in sommige (delen van) wegdorpen tot in de 19^e eeuw. De 'buurmaden' werden voor het winnen van hooi, mogelijk direct bij de occupatie, verdeeld door recht op de beek afwateringsloten te graven. Bij een gebogen verloop van de beek waaierte de percelering meestal met de bocht mee. Door het ontbreken van drogere heidevelden was er bij de wegdorpen qua begroeiing of gebruik vaak nauwelijks onderscheid te maken tussen veld- en weidegrond.

Woeste gronden in de verkoop

Na de middeleeuwen was er tot aan het einde van de 19e eeuw in de wegdorpen sprake van een duidelijke continuïteit. Niettemin vonden er veranderingen plaats, zoals de geleidelijke

verschuiving van bouwland naar weiland in vooral de lager gelegen veengebieden. In dorpen met een sterke bevolkingsdruk trad splitsing van hoeven op, en een daarmee verbonden versnippering van percelen. Een alternatief voor het scheppen van meer bedrijfsmogelijkheden vormde het stichten van een tweede occupatielint van 'bovenboeren', parallel aan het primaire lint, zoals in Nijeveen, Kolderveen en Veendijk gebeurde. De bewoners van deze tweede rij stonden echter in maatschappelijk opzicht niet boven maar veeleer beneden de boeren van de oude opgaande erven. Hun positie was vergelijkbaar met die van de keuternederzettingen bij de esdorpen.

In de loop van de 19e eeuw ontstonden, evenals in de markegronden van de esdorpen, plaatselijke ontginningen in de velden van de wegdorpen. Er was evenwel alleen sprake van een illegale activiteit als een keuter wederrechtelijk een kamp in een hoevestrook ontgon. Vaak gunden de gezeten boeren hun eigen landarbeiders wel een plaatsje.

Zoals in de verhaallijn over het esdorpenlandschap al naar voren kwam verkochten talloze boeren hun woeste gronden (heide, zandverstuivingen, afgegraven hoogvenen – ‘onland’) aan ontginningsmaatschappijen, die ze, gestimuleerd door het beschikbaar komen van aanvankelijk grote hoeveelheden stadscompost en later kunstmest, omvormden tot cultuurgrond. Voor de bewerking stichtten de maatschappijen langs de ontginningswegen uniforme bedrijven die verkocht of verpacht werden. Ze vormden een nieuwe reeks 19e en 20e eeuwse wegdorpnederzettingen.

De modernisering van het landschap van de wegdorpen na de Tweede wereldoorlog was minder ingrijpend dan bij het esdorpenlandschap. Stroken werden samen gevoegd en voorzien van nieuwe ontsluitingswegen en waterlopen. Ook kwam er veelal een tweede rij boerderijen tot stand om de lengte van de soms kilometer lange kavels te doorbreken, waarmee in zekere zin in het voetspoor

werd getreden van 14e en 15e eeuwse structuur van ‘bovenboeren’. De boerderijen kregen een rationele bedrijfsstructuur.

Ook de dorpen ondergingen een ingrijpende verandering door concentratie en kernvorming dwars op de lintbebouwing, vooral met het oog op de centrale plaatsing van voorzieningen en het verkorten van de netten van de openbare nutsbedrijven. Desondanks zijn de wegdorpen nog steeds herkenbaar aan hun lineaire opzet en samenhang met het aanpalende landschap en bepalend voor het beeld van de randveenontginningen in Drenthe.

Verhaallijn Veenkoloniën

De verhaallijn over het landschap van de veenkoloniën is onlosmakelijk verbonden met de turfwinning in Drenthe. Gestimuleerd door de verbeterde infrastructuur van kanalen en de toenemende vraag naar brandstof ontstond vooral na het midden van de negentiende eeuw een ware 'goudkoorts' om het 'bruine goud' van het hoogveen in de provincie te winnen. De wijze waarop dit gebeurde heeft onmiskenbaar zijn stempel op zowel de verschijningsvorm van het landschap als de sociale en economische omstandigheden in het gebied gedrukt. Een tweede rode draad is de aardappelteelt die vervolgens op de afgegraven veengronden tot ontwikkeling kwam en tot grote productie steeg.

Ruimtelijke karakteristieken:

- Hoogveenontginningslandschap (voormalig 'energielandschap');
- Contrast (besloten) lintdorpen en weids open landschap;
- Strakke opstreckende verkaveling (planmatig);
- Lintdorpen (enkel- of dubbellint) met kanaal als structuurdrager;

- Wegbegeleidende beplanting en erfbeplanting;
- Grootschalig, monofunctioneel landschap (eerst turfwinning, nu landbouw);
- Orthogonale structuur verkaveling.

Sociaal maatschappelijke karakteristieken:

- Gebied dat gekenmerkt wordt door ondernemerschap;
- Particuliere initiatieven (veenderijen) of Cooperaties (veenschap);
- Economisch gewin lag uiteindelijk bij een zeer beperkte groep van de bevolking;
- Werk wordt uitgevoerd door vaste en losse arbeiders, vaak onder erbarmelijke omstandigheden;
- Kleine initiatieven om te profiteren van de grotere partijen (vervener-winkelier etc);
- Bedrijfsvoering sterk afhankelijk van vraag vanuit de markt/ omgevingsfactoren (turf in depressie, aardappelmoe)-kwetsbare sectoren!
- Ondernemers trekken weg, regio en arbeiders blijven arm in financiën en in grond achter.

Lineair landschap

Hoewel het gebied bekend staat als een jong landschap gaat de oorsprong niettemin terug tot een ver verleden. Het hoogveencomplex, het Bourtangermeer, ten oosten van de Hondsrug, ontstond vanaf ongeveer 10.000 jaar geleden en behoorde met zijn oppervlakte van 50.000 hectare tot een van de grootste van Noordwest-Europa. Op verschillende plaatsen bereikte het veenpakket een dikte van meer dan tien meter.¹ Na de laatste ijstijd (11.000 jaar geleden) en voorafgaand aan de periode van veenvorming vormden vooral de hoger gelegen delen van het landschap aantrekkelijke bewoningslocaties voor de prehistorische mens. Vanuit de veengebieden zijn slechts enkele archeologische vindplaatsen bekend die gedateerd kunnen worden in het vroeg-mesolithicum (ca 9.700 – 8.640 voor Chr). Het gaat hier dan voornamelijk om

¹ H. Schuring, F. van den Beemd, T van Ruiten (red), *Veranderend Landschap*, Assen, 1992, 122

tijdelijke kampementen van jagers – verzamelaars. Gedurende het mesolithicum steeg het grondwater en vernatte de veengebieden dermate dat deze niet meer toegankelijk waren. Het was dus voor de jagers – verzamelaars ook niet meer mogelijk om deze gebieden te benutten.

Uit archeologisch onderzoek is vast komen te staan dat gedurende de tijd dat het veen aanwezig was, het veengebied slecht in beperkte mate door de mensen gebruikt is. Op een aantal plaatsen zijn enkele houten veenwegen of knuppelpaden opgegraven waaruit geconcludeerd kan worden dat er door het veen routes waren aangelegd. Het is onduidelijk waar deze wegen toe leidden. Gezien de vele offervondsten heeft het veen echter vooral een rituele functie gehad. Tot in de late middeleeuwen bleef het gebied echter grotendeels onberoerd.

Geleidelijk veranderde dit en werd het vanuit de bewoonde randgebieden ontwaterd om het

als gezamenlijk weiland (het 'compascuum') en als bouwland in gebruik te kunnen nemen. De ontwatering leidde tot inklink en oxidatie van het veen, een fenomeen dat we vandaag de dag ook nog kennen. De introductie van boekweitteelt in de 17e eeuw versterkte dit proces. Hierbij werd de bovenste laag van het veen losgehakt en verbrand, waarna het zaaigoed in de vrijgekomen as werd verspreid. In sommige delen nam de dikte van de veenlaag wel met de helft af. Minstens zo ingrijpend voor de geleidelijke transformatie van het hoogveenlandschap was echter de turfwinning, die in het begin van de 17e eeuw in de Oostermoerse venen van start ging en zich aanvankelijk beperkte tot het noordelijke Groningse deel. Initiatiefnemers, verenigd in compagnieën, behoorden tot de Hollandse en Groningse elite. Hoewel weinig succesvol en na enige tijd weer gestaakt, vormden de werkzaamheden het begin van de Groningse en Drentse veenkoloniën.

Het Drentse veengebied raakte beter ontsloten nadat Drenthe en Groningen in 1817 bepaalden dat voortaan ook Drentse turf via het Stadskanaal (1765) op de grens van beide provincies mocht worden afgevoerd.² Na het doortrekken van het Oranjekanaal vanaf 1853 en drie jaar later van de Hoogeveensche vaart in zuidoostelijke richting kon ook het zuidelijkste deel van de Drentse venen aan snee komen. Doorgaans kochten particulieren onder wie de familie Van de Griendt, de industrieel W.A. Scholten, de Asser advocaat C. Hiddingh, de veengebieden van de markeboeren op om gronden te vervenen. Soms werd een 'veenschap' opgericht, zoals bij de ontwikkeling van Nieuw-Weerdinghe, of een naamloze vennootschap zoals bij Emmer-Compascuum. Een zestal Amsterdammers verenigden zich tot de Drentsche Landontginning

2 J. Bieleman, *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000*, Amsterdam 2008, 425

Maatschappij om het gebied langs de zuidgrens van Emmen ter hand te nemen.³ Ze werden vereeuwigd in de naam van het gebied, Amsterdamscheveld. Basis voor een afgraving vormde een 'Plan van aanleg' waarin de ligging en de diepte van de kanalen, 'wijken' (watergangen) en sloten werden vastgelegd, evenals de breedte (80 tot 100 meter) van de rechthoekige opstreckende 'plaatsen' en de locatie van de bruggen, sluizen en wegen. Op basis van deze ingrediënten waren er verschillende typen mogelijk, met al dan niet een dubbelkanaal, een achterdiep, een- of tweezijdige wijken, of stroken met woningen. De richting hing veelal samen met de ondergrond en de zoektocht naar de beste afwateringsmogelijkheden.⁴ De bebouwing

3 M.A.W. Gerding, *Vier eeuwen turfwinning. De verveningen in Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel tussen 1550 en 1950*, Wageningen, 1995, 248-253

4 Gerding, 29

bepaalde zich tot de linten, waardoor het achterland de kenmerkende open en wijde aanblik kreeg. De verschillende typen, soms met plaatsen van slechts tien hectare groot, kwamen naast elkaar voor zoals in het huidige lineaire landschap nog steeds is te zien.

De turfwinning was een zeer arbeidsintensief proces, met grote aantallen vaste en losse arbeiders. De eerste groep, waarvan doorgaans het hele gezin werd gehuurd, woonde meestal in een permanente woning van de vervener. Zo ontstonden volkrijke veenkoloniën op plaatsen waar eerst niets was. De losse arbeiders verbleven gedurende het graafseizoen in tijdelijke onderkomens op het veen. Ze trokken van veenderij naar veenderij en woonden meestal elders. Er waren twee methoden om het turf te winnen; door het op te graven in groepen van zes à negen man, waarbij, volgens het Reglement op de vervening (1853), de bovenste laag, de bonkaarde, werd gebruikt voor het gereedmaken

van de zetvelden waarop de uitgestoken turven konden drogen. De turf werd afgevoerd via turfpramen, bij het laden waarvan dikwijls vrouwen en kinderen waren betrokken.⁵ Daarnaast kwam het baggeren van hoogveen voor, hetgeen in Zuidoost-Drenthe gebeurde. In plaats van het veen te ontwateren werden de onderste veenlagen in natte toestand opgebaggerd en te drogen gelegd. Aan het eind van de negentiende eeuw gebeurde dit op mechanische wijze door gebruik te maken van een door een stoommachine aangedreven baggermolen. Eén van de eerste veenkoloniën was Veenoord in het Amsterdamse veld ten zuiden van Emmen. De hoofdkolonie werd Nieuw-Amsterdam. Ten noorden hiervan kwamen vanaf circa 1865 ook andere veenkoloniën tot ontwikkeling zoals Emmer-Compascuum en BargerCompascuum.

5 Gerding, 33

Revenuen vloeiden weg

In de hoogtijaren waren verschillende soorten verveners actief, van eenmansbedrijven tot grote maatschappijen, waarvan sommige zich actief inlieten met de turfwinning en anderen alleen als beheersmaatschappijen optraden. Ook ondernamen ze in meerdere of mindere mate nevenactiviteiten in de turfindustrie. Zo richtte de N.V. Emmer-Compascuum zich op het gereedmaken van het veengebied voor de turfwinning en het verkopen en verhuren van veenplaatsen. De N.V. Maatschappij Klazienaveen v/h firma W.A. Scholten (vernoemd naar diens vrouw Klaziena) betrad het hele veld van zowel de turfwinning en -industrie als de dalgrondontginning. Aan de verhuur van veenderijen kleefden aanzienlijke bezwaren. Het eigendom bleef voor een belangrijk deel in eigendom van maatschappijen en elders gevestigde particulieren, waardoor niet alleen de revenuen uit het gebied wegvloeiden en de gemeente belastinginkomsten misliepen maar ook de bedrijfs- en marktrisico's

op de huurders werden afgeschoven. Daar stond tegenover dat deze veenarbeiders zo een zekere mate van vrijheid en onafhankelijkheid konden verwerven. De verhuringen vonden bij opbod of inschrijving plaats. Eigenaren hadden zo geen last van stakingen of ontevreden arbeiders, evenmin hoefden zij het loon voor het graven van de turf, dat pas aan het eind van het jaar verkocht kon worden, voor te schieten. De veenverhuringen leidden ook tot de opkomst van de kleinere vervener-winkelier, die meerdere veenplaatsen of putten huurde en voor het werk veenarbeiders (families) inschakelde.⁶ Door hen winkeldwang op te leggen hoefde de winkelier ze tijdens het seizoen geen geld uit te betalen en haalde hij bovendien extra inkomsten uit zijn winkelnering.

Stigmatisering van de turfwinning

Nadat de turfproductie aan het eind van de negentiende eeuw tot grote hoogte werd

6 Gerding, 257

gebracht, door het aan snee brengen van nieuwe veengebieden, en tijdens de Eerste Wereldoorlog door de toenemende vraag naar brandstof vanuit huishoudens en industrie, stortte de turfmarkt na 1920 volledig in.⁷ Steenkool werd het nieuwe goud. In Zuidoost-Drenthe ontstond een noodsituatie met massale werkeloosheid en woningnood, die door middel van hulpacties, werkverschaffing en emigraties moest worden gelenigd. Een steunmaatregel (1926) voor fabrieksturf bracht tijdelijk enig soelaas. Ook kwam er een rijksproefstation om rationalisatie van de turfwinning te verkennen. Het uitbreken van de wereldcrisis in 1929 bracht de veenderij echter opnieuw in zwaar weer. De periode zou stigmatiserend worden voor de beeldvorming van de turfindustrie en daarmee Zuidoost-Drenthe, mede door tal van foto's die de soms erbarmelijke omstandigheden voor het eerst in beeld brachten.

7 Gerding 259

Onbekend is echter of de armoede ook vóór die tijd allesoverheersend was.⁸ Voor velen moest het de moeite waard zijn geweest naar het veen te trekken. Steunmaatregelen voor zowel de fabrieksturf (1934) als de huisbrandturf (1937) brachten een zeker herstel van de productie. De opleving zette zich in de Tweede Wereldoorlog en korte tijd daarna voort. In 1949 stagneerde de afzet echter definitief; de overheidssteun werd ingetrokken. Fabrieken schakelden massaal over op steenkool of aardolie terwijl de turfverwerkende industrie in afgeslankte vorm verder ging. De marktgevoeligheid van de turfwinning had ingrijpende gevolgen voor sommige kernen, waaronder Emmer-Compasuum. Nadat het veen in het gebied was afgegraven vertrokken de veenarbeiders, waardoor het dorp in korte tijd de helft van de bevolking verloor. Om de werkgelegenheid te stimuleren kwamen er

8 Gerding, 35

steenfabrieken. Ook die bleken tijdelijk. Gestimuleerd door het naoorlogse industrialisatiebeleid van de rijksoverheid, dat mede de werkloosheid in achterblijvende gebieden moest tegengaan, kwam de kunstzijde-industrie van de AKU – AKZO naar het dorp. In 1977 trok ook die weer weg. De bedrijfsgebouwen stonden een tijd leeg en boden daarna huisvesting aan het Nederlands Productie Laboratorium voor Bloedtransfusieapparatuur en Infusievloeistoffen het NBPI, dat sinds 1997 in Duitse handen is.⁹

Kwetsbaar veenkoloniaal landbouwbedrijf

De geschiedenis van het landschap van Zuidoost-Drenthe is behalve aan de turfwinning ook nauw verbonden aan de aardappelteelt. Nadat de turf was afgevoerd werd de voor de turfwinning weggegraven en in bewaring gezette bovenste

9 <https://nl.wikipedia.org/wiki/Emmer-Compasuum>

laag weer teruggebracht en vermengd met het ondergelegen zand. De 'toegemaakte' veenkoloniale bodem was van zichzelf weinig of niet vruchtbaar. Daarom brachten turfschippers van meet af aan grote hoeveelheden compost (fecaliën, stratendrek en haardas) uit de steden als retourvracht mee om de grond vruchtbaar te maken.¹⁰ Daarnaast importeerden de Drentse boeren terpaarde en klei. Aanvankelijk was het veenkoloniale bedrijf gemengd van aard. Behalve de akkerbouw werd er onder meer vanwege de mestproductie een meer of minder grote rundveestapel gehouden. De opkomst van de fabrieksmatige bereiding van aardappelzetmeel en het beschikbaar komen van verbeterde ofwel ziekeresistente soorten gaven een beslissende wending aan de ontwikkeling van het veenkoloniale boerenbedrijf. Overheersend werd de aardappelteelt.¹¹ Een belangrijke afzetmarkt vormde de Britse

10 Bieleman, 428

11 Bieleman, 430

textielnijverheid waar het aardappelzetmeel onder meer werd gebruikt voor het versterken van garens en vullen en gladmaken van weefsel. Daarnaast werd een steeds groter deel gebruikt voor de bereiding van afgeleide producten als dextrine, glucose, sago- en plakmeel.

Aan de vooravond van de grote landbouwcrisis in de jaren tachtig van de negentiende eeuw telde de Gronings-Drentse veenkoloniën al achttien particuliere aardappelmeelfabrieken. Tegen het eind van de eeuw richtten boeren ook hun eigen coöperatieve fabrieken op. De nieuwe industrie werd een van de grootgebruikers van turf. In weerwil van de depressie breidde het areaal aardappelen zich steeds verder uit, waarmee ook de vraag naar compost toenam, met als gevolg dat die sterk in prijs steeg. Veel boeren gingen daarom over op het gebruik van nieuwe product kunstmest dat in deze jaren in zwang raakte. Met deze toepassing verdween het gemengde karakter van de veenkoloniale

landbouw en daarmee ook de 'keuterbedrijven' van vijf à zes ha die hieraan juist hun bestaansbasis ontleenden. Hun landerijen werden opgeslokt door de grotere.¹²

De aardappel kreeg steeds meer ruimte en de opbrengsten namen flink toe. Zo ook de haver- en roggeproductie, waarmee de aardappelteelt werd afgewisseld. Het areaal bouwland in het Drentse veen-zandgebied verzesvoudigde, mede door het scheuren van grasland: van ruim 5000 ha in 1838 tot bijna 11.800 ha in 1880 en tot 32.200 ha in eerste helft van de jaren 1920.¹³

Na een terugval tijdens de Eerste Wereldoorlog ontwikkelde het veenkoloniale landbouwbedrijf zich in de jaren twintig tot zowel een van de meeste geïndustrialiseerde als kwetsbare sectoren van de Nederlandse landbouw. De opkomst van nieuwe

zetmeelproducten, importbelemmeringen en hoge arbeidskosten brachten echter een terugslag in de aardappelzetmeelindustrie. De arbeidsintensieve aardappelteelt moest inkrimpen, wat tot een omvangrijke uitstoot van werkkrachten leidde. De tarweteelt waartoe boeren, aangetrokken door de crisissteunmaatregelen voor dit product, overgingen, bracht geen uitkomst. De veenkoloniale bodem bleek hiervoor ongeschikt, ondanks de toevoeging van kunstmest. Fnuikend was ook productiebeperking ten aanzien van de strokartonproductie.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog en de jaren daarna was er echter weer een korte opleving, totdat de 'aardappelmoetheid' in 1949 toesloeg, een aandoening die nauw samenhang met de intensieve bedrijfsvoering. Overheidsmaatregelen en de toepassing van nieuwe grondontsmettingsmaatregelen, met ingrijpende nadelige gevolgen voor het milieu als gevolg, moesten de ziekte in bedwang houden,

12 Bieleman, 437

13 Bieleman, 434

wat nog steeds het geval is. Ondertussen vond een volledige mechanisatie plaats van de teelt en opslag van aardappelen; boeren werd 'agribusiness', ook in de veenkoloniën. De aardappelmeel- en strokartonindustrie liep echter sterk terug.

Investeren in verbetering

De gevolgen voor het door de turfwinning bepaalde landschap waren ingrijpend. Het stelsel van kanalen en wijken bemoeilijkte de mechanisatie en schaalvergroting terwijl de vele smalle bruggen nauwelijks vrachtverkeer toelieten voor de afvoer van producten. Incidentele maatregelen boden geen structurele oplossing. Daarbij kampte het gebied met meer problemen zoals de geringe gemiddelde bedrijfsoppervlakte, de hoge werkloosheid, een dalend inwoneraantal door migratie, toenemende milieuproblemen. Met een ruilverkaveling, zoals aanvankelijk werd gedacht, kon de problematiek niet worden opgelost. Daarom kwam er een speciale herinrichtingswet (1983) die voorzag in

een breed scala aan ruimtelijke ingrepen zoals de verbetering van wegen en waterwegen, van de agrarische productiestructuur door samenvoeging, boerderijverplaatsing en verbetering van de bodemstructuur. Ook kwamen er voorzieningen op het gebied van de openluchtrecreatie en, dorpshuizen en busverbindingen ter verbetering van de leefbaarheid in de kleine kernen. Voorts vond dorps- en stadsvernieuwing plaats. Gedurende ruim twee decennia werd een zeer complex investeringsprogramma van 2,3 miljard gulden tot uitvoering gebracht.¹⁴

Voor voorzieningen op het gebied van landschap, bosuitbreiding, recreatie en natuur kwam 6400 ha beschikbaar. De landschapsontwikkeling vond vooral aan de randen van de kernen plaats.

Ondanks de talloze genomen maatregelen

¹⁴ H. Broess, E. Luiten, *De nieuwe veenkoloniën, naar een meervoudige ontwerpopdracht*, Startnotitie, 2002, 24

en initiatieven bleven de veenkoloniën sociaaleconomisch structureel achter. Volgens commissie Structuurversterking Veenkoloniën (Commissie Hoekstra 2001) signaleerde drie hoofdproblemen: eenzijdigheid van economie en landschap; afhankelijkheid van subsidies uit Brussel (fabrieksaardappel en suikerbiet) en een negatief imago, dat in belangrijke mate berust op de voornoemde factoren. Sindsdien wordt er gewerkt aan een uitvoeringsagenda, met als doel bestuurlijke samenwerking en de uitvoering van tal van stimuleringsprojecten gericht op onder andere een verbreding van de landbouw en thema's als water en energie.¹⁵ Van grote waarde bij dit alles is de gezamenlijke ambitie om de veenkoloniën als gebied 'op de kaart' te zetten.

15 <https://veenkolonien.nl/organisatie/31-geschiedenis-en-toekomst.html>

Verhaallijn

Ruilverkavelingen

Aan de ruilverkavelingen kleven doorgaans vooral negatieve associaties, gevat in woorden als schaalvergroting, rechtlijnigheid, specialisatie, teloorgang van landschapselementen als houtwallen, bosjes en paden. Deze blik vormt evenwel slechts één kant van de medaille, want er is nog een ander verhaal mogelijk. De ruilverkavelingen hebben namelijk ook voorspoed gebracht, velen konden voor het eerst een rendabel bedrijf opbouwen. Ook kwamen er voorzieningen als waterleiding en elektriciteit. Bovendien ontstond er nieuw landschap, dat beeldbepalend zou worden voor grote delen van Drenthe, die nu gewaardeerd worden om hun groene en authentieke karakter.

Ruimtelijke karakteristieken:

- Dorpshoven en dorpsbossen.
- Benadrukken ruimtelijke samenhang van de nederzetting, door beplanting omzoomde essen, de open aangrenzende ontginningsgronden en de beekdalen.

- Accentueren van ruimtelijke opbouw.
- Bovenlokale infrastructuur ruimtelijk ondergeschikt aan de lokale ruimtelijke opbouw.

Sociaal maatschappelijke karakteristieken:

- Omslag in het denken en doen, 'moderniseren'.
- Rol van de 'local leader'.
- De werkwijze van De Vroome en zijn grondige kennis van het Drentse landschap.
- Geloof in verandering en vooruitgang.
- Koppeling vooruitgang en maakbaar waardevol landschap.
- De kracht van voorlichting.
- Het winnen van het vertrouwen van de bevolking.
- Verdeling lusten en lasten.
- Overkoepelden dienst belast met ruilverkaveling.
- Werk met werk maken.

Vernieuwing van de landbouw

De omvangrijke transformatie van het Drentse cultuurlandschap na de Tweede Wereldoorlog maakte deel uit van een door de Rijksoverheid

aangestuurd programma voor de modernisering van de Nederlandse landbouw. Dit programma werd gesteund door wetenschappelijke instituten en de belangenorganisaties van boeren en tuinders. Vooral op de zandgronden heersten tot ver in de twintigste eeuw gebrekkige leef- en productieomstandigheden. Door de voortdurende splitsing en oprichting van eigen bedrijfjes vanaf het eind van de negentiende eeuw, gestimuleerd door de toepassing van kunstmest, waren er veel kleine boerenbedrijven met naar verhouding teveel arbeidskrachten. Door de splitsing was de omvang van de percelen klein en lagen ze her en der verspreid. Goede, verharde toegangswegen ontbraken veelal. Zo ook een goede afwatering. 's Zomers had men te kampen met droogte en in de herfst en winter met wateroverlast. Tal van turfstekers en kleine boeren woonden in krotten.

Aanvankelijk probeerde men deze problemen met incidentele maatregelen te lijf te gaan, zoals

met het ruilen en samenvoegen van percelen, het rechte trekken van beken en het verharderen van wegen. Maar na de bevrijding bleek dit niet voldoende.

Er kwam een intensief moderniseringsbeleid voor de landbouw op gang, waarbij al deze ingrepen een integraal karakter kregen. Gevoed door de herinnering aan de crisisjaren en de hongerwinter gold als oogmerk het voorzien in de eigen (nationale) voedselvoorziening, het op gang brengen van de export en het opheffen van de armoede op het platteland. Dit vereiste productieverhoging, kostprijsverlaging en intensivering. Sleutelbegrippen werden mechanisatie en rationalisatie. Om de armoede op het platteland op te heffen werd dit streven gekoppeld aan een algemeen sociaal beleid; de boeren moesten ook voldoende inkomen uit hun bedrijf kunnen genereren. Een flankerend industrialisatiebeleid was gericht op het tot stand brengen van lichte industrie in achterblijvende gebieden, zodat overtollig geworden boerenzoons,

-dochters en -arbeiders hier werk konden vinden. In Drenthe vormden de veenkoloniën rond Emmen zo'n gebied.

Een kader bood de Ruilverkavelingswet (1924), die in de loop der jaren werd aangepast en aangevuld, onder andere met een vereiste voor een Landschapsplan. De coördinatie lag in handen van de Cultuurtechnische Commissie (1924), de uitvoering bij de Cultuurtechnische Dienst (1935). Vaak kwamen de initiatieven uit de regio.

Talrijke essen ondergingen een metamorfose. De eerste was de Odoorner es (1940, jaar van de stemming voor de ruilverkaveling). Door ruil en samenvoeging werden de versnippering en de verspreide ligging van percelen, die toebehoorden aan één eigenaar, zoveel mogelijk gereduceerd. Telde het gebied voor de herinrichting 718 eigendomspercelen, er na nog 203. De gemiddelde

perceelsgrootte nam toe van 0,23 ha tot 0,81 ha.¹ Het gebied zou in de jaren zestig en tachtig opnieuw onder handen worden genomen.

Na de Odoorner es volgden onder andere de Wallinger- en Eursinger es in de gemeente Havelte. Voor de boeren in de gebieden ontstond een efficiëntere bedrijfsvoering. Tegelijk ging de ingreep gepaard met het verwijderen van talloze houtwallen, bosjes en andere beplantingstroken. Het gevolg was dat de kenmerkende kleinschaligheid van het landschap langzaam verdween. Overigens hadden boeren deze groene perceelsbegrenzings op veel plaatsen al vervangen door een goedkopere en gemakkelijker te beheren afrastering van prikkeldraad.

De natuur werd echter niet helemaal aan zijn lot over gelaten. Een beschikking uit 1940 bepaalde

¹ <https://www.geheugenvandrenthe.nl/ruilverkaveling>

dat er alleen door de overheid geïnitieerde cultuurtechnische werken mochten plaatsvinden als Staatsbosbeheer was gehoord over het behoud vanuit wetenschappelijk oogpunt waardevolle natuurgebieden in dat gebied. In de regel bleven die gebiedjes gehandhaafd, hoewel de condities door hun geïsoleerde ligging in het vernieuwde gebied niet optimaal waren.

Het landschap als levensverhaal

De ervaring met de omvattende reconstructie van tijdens de oorlog vernietigde landbouwgebieden, zoals Walcheren en delen van het rivierengebied, leidde rond 1950 ook elders tot een meer integrale aanpak. Tevens nam de omvang van de gebieden toe. Voortaan behoorden ook de nieuwbouw van boerderijen en verplaatsing ervan vanuit de dorpen naar nieuwbouw in de buitengebieden tot de ruilverkaveling. Evenals de landschappelijke inrichting die vanaf 1954 wettelijk verplicht werd.

In Drenthe nam landschapsconsulent H.W. de Vroome van het Staatsbosbeheer, waar de zorg voor het landschap was ondergebracht, deze laatste taak jarenlang voor zijn rekening. Hierbij vormde de structuur van het oude landschap zijn leidraad. Hij stelde: "Het landschap is voor mij een levensverhaal. Je moet uitkijken, dat het leven niet uit het landschap verdwijnt onder het ijskoude mes van de analyse."² De Vroome behartigde behalve de landschapsverzorging ook de natuurbescherming.

Hij nam de landschappelijke inrichting van talloze essen op zich, waaronder de Odoorner Es, de Wellinger en Eursinger Es (1940), de Valther Es (1941). En dat terwijl de middelen in de oorlogsjaren nog zeer beperkt waren en de landschapsplannen eerder beplantingsplannen waren voor al uitgevoerde ruilverkavelingen. Men sprak in deze jaren dan ook van het 'aankleden' van het landschap.

² https://nl.wikipedia.org/wiki/Harry_de_Vroome.

Voor de landschappelijke inrichting van de essen hanteerde De Vroome een typerende werkwijze. Illustratief hiervoor is de ruilverkaveling Vries (1966). Dit gebied had te kampen met de landbouwkundige tekortkomingen en werd bovendien doorsneden door de nieuwe rijkswegen 31 en 34. Hierdoor waren de gronden voor sommige boeren niet meer rechtstreeks te bereiken. Algehele samenvoeging van kavels zou een volledige omschakeling van de bedrijfsvoering vergen. Dat voerde te ver. Daarom kreeg elk bedrijf maximaal een huiskavel, een stuk bouwland en een kavel grasland toebedeeld. Toch vond met het noodzakelijk om ruim twintig (weide) bedrijven naar 'lege' gebieden te verplaatsen om een te grote afstand tussen boerderij en kavel te vermijden. Tot die 'lege' gebieden behoorden de Zeijermaden ten westen van Vries, het Eischenbroekveld ten zuiden van Tynaarlo en de polder Het Grote Diep ten oosten van de nieuwe weg

naar Emmen.³ Op aandringen van De Vroome kregen de nieuwe wegen bij hoogteverschillen een gebogen tracé, waardoor ze als het ware in het landschap werden verankerd en de indruk zouden geven er al sinds jaar en dag te liggen.

Ondertussen had de landschapsconsulent ook het plan opgevat om het Stroomdallandschap van de Drentse Aa aan te wijzen tot een landschapsreservaat vanwege haar grote cultuurhistorische-, landschappelijke-, ornithologische-, geomorfologische-, hydrobiologische- en botanische betekenis. Ondanks bezwaren van agrarische zijde omarmden het provinciebestuur en de Provinciale Planologische Dienst het voornemen. Dit zou uiteindelijk leiden tot aankoop van grote delen van het gebied door het Ministerie van Cultuur,

3 G. Andela, *Kneedbaar Landschap, kneedbaar volk. De heroïsche jaren van de ruilverkavelingen in Nederland*, Bussum, 2000, 195
R. de Visser, *Een halve eeuw landschapsbouw, het landschap van de landinrichting*, Wageningen 1997, 72

Recreatie en Maatschappelijk werk (nu Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap). Er trad een toenemende politieke aandacht voor 'natuur- en cultuurschoon' aan de dag, ook vanwege de recreatieve betekenis ervan.

Een 'groen maatpak'

Het landschapsplan van De Vroome voor de ruilverkaveling Vries was tweeledig. Het speelde in op aanpassing en vernieuwing van de productieomstandigheden voor het agrarisch bedrijf en hield tegelijkertijd het rekening met het behoud van het Drentse cultuurlandschap. Het schied de mogelijkheid om het landschap aan te passen aan de modernisering van de landbouw, die hij onvermijdelijk achtte. De tijd dat de landbouw gebonden was aan bodemgesteldheid en reliëf was voorbij. Dankzij verworvenheden als kunstmest en de toepassing van cultuurtechnische ingrepen bleek cultuurlandschap 'maakbaar'. Daarbij behoorde verandering in zijn ogen tot het wezen ervan. Tegelijk

streefde de landschapsconsulent naar wat hij als de 'essentie van het landschap' beschouwde. Deze werd bepaald door de ruimtelijke en functionele samenhang tussen het agrarisch dorp en het landschappelijke elementen er omheen: het (es)dorp, de es, de beeklopen, het beekdal, het (heide)veld en het bos. Door consequent beplanting aan te brengen op de overgangen tussen deze landschappelijke eenheden, waar mogelijk aansluitend op bestaande beplantingsgroepen, maakte hij de ruimtelijke opbouw weer duidelijk herkenbaar. Bovenlokale infrastructuur werd bewust niet geaccentueerd met beplanting, waardoor die ruimtelijk ondergeschikt bleef aan de lokale ruimtelijke opbouw.⁴ Cruciaal was een goed beheer. Om dat te bewerkstelligen liet De Vroome de houtsingels van de omringende landbouwgronden afschermen door greppels aan te brengen.

⁴ R. de Visser, *Een halve eeuw landschapsbouw, het landschap van de landinrichting*, Wageningen 1997, 72

Het beheer van de singels ging naar het Staatsbosbeheer.

Behalve het stroomdal van de Drentse Aa bleven ook enkele kleinere beekdalen bewaard zoals de Zeijerstroet en Fledders en het dal van de Runslot. Daarnaast handhaafde men enkele over het hele ruilverkavelingsgebied verspreid liggende heideveldjes, veengebieden en bosjes om hun 'natuurschoon'. Langs verschillende houtwallen werden wandelpaden aangelegd. Ook kregen verschillende zandwegen een recreatieve bestemming als wandelpad, vaak op aandringen van bewoners, die door de ruilverkaveling hun oude wandelroutes zagen verdwijnen.

De Vroome besteedde veel aandacht aan de overgangen tussen nederzettingen en landschap. Voor dorpsuitbreiding werden alvast door beplanting omrande gebieden gereserveerd, de dorpshoven. Deze konden de nieuwbouw aan het oog onttrekken,

zoals ook is toegepast in Orvelte. De door beplanting omzoomde essen en de open aangrenzende ontginningsgronden werden in dit nieuwe landschap de openbare ruimte van en voor iedereen. Volgens De Vroome-kenner Henk van Blerck vormde het landschap vaak de basis voor het tot elkaar komen van burgers en boeren.⁵ Beide groepen werd dikwijls gedwongen tot overleg met elkaar. De nieuwe functie van de es leek hier uitdrukking aan te geven.

Na Vries ontwierp de landschapsconsulent nog landschapsplannen voor onder meer de ruilverkavelingen Westerbork (1968), Dwingelo Smalten (1969), Diever (1971), Rolde (1972) en Havelte (1981). Gesteld kan worden dat De Vroome door zijn gedegen kennis en intensieve en langdurige betrokkenheid bij de landschappelijke inrichting van Drenthe zijn stempel heeft gedrukt op de verschijningsvorm van de provincie.

⁵ Van Blerck, *Expertmeeting Drenthe, Cultuurhistorie en energie*, 18 mei 201

Dankzij hem laat het Drentse landschap een grote samenhang en leesbaarheid zien. Dit nieuwe landschap wordt nu gewaardeerd om zijn groene en authentieke karakter.

Succesvolle streekverbetering

Het doorvoeren van ruilverkavelingen ging vaak niet zonder slag of stoot. Door de introductie van de nieuwe werkmethoden, de mechanisering en voor velen ook elektriciteit en soms zelfs waterleiding zou het dagelijks leven op de boerderij ingrijpend veranderen, niet alleen in het bedrijfsgedeelte maar ook in het woonverblijf. Dat besepte ook de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst, die de modernisering proclameerde en begeleidde. Een structurele modernisering van de landbouw vroeg daarom meer dan een bedrijfstechnische voorlichting alleen. Voor een succesvolle verbetering was een mentaliteitsverandering nodig, een wijziging van het gedrag van mensen, van hun leefgewoonten en levensstijl. Naar Amerikaans voorbeeld kwam

halverwege de jaren vijftig, in samenwerking met de aan de Hogeschool Wageningen verbonden socioloog E.W. Hofstee, de plattelandsorganisaties en afgevaardigden van verschillende ministeries, een intensief voorlichtingsprogramma tot stand, waarbij met behulp van nieuwe inzichten over doelmatigheid (scientific management-denken) en voorlichtingstechnieken (zoals rollenspel, discussiegroepjes, inzet van visuele hulpmiddelen, excursies, voorbeeldkeuken) het hele gezin bij het moderniseringsproces werd betrokken. De campagne vond plaats onder de noemer streekverbetering.

Cruciaal was de rol van een 'local leader', iemand die het vertrouwen van de bevolking genoot en erin geloofde in het nut van de beoogde vernieuwing. Hij moest de groep mee zien te krijgen. Daarnaast was kennis over de aard en ontwikkeling van de plaatselijke bevolking, over de plaatselijke pers, de leerkrachten in het onderwijs, de coöperaties, de 'bonafide' handel en gemeentebesturen

onontbeerlijk voor een succesvolle campagne.⁶ Men ging duidelijk niet over één nacht ijs.

De eerste gebieden in Drenthe waar in samenhang met een ruilverkaveling ook streekverbetering plaatvond, waren Spier en Wijster. De Landelijke Landbouwvoorlichtingsraad wees jaarlijks nieuwe gebieden aan in overleg met provinciale raden, die op hun beurt plaatselijke organisaties raadpleegden. De meeste projecten vonden plaats op de zand- en veengronden met overwegend gemengde of weidebedrijven met een gemiddelde grootte van 8 à 9 ha. Een impuls kreeg het streekverbeteringsprogramma met een extra financiële bijdrage in het begin van de jaren zestig.

Hoewel het aantal streekverbeteringsprojecten in 1969 op zijn hoogst was (133) kreeg de inhoud in die periode steeds meer een sociaaleconomisch karakter.

De voorlichting verplaatste zich van de gezamenlijke sessies op allerlei locaties naar het persoonlijk overleg aan de keukentafel en spitste zich toe op zaken als voorzetting van het bedrijf, bedrijfsovername en -beëindiging. Het landbouwbeleid werd gericht op de 'blijvers', dat wil zeggen de rendabele bedrijven. Voor de andere kwam er een saneringsregeling.

Daarbij bleek voorlichting, gericht op het beïnvloeden van het gedragspatroon van vrouwen en hun gezinnen, steeds meer achterhaald. De betere ontsluiting van het platteland, ruimere onderwijsmogelijkheden, de opkomst van auto en televisie verruimden ook de mentale horizon van de plattelandsbewoners. Daarbij kwam er een nieuwe beter geschoolde generatie boerinnen die zich een dergelijke inmenging in de persoonlijke levenssfeer niet langer lieten aanleunen.

6 Andela, 142

Niettemin heeft de streekverbetering de modernisering van het platteland in een groot aantal landbouwgebieden onmiskenbaar versneld, ondanks deze eigen dynamiek.

Werk met werk maken

Ook de ruilverkavelingsprojecten die gaandeweg sterk in omvang waren toegenomen kwamen in deze periode onderdruk te staan, niet alleen vanwege toenemende kritiek uit natuur- en milieubeschermingskring, maar ook omdat de recreatieve functie van fraaie landschappen door ruilverkaveling teniet zou kunnen worden gedaan. In de Tweede Nota Ruimtelijke ordening (1966) stond een groot aantal van dergelijke waardevolle gebieden aangegeven, waaronder het Drentse esdorpenlandschap. Het traditionele instrument van de ruilverkaveling was niet langer toereikend om de agrarische structuur van deze gebieden te vernieuwen zonder de landschappelijke en recreatieve waarden aan te tasten. De behoefte

aan een nieuw, meer doeleinden omvattend instrumentarium, werd voelbaar. Dit leidde tot de, wederom Amerikaans geïnspireerde 'multi-purpose' benadering, waarbij het streven op agrarisch gebied werd gekoppeld aan het behalen van doeleinden op ander terrein (recreatie, verstedelijking). Ofwel, er moest werk met werk worden gemaakt. Dit opende ook de weg naar medefinanciering van herinrichtingsprojecten. De benadering vormde de opstap naar het vervangen van de Ruilverkavelingswet door de Landinrichtingswet (1985), waarmee de inrichting van het platteland werd afgestemd op het ruimtelijke ordeningsbeleid.

Verhaallijn

Oliecrisis

Urgentie nog beperkt

Het energievraagstuk heeft in zekere zin een voorganger in het begin van de jaren zeventig. Oorzaak was de oliecrisis als gevolg van het stopzetten van de olieleverantie aan Nederland door de Arabische landen. Reden was de pro-Israëliëse steun, inclusief geheime wapenleveranties, in het Palestijns-Israëliësch conflict. De boycot betrof ook de Verenigde Staten.

De gevolgen voor Nederland waren groot. Evenals andere West-Europese landen en de Verenigde Staten raakte ons land in de diepste economische crisis sinds de periode 1929-1945. Het olietekort leidde tot het nemen van energiebeperkende maatregelen, zoals het invoeren van een autoloze zondag van november 1973 tot en met januari 1974. Ook ging de benzine op de bon, waardoor de Nederlandse schatkist miljoenen aan accijnzen misliep. Effectief bleken de maatregelen amper. Zondagse uitstapjes werden naar de zaterdag verplaatst en bewoners van de

grensstreek lieten hun benzinetank in de buurlanden bijvullen. Daarbij konden oliemaatschappijen terugvallen op hun olievoorraden in Europa en sprongen andere olieproducerende landen in het ontstane gat. De aanvoer van olie bleef daarom grotendeels overeind.

De schrik zat er evenwel goed in, er kwam extra geld voor alternatieve energiebronnen zoals wind- en zonne-energie. Ook laaide de discussie over kernenergie op. Niet alleen door de oliecrisis, ook vanwege de milieuproblematiek die de Club van Rome in deze tijd aan het licht bracht. De auto- en vliegtuigindustrie richtte zich op energiebeperkend gebruik.

Ondanks de verdrievoudiging van de olieprijs kwam de zoektocht naar alternatieve energiebronnen amper van de grond. Olie was nog steeds veruit de goedkoopste energievorm. Daarbij werd de urgentie verder beperkt door de overschakeling eind van

de jaren zeventig van de elektriciteitscentrale naar steenkool en gas, waarvan toen nog een onbeperkte voorraad aanwezig leek. Aan dat perspectief is nu wel een eind gekomen.

Bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Oliecrisis_van_1973

WELKOM IN
UNESCO
WERELDERFGOED

KOLONIËN VAN
VERDADIGHEID

ONTWIKKELING.

37

PLICHTCEVOEL

BITTER EN ZOET

Aan:
Programmabureau Erfgoed Deal
t.a.v. mevrouw [REDACTED], projectleider

via e-mail: erfgoeddeal@cultureelerfgoed.nl

Assen, 13 september 2022

Ons kenmerk 37/5.1/2022001400

Behandeld door de heer [REDACTED] (0592) [REDACTED]

Onderwerp: Intentieverklaring cofinanciering Erfgoed Deal – Veenhuizen, werelderfgoed in transitie

Geachte mevrouw [REDACTED],

Hierbij doen wij u onze subsidieaanvraag Erfgoed Deal – "Veenhuizen, werelderfgoed in transitie" toekomen.

Gedurende de afgelopen vijftien jaar is er hard gewerkt om de UNESCO Werelderfgoedstatus te verkrijgen voor de Koloniën van Weldadigheid. In de zomer van 2021 volgde de beloning en werd Veenhuizen (samen met Frederiksoord-Wilhelminaoord en Wortel (in Vlaanderen)) ingeschreven als UNESCO Werelderfgoed.

UNESCO vraagt Werelderfgoederen om buitengewoon stringent om te gaan met ruimtelijke en visuele veranderingen aan erfgoed en landschap. De energietransitie gaat echter niet aan de Koloniën van Weldadigheid voorbij. Bovendien is de verwachting, dat hier de komende jaren veel restauraties en herbestemmingen zullen plaatsvinden.

De provincie is voor de uitvoering van het project "Veenhuizen, werelderfgoed in transitie" penvoerder en daarmee tevens gekoppeld aan het siteholderschap. Dit project heeft dan ook nadrukkelijk aandacht voor hoe verduurzaming goed samen kan gaan met de landschappelijke en gebouwde monumentale waarde zoals beschreven in het Managementplan van het UNESCO Werelderfgoed voor de Koloniën van Weldadigheid.

Uitgangspunt van deze aanvraag is het versterken en beschermen van de vastgestelde of Uitzonderlijke en Universele waarde (OUV), via een check van maatregelen op visuele en ruimtelijke impact op de OUV. Het kader voor de bescherming is vastgelegd in de vigerende regelgeving van gemeente, provincie en Rijk. Bewoners, bedrijven, vastgoedeigenaren en overheden gaan samen op zoek naar waar deze energietransitie juist een versterking en/of waardevolle investering kan vormen in het beschermde Kolonie-landschap.

Deze Erfgoed Deal zal als pilot gezien worden voor het geheel van de Koloniën van Weldadigheid. Het vormt input voor een gezamenlijke visie van het totale Werelderfgoed op verduurzaming en energieopgaven in relatie tot de OUV. Er zal in Veenhuizen een inventariserend en participatief proces rond de energietransitie opgestart worden waarin de opgave gebiedsbreed aan bod zal komen. Hier zullen concrete en haalbare initiatieven uitkomen die rekening houden met de grote energietechnische en monumentale opgave binnen dit gebied.

De beoogde financiële omvang van dit project wordt geraamd op € 764.260,-- inclusief btw, waarvan € 10.080,-- compensabel is. Door middel van deze aanvraag leggen wij het verzoek neer voor een rijkssubsidie van € 363.023,50 (47,5%), afgerond op € 363.000,--.

Voor wat betreft de inzet van de gewenste cofinanciering 52,5% zijn wij voornemens een deel van deze vraag, zijnde € 250.000,--, in het najaar van dit jaar aan Provinciale Staten voor te leggen voor besluitvorming. Wij hebben hen daarvan inmiddels in kennis gesteld. Bij een positief besluit komt daarmee de cofinanciering op 52,5%, namelijk € 401.260,--, afgerond op € 401.000,--.

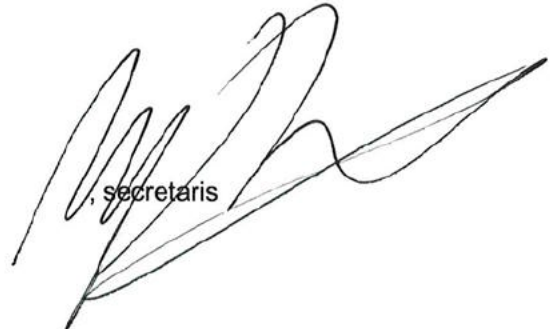
Wij gaan ervan uit dat deze intentieverklaring op de benodigde resterende cofinanciering van € 250.000,-- voor u voldoende is om de subsidieaanvraag in behandeling te kunnen nemen.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Drenthe,

, voorzitter

, secretaris

Bijlagen:

1. Indienformulier Erfgoed Deal
2. Projectplan VWIT
3. Projectbegroting VWIT
4. Typologisch overzicht
5. Cultuurhistorie geeft Energie mb/coll.

VEENHUIZEN

PROJECTNAAM EN FINANCIERING	BESCHRIJVING	BEOORDELING
<p>VEENHUIZEN WERELDERFGOED IN TRANSITIE</p> <p>DUURZAAMHEID</p> <p>Totale kosten project: €764.000</p> <p>Kosten erfgoedinclusief maken: €764.000</p> <p>Gevraagde rijksbijdrage: €363.000</p> <p>Matching: €401.000 (52,5%)</p> <p>Overheden die matchen: Provincie Drenthe</p> <p>Overige partners: De Nieuwe Rentmeester</p> <p>Planning: 2022</p>	<p>Werelderfgoed Veenhuizen gaat op zoek naar oplossingen voor het reduceren en liefst voorkomen van CO2-uitstoot van de monumentale panden. De ambitie is om Veenhuizen als ensemble CO2-neutraal te maken. Dit door tot breed gedragen energieoplossingen te komen die passen binnen de beperkingen van UNESCO Werelderfgoed.</p> <p>Kansen binnen Werelderfgoed Partijen gaan op zoek naar hoe verduurzaming samengaat met landschappelijke en gebouwde monumentale waarden. Het verleden als kolonie van weldadigheid is zichtbaar in de strakke, hiërarchische ordening van lanen, beplantingen en gebouwen. De aanwezige kernwaarden structuur, zelfvoorzienend, het maatschappelijke experiment en ontwikkeling van de mensen vormen de basis voor de zoektocht naar verduurzamingsoplossingen. Tegelijk vraagt duurzame energieopwekking om een nieuwe visie op het bestaande landschap. Het Drentse landschap heeft sterke relaties met de eerdere energietransities, zoals hakhout, turfwinning, gas en elektriciteit. Er ligt dus een opgave om verleden en toekomst zinvol te verbinden.</p> <p>Onderzocht wordt welke combinaties van technieken het mogelijk maken om aan de ambities te voldoen. Gelet op de geschiedenis en ligging van Veenhuizen behoren productiebos, biomassa of aquathermie tot de mogelijkheden.</p> <p>Visie en subsidie Er wordt een overkoepelende energievisie ontwikkeld die inzicht geeft in de opwekbehoefte van Veenhuizen – en hoe deze gerealiseerd kan worden. Daarvoor komt er een ontwerp onderzoek naar de opwekkingsmogelijkheden binnen de UNESCO-beperkingen. Hoe kunnen zonnepanelen ingepast worden in de openbare ruimte? Kunnen mini-windturbines in de vorm van een boom een passende oplossing zijn binnen de laanstructuren van de koloniën? Hier wordt invulling aan gegeven door een speciale subsidieregeling (gericht op eigenaren en dusdanig ingestoken dat zo veel mogelijk inwoners van Veenhuizen hier een beroep op kunnen doen) én de oprichting van energiecollectieven.</p> <p>Vier fasen Het project onderscheidt vier fasen: 1. Onderzoeken en in kaart brengen van huidige energieopgave 2. Onderzoeken opwekmogelijkheden binnen Werelderfgoed 3. Subsidieregeling 4. Oprichting collectief/collectieven.</p>	<p>Het verduurzamen van werelderfgoed vormt een enorme uitdaging. In dit project pakt de provincie Drenthe deze handschoen op. Nadrukkelijk gaat men op zoek naar wat er mogelijk is aan verduurzaming binnen de kaders van OUV. De in het projectplan voorgestelde vier onderdelen/fasen zijn logisch en duidelijk. Met name bij het tweede onderdeel voorziet de stuurgroep wel een lastigheid. Bij het onderzoek naar de opwekmogelijkheden moet naar het hele werelderfgoed gekeken worden, dus ook naar het landschap. Maar tegelijk wordt al geconstateerd, dat er weinig mogelijkheden zijn. Ontwerpend onderzoek moet duidelijk maken wat misschien wel zou kunnen. De stuurgroep had hiervan graag een nadere uitwerking gezien, vooral omdat dit onderdeel het meest spannende is en bepalend is voor het welslagen van het project. De relatie met het landschap blijft nu vooral op het niveau van de beperkingen in plaats van te denken in kansen vanuit de centrale vraag 'Hoe helpt en inspireert het planmatige kolonielandschap in het maken van keuzes voor verduurzaming?'</p> <p>BESLUIT STUURGROEP: AFGEWEZEN</p>

OPRICHTING STICHTING

(Stichting De Nieuwe Rentmeester Veenhuizen)

Heden, negentien februari tweeduizend eenentwintig, _____
verscheen voor mij, mr. Alexander Joannes Victor Tierolff, notaris te Ede: _____
mevrouw mr. Johanna Elisabeth Maria van de Vlasakker, geboren te Amersfoort op _____
zesentwintig oktober negentienhonderd drieënnegentig, werkzaam ten kantore van _____
mij, notaris, kantoorhoudende te 6711 PS Ede, Stationsweg 36, _____
te dezen handelend als schriftelijk gevolmachtigde van: _____

1. de te Amersfoort gevestigde besloten vennootschap met beperkte _____
aansprakelijkheid: _____
Nationale Maatschappij tot Restaureren & Herbestemmen van Cultureel Erfgoed _____
B.V., _____
adres: Daam Fockemalaan 22, 3818 KG Amersfoort, _____
ingeschreven in het Handelsregister onder nummer 08075587; _____
2. de te gemeente Assen gevestigde stichting: _____
Stichting Het Drentse Landschap, _____
adres: Kloosterstraat 5, 9401 KD Assen, _____
ingeschreven in het Handelsregister onder nummer 41017316. _____

Van gemelde schriftelijke volmachten blijkt uit twee (2) aan deze akte gehechte _____
onderhandse akten van volmacht. _____

De verschenen persoon verklaarde, handelend als gemeld, bij deze akte een stichting-
op te richten met de volgende _____

STATUTEN _____**Naam** _____**Artikel 1** _____

De stichting draagt de naam: _____

Stichting De Nieuwe Rentmeester Veenhuizen. _____

Zetel _____**Artikel 2** _____

De stichting heeft haar zetel in de gemeente Noordenveld. _____

Doel _____**Artikel 3** _____

1. De stichting heeft ten doel: _____
  - a. het bevorderen van samenwerking tussen de diverse actoren op het gebied _____
van behoud en beheer van monumenten, Nederlands erfgoed en andere _____
architectonisch of historisch belangrijke bouwwerken of onderdelen van _____
bouwwerken betreffende de locatie Veenhuizen in de gemeente Noordenveld-
en alles wat daar direct of indirect mee te maken heeft of kan hebben; de _____
stichting streeft ernaar om voorlichting en educatie te geven over Veenhuizen
en haar geschiedenis inzake de Koloniën van Weldadigheid; _____
  - b. het in het kader van voormeld doel verkrijgen, bezwaren en vervreemden _____

- van registergoederen.
2. De stichting tracht dit doel te bereiken door al hetgeen te doen dat met een en ander rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, een en ander in de ruimste zin van het woord.
  3. De stichting beoogt niet het maken van winst.
  4. De stichting beoogt te zijn een algemeen nut beogende instelling als bedoeld in artikel 5b van de Algemene wet inzake rijksbelastingen (Awr) en beoogt als zodanig gerangschikt te zijn door de Nederlandse Belastingdienst.

Geldmiddelen

Artikel 4

1. De geldmiddelen van de stichting kunnen bestaan uit:
  - bijdragen van hen, die met het doel van de stichting sympathiseren;
  - bijdragen van hen in wier belang de stichting werkzaam is;
  - subsidies en donaties;
  - schenkingen, erfstellingen en legaten;
  - alle andere baten.
2. Nalatenschappen worden door de stichting slechts aanvaard onder het voorrecht van boedelbeschrijving.
3. De stichting houdt niet meer vermogen aan dan redelijkerwijs nodig is voor de continuïteit van de voorziene werkzaamheden ten behoeve van haar doelstelling. Onder vermogen dat nodig is voor de continuïteit van de voorziene werkzaamheden wordt begrepen:
  - a. vermogen of bestanddelen daarvan die krachtens uiterste wilsbeschikking of schenking door de stichting zijn verkregen, en die op grond van aan die uiterste wilsbeschikking of schenking verbonden voorwaarden, al dan niet in reële termen, in stand moeten worden gehouden;
  - b. vermogensbestanddelen voor zover de instandhouding daarvan voortvloeit uit de doelstelling van de stichting; en
  - c. activa en voor de voorziene aanschaf van activa aangehouden vermogensbestanddelen, voor zover een instelling die activa redelijkerwijs nodig heeft ten behoeve van de doelstelling van de stichting.

Bestuurssamenstelling en benoeming

Artikel 5

1. a. Het bestuur bestaat uit ten minste drie (3) personen en wordt voor de eerste maal bij deze akte benoemd.
  - b. Een bestuurder mag niet over het vermogen van de stichting kunnen beschikken als ware het zijn eigen vermogen.
2. a. Eén (1) bestuurder wordt benoemd door de te Amersfoort gevestigde besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid Nationale Maatschappij tot Restaureren & Herbestemmen van Cultureel Erfgoed B.V., ingeschreven in het Handelsregister onder nummer 08075587 (deze vennootschap hierna te noemen: **BOEI**).
  - b. Eén (1) bestuurder wordt benoemd door de te gemeente Assen gevestigde stichting Stichting Het Drentse Landschap, ingeschreven in het

- Handelsregister onder nummer 41017316 (deze stichting hierna te noemen:—
HDL).
- c. De overige bestuurders worden benoemd door BOEi en HDL tezamen, welke—
benoeming unaniem dient te geschieden.
  3. Het bestuur (met uitzondering van het eerste bestuur, waarvan de leden in—
functie worden benoemd) kiest uit zijn midden een voorzitter, secretaris en een—
penningmeester.
Een bestuurslid kan meer dan één functie bekleden.
  4. De bestuurders worden benoemd voor maximaal drie (3) termijnen van elk drie—
(3) jaar waarbij bij aanvang een rooster van aftreden wordt opgesteld zodat de—
continuïteit van het bestuur gegarandeerd blijft. Een bestuurder is bij voorkeur—
directielid van BOEi respectievelijk HDL of tenminste lid van het management—
team van BOEi respectievelijk HDL.
  5. Indien het aantal bestuursleden beneden het in lid 1 vermelde minimum is—
gedaald, blijft het bestuur niettemin bevoegd.
  6. De leden van het bestuur genieten geen beloning voor hun werkzaamheden.—
Zij hebben wel recht op vergoeding van de door hen in de uitoefening van hun—
functie gemaakte kosten, voor zover deze naar redelijkheid zijn gemaakt.

Bestuursvergaderingen

Artikel 6

1. De bestuursvergaderingen worden gehouden in Nederland op de plaats als bij de—
oproeping is bepaald.
2. Ieder jaar wordt ten minste twee keer een vergadering gehouden.
3. a. Vergaderingen zullen voorts telkenmale worden gehouden, wanneer de—
voorzitter dit wenselijk acht of indien één of meer van de andere—
bestuursleden daartoe schriftelijk en onder nauwkeurige opgave van te—
behandelen punten aan de voorzitter het verzoek richt(en).
b. Indien de voorzitter aan een dergelijk verzoek geen gevolg geeft of daaraan—
weliswaar gevolg geeft maar op zodanige wijze dat de vergadering niet kan—
worden gehouden binnen drie weken na het verzoek, is (zijn) de verzoeker(s)—
bevoegd zelf een vergadering bijeen te roepen met inachtneming van de—
vereiste formaliteiten.
4. De oproeping tot de vergadering geschiedt - behoudens het in lid 3 sub b—
bepaalde - door de voorzitter, ten minste zeven dagen tevoren, de dag van de—
oproeping en die van de vergadering niet medegerekend, door middel van—
oproepingsbrieven dan wel, indien de bestuurder daarmee instemt, door een—
langs elektronische weg toegezonden leesbaar en reproduceerbaar bericht aan—
het adres dat door hem voor dit doel aan de stichting is bekendgemaakt.
5. Bij de oproeping worden, behalve plaats en tijdstip van de vergadering, de te—
behandelen onderwerpen vermeld.
6. De vergaderingen worden geleid door de voorzitter van het bestuur. Ontbreekt de—
voorzitter, dan treedt een van de andere bestuursleden, door het bestuur aan te—
wijzen, als voorzitter op. Wordt ook op deze wijze niet in het voorzitterschap—
voorzien, dan wordt de vergadering geleid door de in leeftijd oudste aanwezige—

bestuurder. _____

7. Van het verhandelde in de vergaderingen worden notulen gehouden door de _____ secretaris of door een van de andere aanwezigen, door de voorzitter daartoe _____ aangezocht. _____

Deze notulen worden in dezelfde of in de eerstvolgende vergadering vastgesteld _____ en ten blijke daarvan door de voorzitter en de secretaris van die vergadering _____ ondertekend. _____

Bestuursbesluiten _____

Artikel 7 _____

1. Het bestuur kan in een vergadering alleen besluiten nemen indien de _____ meerderheid van de in functie zijnde bestuurders ter vergadering aanwezig of _____ vertegenwoordigd is, tenzij in deze statuten anders is bepaald. Besluiten kunnen _____ slechts worden genomen met betrekking tot geagendeerde onderwerpen. _____ Is in een vergadering niet de meerderheid van de in functie zijnde bestuurders _____ aanwezig of vertegenwoordigd dan wordt een tweede vergadering _____ bijeengeroepen, te houden niet eerder dan twee en niet later dan vier weken na _____ de eerste vergadering. In deze tweede vergadering kan ongeacht het aantal _____ aanwezige of vertegenwoordigde bestuurders worden besloten omtrent de _____ onderwerpen welke op de eerste vergadering op de agenda waren geplaatst. Bij _____ de oproeping tot de tweede vergadering moet worden vermeld dat en waarom _____ een besluit kan worden genomen ongeacht het aantal aanwezige of _____ vertegenwoordigde bestuurders. _____
2. Een bestuurder neemt niet deel aan de beraadslaging en besluitvorming indien hij _____ daarbij een direct of indirect persoonlijk belang heeft dat strijdig is met het _____ belang van de stichting. De betreffende bestuurder is verplicht van een _____ tegenstrijdig belang als in de vorige volzin bedoeld onverwijld mededeling te doen _____ aan de andere bestuurder(s). Wanneer alle bestuurders of de enige bestuurder _____ een tegenstrijdig belang als in de vorige volzin bedoeld heeft, wordt het besluit _____ alsnog genomen door het bestuur onder schriftelijke vastlegging van de _____ overwegingen die aan het besluit ten grondslag liggen. _____
3. Een bestuurslid kan zich ter vergadering door een medebestuurder laten _____ vertegenwoordigen onder overlegging van een schriftelijke, ter beoordeling van _____ de voorzitter van de vergadering voldoende, volmacht. _____
4. Indien zulks bij de oproeping is vermeld, is iedere bestuurder bevoegd om, in _____ persoon, door middel van een elektronisch communicatiemiddel, rechtstreeks _____ kennis te nemen van de verhandelingen ter vergadering en het stemrecht uit te _____ oefenen, mits de betreffende bestuurder via het elektronisch communicatiemiddel _____ kan worden geïdentificeerd, rechtstreeks kan kennisnemen van de _____ verhandelingen ter vergadering en het stemrecht kan uitoefenen. Voor het _____ houden van de in de vorige zin bedoelde vergadering is vereist dat de betreffende _____ bestuurder via het elektronisch communicatiemiddel kan deelnemen aan de _____ beraadslaging. Het bestuur is bevoegd in het huishoudelijk reglement _____ voorwaarden te stellen aan het gebruik van het elektronisch communicatiemiddel. _____ Indien het bestuur daarvan gebruik heeft gemaakt, worden de voorwaarden bij _____

- de oproeping bekend gemaakt.
5. Indien de door de statuten gegeven voorschriften voor het oproepen en houden van vergaderingen niet in acht zijn genomen, kunnen toch geldige besluiten worden genomen over alle aan de orde komende onderwerpen mits met algemene stemmen en mits alle in functie zijnde bestuursleden aanwezig of vertegenwoordigd zijn.
  6. Het bestuur kan ook buiten vergadering besluiten nemen, mits alle bestuursleden in de gelegenheid zijn gesteld schriftelijk (waaronder begrepen alle vormen van geschreven tekstoverdracht), hun mening te uiten en zich voor het voorstel hebben uitgesproken.
Van een aldus genomen besluit wordt onder bijvoeging van de ingekomen antwoorden door de secretaris een relaas opgemaakt, dat na medeondertekening door de voorzitter bij de notulen wordt gevoegd.
  7. Ieder niet geschorst bestuurslid heeft het recht tot het uitbrengen van één stem.
  8. Voor zover deze statuten geen grotere meerderheid voorschrijven worden alle bestuursbesluiten genomen met volstreekte meerderheid van de geldig uitgebrachte stemmen.
  9. Indien bij een verkiezing van personen niemand de volstreekte meerderheid heeft verkregen, heeft een tweede stemming plaats. Heeft alsdan weer niemand de volstreekte meerderheid verkregen dan vinden herstemmingen plaats, totdat hetzij één persoon de volstreekte meerderheid heeft verkregen, hetzij tussen twee personen is gestemd en de stemmen staken.
Bij gemelde herstemmingen (waaronder niet is begrepen de tweede stemming) wordt telkens gestemd tussen de personen op wie bij de voorafgaande stemming is gestemd, evenwel uitgezonderd de persoon, op wie bij die voorafgaande stemming het geringste aantal stemmen is uitgebracht. Is bij die voorafgaande stemming het geringste aantal stemmen op meer dan één persoon uitgebracht dan wordt door loting uitgemaakt, op wie van die personen bij de nieuwe stemming geen stemmen meer kunnen worden uitgebracht.
Ingeval bij een stemming tussen twee personen de stemmen staken, beslist het lot wie van beiden is gekozen.
Bij staking van stemmen over zaken is het voorstel verworpen.
  10. Alle stemmingen in een vergadering geschieden mondeling, tenzij een of meer bestuurders vóór de stemming een schriftelijke stemming verlangen.
Schriftelijke stemming geschiedt bij ongetekende, gesloten briefjes.
  11. Blanco en ongeldige stemmen worden beschouwd als niet te zijn uitgebracht.
Voor de bepaling van het quorum tellen blanco of ongeldige stemmen of stemonthoudingen mee.
  12. Het door de voorzitter ter vergadering uitgesproken oordeel omtrent de uitslag van de stemming is beslissend. Hetzelfde geldt voor de inhoud van een genomen besluit, voor zover werd gestemd over een niet schriftelijk vastgelegd voorstel.
Wordt onmiddellijk na het uitspreken van dit oordeel de juistheid daarvan betwist, dan vindt een nieuwe stemming plaats, indien de meerderheid van de vergadering of, indien de oorspronkelijke stemming niet hoofdelijk of schriftelijk

is geschied, ten minste één stemgerechtigde aanwezig dit verlangt. Door deze—
nieuwe stemming vervallen de rechtsgevolgen van de oorspronkelijke stemming.—

Einde bestuurslidmaatschap

Artikel 8

1. Het bestuurslidmaatschap van een bestuurder eindigt:—
  - a. door zijn overlijden of indien de bestuurder een rechtspersoon is dan eindigt—
haar bestuurslidmaatschap wanneer zij ophoudt te bestaan, waarbij ingeval—
van een fusie of (af)splitsing de rechtspersoon geacht wordt te blijven—
bestaan;—
  - b. door ontslag krachtens een besluit van de rechtsperso(o)n(en) die de—
betreffende bestuurder heeft benoemd zulks met inachtneming van in lid 2—
en 3 bepaalde;—
  - c. door aftreden van de bestuurder, zulks met inachtneming van het lid 4—
bepaalde;—
  - d. door ontslag door de rechtbank op grond van artikel 2:298 Burgerlijk—
Wetboek;—
  - e. door het verlies van het vrije beheer over zijn vermogen;—
  - f. door een daartoe strekkend besluit van alle overige bestuurders met—
algemene stemmen (unanimiteit).—
2. Een bestuurder kan te allen tijde onder opgaaf van redenen worden geschorst—
en/of ontslagen door de rechtsperso(o)n(en) die de betreffende bestuurder—
heeft/hebben benoemd alsmede door alle overige bestuurders met algemene—
stemmen (unanimiteit).—
3. De schorsing eindigt wanneer de rechtsperso(o)n(en) die de betreffende—
bestuurder heeft/hebben benoemd respectievelijk wanneer alle overige—
bestuurders met algemene stemmen (unanimiteit) niet binnen drie maanden—
daarna tot ontslag heeft/hebben besloten.—
4. De bestuurders zijn bevoegd te allen tijde zelf af te treden, mits dit schriftelijk—
geschiedt met een opzeggingstermijn van ten minste drie maanden. De—
rechtspersoon die deze bestuurder leverde draagt een nieuwe bestuurder—
vervolgens voor binnen de opzegtermijn.—

Bestuursbevoegdheid

Artikel 9

1. Het bestuur is belast met het besturen van de stichting.—
2. Het bestuur is niet bevoegd te besluiten tot het aangaan van overeenkomsten tot—
verkrijging, vervreemding en bezwaring van registergoederen en tot het aangaan—
van overeenkomsten waarbij de stichting zich als borg of hoofdelijk—
medeschuldenaar verbindt, zich voor een derde sterk maakt of zich tot—
zekerheidstelling voor een schuld van een ander verbindt, tenzij daartoe besloten—
is met algemene stemmen (unanimiteit) in een vergadering waarin alle in functie—
zijnde bestuursleden aanwezig of vertegenwoordigd zijn.—
3. Indien in een vergadering als in het vorige lid bedoeld niet alle in functie zijnde—
bestuursleden aanwezig of vertegenwoordigd zijn, zal, niet eerder dan een week—
en niet later dan vier weken na de eerste vergadering, een tweede vergadering—

- worden gehouden waarin over het desbetreffende onderwerp kan worden besloten met algemene stemmen mits ter vergadering ten minste de helft van het aantal in functie zijnde bestuursleden aanwezig of vertegenwoordigd is.
4. Het bestuur is – in afwijking van artikel 7 lid 8 slechts met algemene stemmen (unanimiteit) bevoegd te besluiten tot:
- a. het verkrijgen, vervreemden, bezwaren, huren, verhuren en op andere wijze – in gebruik of genot nemen en geven van registergoederen;
  - b. het aangaan van overeenkomsten waarbij de stichting zich als borg of hoofdelijk medeschuldenaar verbindt, zich voor een derde sterk maakt of zich tot zekerheidstelling voor een schuld van een ander verbindt;
  - c. het aangaan van overeenkomsten, waarbij aan de stichting een krediet wordt verleend;
  - d. het ter leen verstrekken van gelden, alsmede het ter leen opnemen van gelden, waaronder niet is begrepen het doen van opnamen ten laste van een aan de stichting verleend krediet;
  - e. duurzame rechtstreekse of middellijke samenwerking met een andere onderneming en het verbreken of aanmerkelijk wijzigen van zodanige samenwerking;
  - f. het rechtstreeks of middellijk deelnemen in een andere rechtspersoon of vennootschap en het aanbrengen van een wijziging in of het afstoten van zodanige deelneming;
  - g. het uitoefenen van stemrecht op aandelen in het kapitaal van dochtermaatschappijen, groepsmaatschappijen en deelnemingen van de stichting, zomede het op andere wijze rechtstreeks of middellijk uitoefenen van zeggenschap daarover, in welke mate of vorm ook;
  - h. het vestigen, verplaatsen of opheffen van nevenvestigingen;
  - i. het stellen van zekerheid;
  - j. het toekennen, wijzigen of intrekken van procuratie;
  - k. het aangaan van vaststellingsovereenkomsten en akkoorden;
  - l. het optreden in rechte, waaronder begrepen het voeren van arbitrale procedures, doch met uitzondering van incassoprocedures of het nemen van rechtsmaatregelen die van conservatoire aard zijn en/of geen uitstel kunnen lijden;
  - m. het aanstellen van personen met een salaris of andere beloning, waarvan het brutobedrag - met inbegrip van de werkgeverslasten en alle emolumenten - per jaar meer bedraagt dan driemaal het wettelijk minimumloon of een zodanig ander bedrag als de raad van toezicht zal hebben vastgesteld en aan het bestuur zal hebben meegedeeld;
  - n. het treffen van pensioenregelingen die niet uit een bestaande regeling voortvloeien;
  - o. het wijzigen van de statuten van de stichting, of het fuseren dan wel (af)splitsen van (vermogen van) de stichting;
  - p. het ontbinden van de stichting;
  - q. het verrichten van andere rechtshandelingen dan in de voorgaande

onderdelen van dit lid bedoeld, indien de waarde of het belang daarvan een—
door de algemene vergadering vastgesteld en aan het bestuur meegedeeld—
bedrag te boven gaat._____

Vertegenwoordiging_____

Artikel 10_____

1. De stichting wordt vertegenwoordigd door het bestuur alsmede door twee—
bestuursleden gezamenlijk. Indien meer functies door dezelfde persoon worden—
vervuld, heeft dat niet tot gevolg dat de stichting door die persoon alleen—
vertegenwoordigd kan worden._____
2. De beperking van de bestuursbevoegdheid in lid 2 van het vorig artikel geldt—
mede voor de bevoegdheid tot vertegenwoordiging._____
3. De in het vorige lid vermelde beperking kan slechts door de stichting worden—
ingeroepen._____
4. Het bestuur kan een volmacht verlenen aan een of meer bestuursleden als ook—
aan een derde of derden om de stichting binnen de in die volmacht aangegeven—
grenzen te vertegenwoordigen._____

Boekjaar en jaarstukken_____

Artikel 11_____

1. Het boekjaar van de stichting is gelijk aan het kalenderjaar._____
2. Het bestuur is verplicht van de vermogenstoestand van de stichting en alles—
betreffende de werkzaamheden van de stichting, naar de eisen die voortvloeien—
uit deze werkzaamheden, op zodanig wijze een administratie te voeren en—
daartoe behorende boeken, bescheiden en andere gegevensdragers op zodanige—
wijze te bewaren, dat te allen tijde de rechten en verplichtingen van de stichting—
daaruit kunnen worden gekend._____
3. De administratie van de stichting dient zodanig te worden ingericht dat daaruit—
duidelijk blijkt:_____
  - a. de aard en omvang van de aan de afzonderlijke leden van het bestuur—
toekomende onkostenvergoedingen en vacatiegelden;_____
  - b. de aard en omvang van de kosten die door de stichting zijn gemaakt ten—
behoefte van het beheer van de stichting, waarbij geldt dat deze kosten in—
redelijke verhouding moeten staan tot de bestedingen van de stichting ten—
behoefte van haar doel;_____
  - c. de aard en omvang van de andere uitgaven van de stichting dan hiervoor—
onder b bedoeld;_____
  - d. de aard en omvang van de inkomsten van de stichting;_____
  - e. de aard en omvang van het vermogen van de stichting, het doel waarvoor—
het vermogen wordt aangehouden, alsmede een motivering voor de omvang—
van het vermogen._____
4. Het bestuur is verplicht jaarlijks binnen zes maanden na afloop van het boekjaar—
de balans en de staat van baten en lasten van de stichting te maken en op papier—
te stellen. Deze stukken hierna tezamen te noemen: "jaarstukken"._____
5. De jaarstukken worden door het bestuur vastgesteld en ten bewijze daarvan door—
alle bestuursleden ondertekend._____

6. De op een gegevensdrager aangebrachte gegevens, uitgezonderd de op papier—
gestelde balans en staat van baten en lasten, kunnen op een andere—
gegevensdrager worden overgebracht en bewaard, mits de overbrenging—
geschiedt met juiste en volledige weergave van de gegevens en deze gegevens—
gedurende de volledige bewaartijd beschikbaar zijn en binnen redelijke tijd—
leesbaar kunnen worden gemaakt.
7. Het bestuur is verplicht de boeken, bescheiden en andere gegevensdragers—
conform de in de artikel 2:10 van het Burgerlijk Wetboek bepaalde termijn zijnde—
thans zeven jaren lang te bewaren.
8. De stichting dient te beschikken over een door het bestuur op te stellen actueel—
beleidsplan dat inzicht geeft in de door de stichting te verrichten werkzaamheden—
ter verwezenlijking van haar doelstelling, de wijze van werving van inkomsten,—
het beheer van haar vermogen en de besteding daarvan.

Reglementen

Artikel 12

1. Het bestuur is bevoegd een bestuursreglement vast te stellen, waarin die—
onderwerpen worden geregeld, welke niet in deze statuten zijn vervat.
2. De reglementen mogen niet met de wet of deze statuten in strijd zijn.
3. Het bestuur is te allen tijde bevoegd het bestuursreglement te wijzigen of op te—
heffen.

Statutenwijziging, fusie en (af)splitsing

Artikel 13

1. Het bestuur is bevoegd deze statuten te wijzigen na voorafgaande schriftelijke—
unanieme goedkeuring door BOEi en HDL, die hun samenwerking hebben—
vastgelegd in een of meer samenwerkingsovereenkomst(en).
2. Een besluit tot statutenwijziging kan slechts worden genomen met algemene—
stemmen (unanimiteit) in een vergadering waarin alle in functie zijnde—
bestuursleden aanwezig of vertegenwoordigd zijn.
Indien in een vergadering als hiervoor bedoeld niet alle in functie zijnde—
bestuursleden aanwezig of vertegenwoordigd zijn, zal, niet eerder dan een week—
en niet later dan vier weken na de eerste vergadering, een tweede vergadering—
worden gehouden waarin over het desbetreffende onderwerp kan worden—
besloten met algemene stemmen mits ter vergadering ten minste de helft van het
aantal in functie zijnde bestuursleden aanwezig of vertegenwoordigd is.
3. De wijziging moet op straffe van nietigheid bij notariële akte tot stand komen.—
Ieder bestuurslid is tot het doen verlijden van die akte bevoegd.
4. De leden van het bestuur zijn verplicht een authentiek afschrift van de wijziging,—
alsmede de gewijzigde statuten neer te leggen ten kantore van het—
Handelsregister.
5. Het bepaalde in dit artikel is van overeenkomstige toepassing op een besluit tot—
fusie als bedoeld in artikel 2:309 Burgerlijk Wetboek en op een besluit tot—
(af)splitsing als bedoeld in artikel 2:334a Burgerlijk Wetboek.

Ontbinding en vereffening

Artikel 14

1. Het bestuur is bevoegd de stichting te ontbinden, na voorafgaande schriftelijke—
unanieme goedkeuring van BOEi en HDL. _____
Op het daartoe te nemen besluit is het bepaalde in artikel 13 lid 2 van _____
overeenkomstige toepassing. _____
2. De vereffening geschiedt door het bestuur, tenzij het bestuur anders heeft _____
bepaald. Een eventueel batig saldo na vereffening zal ten goede komen aan een, —
door het bestuur te bepalen, algemeen nut beogende instelling met een _____
soortgelijke doelstelling als de stichting of aan een buitenlandse instelling die _____
uitsluitend of nagenoeg uitsluitend het algemeen nut beoogt en die een _____
soortgelijke doelstelling als de stichting heeft. De vereffenaars dragen het batig —
saldo daartoe over. _____
3. Na ontbinding blijft de stichting voortbestaan voor zover dit tot vereffening van —
haar vermogen nodig is. Gedurende de vereffening blijven de bepalingen van de —
statuten voor zoveel mogelijk van kracht. _____
In stukken en aankondigingen die van de stichting uitgaan, moeten aan haar —
naam worden toegevoegd de woorden 'in liquidatie'. _____
4. De boeken, bescheiden en andere gegevensdragers van de stichting moeten —
worden bewaard door een door het bestuur aan te wijzen natuurlijke of —
rechtspersoon, gedurende zeven jaren na de vereffening dan wel de termijn die —
de wet alsdan voorschrijft. _____

Artikel 15 _____**Directie** _____

1. Het bestuur kan besluiten tot het instellen van een directie. _____
2. Het bestuur is bevoegd een directiereglement vast te stellen, waarin die _____
onderwerpen worden geregeld, welke niet in deze statuten zijn vervat. _____
3. De reglementen mogen niet met de wet of deze statuten in strijd zijn. _____

Slotbepaling _____**Artikel 16** _____

In alle gevallen, waarin zowel de wet als deze statuten niet voorzien, beslist het —
bestuur. _____

SLOTVERKLARINGEN _____

Ten slotte verklaarden de verschenen personen, ter uitvoering van het bepaalde in —
artikel 5 leden 1 en 3, dat voor de eerste maal tot bestuurders van de stichting —
worden benoemd: _____

- de heer Arno Karel Dietmar Boon, geboren te Amsterdam op zeventien februari —
negentienhonderd vierenzestig als door BOEi benoemde bestuurder en wel in de —
functie van voorzitter; _____
- mevrouw Sjoerdje van der Meer, geboren te Kollumerland en Nieuwkruisland op —
zestien oktober negentienhonderd zesenzestig als door HDL benoemde —
bestuurder en wel in de functie van secretaris. _____

In afwijking van artikel 5 leden 1 en 3 wordt op dit moment nog geen derde —
bestuurder benoemd. De derde bestuurder zal na oprichting van de stichting worden —
benoemd. _____

SLOT _____

2020.005276.01/ATI

- 11 -

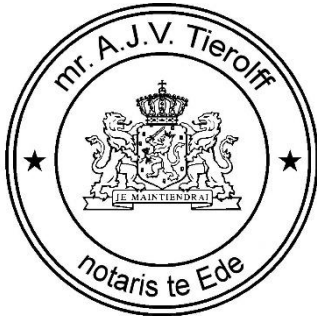
WAARVAN AKTE is verleden te Ede op de datum in het hoofd van deze akte vermeld.—
De verschenen persoon is mij, notaris, bekend._____

De zakelijke inhoud van de akte is aan de verschenen persoon opgegeven en_____
toegelicht. De verschenen persoon heeft verklaard tijdig voor het verlijden van de_____
akte van de inhoud ervan te hebben kennisgenomen, daarmee in te stemmen en op_____
volledige voorlezing ervan geen prijs te stellen._____

Deze akte is beperkt voorgelezen en onmiddellijk daarna ondertekend, eerst door de_____
verschenen persoon en vervolgens door mij, notaris._____

(Volgt ondertekening)

UITGEGEVEN VOOR AFSCHRIFT

A handwritten signature in blue ink, consisting of several overlapping loops and a long horizontal stroke at the bottom.

Van: [redacted]
Aan: [redacted]
Onderwerp: FW: Strategische Agenda overleg Provincie Drenthe, Gemeente NV en dNR
Datum: maandag 24 oktober 2022 14:54:41

Van: [redacted] <[redacted]>
Verzonden: Monday, September 12, 2022 10:55:09 AM
Aan: [redacted] <[\[redacted\]@nieuwerentmeester.nl](mailto:[redacted]@nieuwerentmeester.nl)>; [redacted] <[\[redacted\]@noordenveld.nl](mailto:[redacted]@noordenveld.nl)>
Onderwerp: FW: Strategische Agenda overleg Provincie Drenthe, Gemeente NV en dNR

Goedemorgen [redacted], [redacted],

Hieronder mijn voorstel voor onze agenda.

met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]

**Overleg gemeente - dNR - provincie (2-wekelijks)
(tevens voorbereiding op BO; 2-jaarlijks)**

strategische agenda - bespreekpunten

1) Actualisatie ruimtelijk-/economisch visiedocument Veenhuizen (gemeente)

Input:

- ontwikkelplan dNR n.a.v. Kansenskaart
- Bewonersvisie (met mogelijk uitvoeringsplan)
- Woonvisie gemeente

2) Uitvoeringsprogramma's (indien mogelijk bundeling)

Uitvoeringsprogramma dNR

- Restauratie en Onderhoud (meerjaren)
- Verbouw Gevangenismuseum
- Ontwikkelplan: renovatie, herbestemming, ... (w.o. Vlinderhof (eigendom ondergrond dNR) en supermarktflocatie (eigendom gemeente)
- Strategische aankopen dNR / gemeente / provincie

Uitvoeringsprogramma provincie

- Erfgoeddeal
- Plan voor de Hoofdweg N919)

Uitvoeringsprogramma gemeente

- Laanherstel;
- Op termijn (na visievorming Veenhuizen): openbare ruimte

3) Agenda BO 14 oktober

4) Fochteloërveen

5) Renovatieplannen PI's (Esserheem en Norgerhaven)

6) Communicatie

- actuele zaken
- afstemming voorbereiding nieuwsbrieven e.d.
- .....

7) Vooruitblik & sluiting